

Центр східноєвропейських наукових студій
East European Scientific Studies Center
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies NAS of Ukraine
Південно-Східний науковий інститут у Перемишлі
South-Eastern Research Institute

ISSN 3041-1467 (Print)

ISSN 3041-1475 (Online)

AXIS EUROPAE ВІСЬ ЄВРОПИ

**ISSUE 8
ВИПУСК 8**

**Львів-Дрогобич, 2025
Lviv-Drohobych, 2025**

УДК 94(4)(082)
B53

**Рекомендовано до друку
редакційною колегією збірника наукових праць «Вісь Європи»
(протокол від 28 листопада 2025 р. № 3)**

Рік заснування: 2022.

Періодичність: 2 рази на рік (червень, грудень).

Вісь Європи / [головний редактор Л. Лазурко]. Львів-Дрогобич: Півсвіт, 2025. Випуск 8. 178 с.

Збірник розрахований на науковців, викладачів історії, аспірантів, докторантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Головний редактор: Лідія Лазурко – д.іст.н., проф.

Співредактори: Микола Галів – д.пед.н., проф.

Василь Ільницький – д.іст.н., проф.

Редакційна колегія:

Віктор Вернер – д.габ., проф. (Польща); Василь Гулай – д.політ.н., проф. (Україна);
Тетяна Гуштан – д.е.н., доц. (Україна); Володимир Качмар – д.і.н., проф. (Україна);
Ірина Кривошея – д.і.н., проф. (Україна); Костянтин Курилишин – к.і.н., проф. (Україна);
Олег Малярчук – д.і.н., проф. (Україна); Володимир Наконечний – к.і.н., проф. (Україна);
Олег Разиграєв – д.і.н., проф. (Україна, Польща); Ігор Соляр – д.і.н., проф. (Україна);
Володимир Старка – д.і.н., проф. (Україна); Станіслав Стемпень – д.габ., проф. (Польща).

**Збірник індексується в міжнародних базах даних: DOAJ, Index Copernicus;
10.69550/3041-1475.8**

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних науково-метричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380).

Збірник зареєстровано Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення у реєстрі суб'єктів у сфері друкованих медіа (*рішення №1020 від 28.03.2024 р.*)

Наказом Міністерства освіти і науки України збірник включено до КАТЕГОРІЇ «Б» Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «ІСТОРИЧНІ НАУКИ» (Наказ МОН України № 920 від 26.06.2024 р., додаток 6).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання

<https://ae.eessc.org.ua/index>

Засновник: Центр східноєвропейських наукових студій.

Видавець: Півсвіт.

Адреса редакції: Центр східноєвропейських наукових студій, вул. І. Тобілевича, 9, м. Львів, 79000.

тел.: +380673735535, e-mail: mykolahaliv79@gmail.com, eessc.org@gmail.com

*Recommended for publication
by the Editorial Board of the Axis Europae
(protocol dd. 28.11.2025 № 3)*

Year of establishment: 2022.

Frequency: 2 times a year (June, December).

Axis Europae / [chief editor Lidiya Lazurko]. Lviv-Drohobych: Posvit, 2025. Issue 7. 178 p.

This collection is meant for scholars, history lecturers, postgraduates, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Chief editor: Lidiya Lazurko, Doctor of History, Professor

Co-editors: Mykola Haliv, Doctor of Pedagogy, Professor

Vasyl Ilnytskyi, Doctor of History, Professor

Editorial Board:

Wiktór Werner, Doctor of History, Professor (Poland); **Vasyl Hulai**, Doctor of Political Sciences, PhD (History), Professor (Ukraine); **Tetiana Hushtan**, Doctor of Economics, Professor (Ukraine); **Volodymyr Kachmar**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Iryna Kryvosheia**, Doctor of Historical Sciences, Professor (Ukraine); **Kostiantyn Kurylyshyn**, PhD (History), (Ukraine); **Oleh Maliarchuk**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Volodymyr Nakonechnyi**, PhD (History), Associate Professor (Ukraine); **Oleh Razyhrayev**, Doctor of History, Professor (Ukraine, Poland); **Ihor Soliar**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Volodymyr Starka**, Doctor of History, Professor (Ukraine); **Stanisław Stępień**, Doctor of History, Professor (Poland).

The collection is indexed in the international databases: DOAJ, Index Copernicus;

10.69550/3041-1475.8

The articles are equaled to publications in Ukrainian journals entered in international scientometric databases in accordance with the MES of Ukraine order dd. 17 november 2012 p.

No. 1112 (amended by the MES of Ukraine order dd. 03.12.2012 No. 1380).

The collection was registered by the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting in the register of subjects in the field of print media (decision No. 1020, dd. 28.03.2024).

Under the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine, the collection is included in CATEGORY «B» of the List of electronic professional publications of Ukraine authorized to publish theses of applicants for the degree of doctor and candidate of sciences in the field «HISTORICAL SCIENCES» (Order of the MES of Ukraine № 920 on 26.06.2024, Appendix 6)

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition

<https://ae.eessc.org.ua/index>

Founder: East European Scientific Studies Center

Publisher: Posvit.

Office address: East European Scientific Studies Center,

9, I. Tobilevych Street, Lviv, Ukraine, 79000.

tel.: +380673735535, e-mail: mykolahaliv79@gmail.com, eessc.org@gmail.com

ЗМІСТ

Степан КОБУТА

ВІЙСЬКОВА РОЗВІДКА УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ (СЕРЕДИНА XVI – ПЕРША ЧВЕРТЬ XVII СТОЛІТТЯ)..... 6

Микола ГАЛІВ, Надія ІРЗА

ОСВІТА НА ДРОГОБИЧЧИНІ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX ст. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ДІЛО»)..... 18

Богдан ДЕМОТ

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ПРОЦЕСИ В ТЕАТРАЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (ПОЧАТОК XX ст.)..... 33

Святослав НІКОЛАЄВ

РОЛЬ ВОЛОДИМИРА ГОРБОВОГО У ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1941 р..... 45

Руслана ПОПП

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЛЬВОВА (1944 – 1953)..... 54

Олег ЗОЛОТУХІН, Тарас БАТЮК

БОРІТЬБА РАДЯНСЬКОЇ РЕПРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ ПРОТИ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ЛЬВІВЩИНІ (ЖОВТЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1945 р.): ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ 64

Андрій НЕЧЕПУРЕНКО, Назар РАДЕЦЬКИЙ

ОПЕРАЦІЯ «ЗАПАД» НА ЖОВКІВЩИНІ (1947 р.) ОЧИМА УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ: НОВЕ ДОКУМЕНТАЛЬНЕ СВІДЧЕННЯ 83

Христина ШНИР

ІВАН ГЕЛЬ У РУСІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ..... 106

Мирослав СИРКО

ІВАН ГУБКА (1932 – 2014) ПРО БОРІТЬБУ У 1960 – 1980-х рр. 118

Оксана МЕДВІДЬ

КОНЦЕПЦІЯ ВИКЛАДАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ПОЛЬЩІ (ПОЧАТОК XXI ст.)..... 133

Вячеслав ОНИЩАК

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 2014 – 2022 рр. НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ DIE ZEIT: ІСТОРІОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ..... 143

Роман ТЕРЕЩЕНКО

ХАРАКТЕРИСТИКА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ У 2014 – 2022 153

РЕЦЕНЗІЇ

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ (1944 – 1991). Рецензія на монографію: Малярчук О. М., Санкович М. В., Палагнюк М. М., Бойда А. В. Соціально-гуманітарні виміри безпеки України: Івано-Франківська область в історичній ретроспективі (1944 – 1991). Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2025. 504 с. 171

CONTENTS

Stepan KOBUTA

MILITARY INTELLIGENCE OF THE UKRAINIAN COSSACKS (MID-16th – FIRST QUARTER OF THE 17th CENTURY)..... 6

Mykola HALIV, Nadiya IRZA

EDUCATION IN DROHOBYCH COUNTY AT THE END OF THE 19th – AT THE BEGINNING 20th CENTURIES (BASED ON MATERIALS FROM THE PERIODICAL «DILO»)..... 18

Bohdan DEMOT

CULTURAL AND ARTISTIC PROCESSES IN THE THEATRICAL LIFE OF THE UKRAINIAN GOVERNORATES OF THE RUSSIAN EMPIRE (AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY)..... 33

Sviatoslav NIKOLAEV

THE ROLE OF VOLODYMYR HORBOVY IN THE RESTORATION OF THE UKRAINIAN STATE IN 1941 45

Ruslana POPP

ON THE SOURCES OF FORMATION OF LVIV INTELLENTSIA (1944 – 1953) ... 54

Oleh ZOLOTUKHIN, Taras BATIUK

THE FIGHT OF THE SOVIET REPRESSIVE SYSTEM AGAINST THE GREEK CATHOLIC CHURCH IN LVIV REGION (OCTOBER – DECEMBER 1945): SOURCE SCIENTIFIC ASPECT 64

Andrii NECHEPURENKO, Nazar RADETSKYI,

OPERATION «ZAPAD» IN ZHOVKVA COUNTY (1947) THROUGH THE EYES OF THE UKRAINIAN NATIONALISTS: NEW DOCUMENTARY EVIDENCE..... 83

Khrystyna SHNYR

IVAN HEL IN THE MOVEMENT FOR THE INDEPENDENCE OF UKRAINE 108

Myroslav SYRKO

IVAN HUBKA (1932 – 2014) ON THE STRUGGLE IN THE 1960s – 1980s 118

Oksana MEDVID'

THE CONCEPT OF TEACHING CIVIC EDUCATION IN POLAND'S HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS (AT THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY) 133

Vyacheslav ONYSCHAK

THE RUSSO-UKRAINIAN WAR OF 2014 – 2022 ON THE PAGES OF THE PERIODICAL DIE ZEIT: HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS 143

Roman TERESHCHENKO

CHARACTERISTICS OF THE LEGAL FRAMEWORK FOR THE MEMORY POLICY IN UKRAINE 2014 – 2022..... 153

REVIEWS

Vasyl ILNYTSKYI

NEW RESEARCH ON SOCIO-ECONOMIC AND SOCIO-POLITICAL LIFE IN IVANO-FRANKIVSK REGION (1944 – 1991). Review of the monograph: Malyarchuk O. M., Sankovych M. V., Palahniuk M. M., Boyda A. V. Socio-humanitarian dimensions of the security of Ukraine: Ivano-Frankivsk region in historical retrospect (1944 – 1991). Ivano-Frankivsk: Symphony forte, 2025. 504 p..... 171

УДК 94(477):355.40«155/162»
DOI 10.69550/3041-1467.8.348612

Степан КОБУТА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин, Карпатський національний університет імені В. Стефаника, вул. Т. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (stepan.kobuta@cnu.edu.ua)

ORCID: 0000-0002-9210-3319

Stepan KOBUTA

PhD (History), Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Educational Methodology of the Faculty of History, Politicalology and International Relations, of the Vasyl Stefanyk Carpathian National University, 57 T. Shevchenko Street, Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (stepan.kobuta@cnu.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Кобута, С. (2025). Військова розвідка українських козаків (середина XVI – перша чверть XVII століття). *Axis Europae*, 8, 6–17. doi: 10.69550/3041-1467.8.348612

Bibliographic Description of the Article: Kobuta, S. (2025). Viiskova rozvidka ukrainiskykh kozakiv (seredyna XVI – persha chvert XVII stolittia) [Military intelligence of the ukrainian cossacks (mid-16th – first quarter of the 17th century)]. *Axis Europae*, 8, 6–17. doi: 10.69550/3041-1467.8.348612 [in Ukrainian].

**ВІЙСЬКОВА РОЗВІДКА УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ
(СЕРЕДИНА XVI – ПЕРША ЧВЕРТЬ XVII СТОЛІТТЯ)**

Анотація. *Мета дослідження* – узагальнення сучасних підходів до висвітлення питання розвитку та специфіки розвідувальної діяльності українського козацтва у другій половині XVI – першій чверті XVII ст. *Методологія дослідження* базується на застосуванні принципу історизму, з використанням проблемно-хронологічного та порівняльного методів історичного аналізу й синтезу, синхронного та діахронного підходів. *Наукова новизна статті* полягає у спробі узагальнення наявних наукових підходів та оцінок щодо видів та особливостей розвідувальної діяльності козаків, визначенні етапів формування повноцінної військової розвідки Війська Запорозького. *Висновки.* Розвідувальна діяльність українського козацтва була логічною та важливою складовою військового мистецтва українських козаків. Елементи розвідки проявилися ще на етапі виникнення козацьких товариств на просторах Дикого Поля. Вони мали своє відображення у процесах виявлення, спостереження та аналізу ситуації, використання козацьких навиків та знань для забезпечення в ролі провідників переходів шляхетських військових загонів на пограниччі і в степу. З процесом виникнення Запорозької Січі та розвитком господарської діяльності постала потреба організації дозорної та сторожової служби, щоб унеможливити несподівану появу воєнної загрози із татарської та турецької територій. Паралельно йшов процес розширення розвідувальних дій козацького товариства, спрямований на

вивчення та аналіз військово-політичної та економічної ситуації на суміжних землях. Уже наприкінці XVI ст. у складі військового проводу Січі виділяється ряд старшин – курінні, полковники, січові осавул, товмач, писар, котрі визначали характер та напрями проведення тактичної розвідки. Зростання активності походів задля «козацького хліба» ґрунтувалася на удосконаленні методів збору та обробки інформації, залученні у якості агентів широкого кола дійових осіб, котрі забезпечували потрібні відомості. Трансформація козацтва у станову військово-політичну структуру, із власною стратегією відносин із керівництвом Речі Посполитої та суміжними державами вивела функції розвідки на вищий організаційний щабель, сприяючи формування певної розвідувальної системи. Вона ще не мала чіткої структури, але за напрямами уже поділялася на військову, дипломатичну (зовнішньополітичну) та контррозвідувальну. Вершиною цього етапу розвитку вважають період керівництва козацького гетьмана Петра Сагайдачного. Саме за нього розвідка перетворилася на обов'язковий і дієвий механізм збору, узагальнення та використання різнопланової інформації для забезпечення успішності морських та сухопутних військових походів козаків проти Криму та Османської імперії, на Московію та Молдавію, на ефективний чинник впливу на позицію влади Речі Посполитої.

Ключові слова: дозорна служба, військо козацьке, Запорозька Січ, розвідка, Річ Посполита, П. Сагайдачний, українське козацтво.

MILITARY INTELLIGENCE OF THE UKRAINIAN COSSACKS (MID-16TH – FIRST QUARTER OF THE 17TH CENTURY)

Abstract. *The purpose of the research* is to sum up fresh approaches to highlighting the development and peculiarities of the intelligence services of the Ukrainian Cossacks in the period from the second half of the 16th century to the first quarter of the 17th century. **The methodology of the research** is based on the principles of historicism along with the problem chronological and comparative methods of historical analysis and synthesis as well as synchronous and diachronic approaches. **The scientific novelty of the article** consist in the attempt to compare and combine existing scientific approaches to the analysis and assessment of different kinds of the Ukrainian Cossacks intelligence activities and their peculiarities, and to single out the stages of the Zaporozhian Army full-fledged military intelligence formation. **Conclusions.** The intelligence activity was a very important and logical part of the Ukrainian Cossacks military art. Its elements can be traced back to the stage of the Cossack settlements emergence in the vastness of the Dyke Pole (Wild Fields). Those elements were present in the processes of detection, observation, and analysis of different situations, the use of Cossack skills and knowledge to quarantee safe passages for the nobles military units in the border regions and in the steppe. Along with the establishment of the Zaporozhian Sich and its economic activity development there arose the need for the sentry and guard services capable of thwarting unexpected military threat from the Tatar and Turkish territories. At the same time, Cossacks worked on the development of their intelligence activities aimed at studying and analyzing the military political and economic situation in the neighboring lands. By the end of the 16th century, the Sich military leadership established its strict military hierarchy with a number of key senior positions – kurinnyi (a leader of a largest military unit), polkovnyk (colonel), osavul (yesaul), tovmach (military interpreter), and pysar (scribe) – and people holding these positions were in charge of determining the nature

and directions of tactical intelligence. The rise of the military Cossack activity was closely intertwined with the successful implementations of the methods of collecting and processing data, and that involved a wide range of agents, who provided the necessary information. The transformation of the Cossack stratum into a peculiar military and political structure with its own strategy in relations with the Polish-Lithuanian Commonwealth leadership and neighboring states brought about the need for a higher organizational level of intelligence, contributing to the formation of a certain intelligence system. This system did not have a clear structure yet, but it was already divided into military intelligence, diplomatic (foreign policy) intelligence and counterintelligence. The system was thought to have reached its development peak under the leadership of the Cossack Hetman Petro Sahaidachny. It was during under his command that intelligence became a mandatory and effective mechanism of collecting, analysing, and using of information that translated into successful Cossacks sea and land military campaigns against the Crimean leadership and the Ottoman Empire, the Muscovy state, and Moldavia, as well as an effective tool of influence on the position of the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Key words: *bekety (sentry and guard posts), military intelligence, patrol service, Cossack army, the Zaporozhian Sich, the Polish and Lithuanian Commonwealth, P. Sahaidachny, Ukrainian Cossacks, «figure».*

Постановка проблеми. Розвідувальна діяльність є важливою складовою військового мистецтва, дієвим інструментом надання політичному та військовому керівництву країни широкого масиву інформації для розробки і прийняття оптимальних командних рішень. В умовах сучасної російсько-української війни розвідувальна служба української держави забезпечує надходження різноманітної інформації, що слугує для воєнного командування підставою для ухвалення планів ведення бойових дій військ. В контексті функціонального призначення розвідки як служби виявлення, збору та аналізу важливих відомостей воєнно-політичного характеру актуальним залишається тяглість традицій та напрацьований століттями поколіннями українців досвід розвідувальної діяльності. Наша увага привернута до періоду формування розвідувальної служби українського козацтва, що стала дієвим чинником розвитку їхнього воєнного мистецтва, серйозно змінила підходи та форми воєнної практики в означений період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема функціонування козацької розвідки тривалий час була складовою загального наукового дослідження феномену українського козацтва. Окремі її аспекти відображені у працях видатних українських істориків М. Грушевського, І. Крип'якевича, Д. Яворницького, відомих дослідників радянської доби В. Голобуцького, та О. Апанович. Остання у своїй праці обґрунтувала висновок, що на рубежі кінця XVI – початку XVII століть запорозьке козацтво вибудувало постійну військову охоронно-захисну та розвідувально-сторожову систему оборони низових кордонів України (Апанович, с.26).

В умовах незалежної України зросла увага дослідників до історії військового мистецтва українського козацтва загалом (Брехуненко, 2011; Гуржій, Корнієнко, 2002; Леп'яко, 1996; Мицик, Плохій, Стороженко, 1990; Сас, 2011; Сергійчук, 1991; Чухліб, 2005) та окремих аспектів розвідувальної діяльності козацтва зокрема (Ліщук, 2011; Сідак, Смолій, 1994; Степанков, 2008; Уривалкін, 2007; Яриши, Бернадський, 2023). Важливими для загального розуміння історії розвідувальної роботи в козацькому війську є спеціальні дослідження вітчизняних авторських колективів (Нариси з історії

розвідки суб'єктів державотворення на теренах України, 2011; Смолій, Котляр, Степанков, 2017). Цікавим є історіографічний аспект візії польських дослідників на питання зародження та розвитку козацтва на південноукраїнських пограничних землях (Стецик, Галів, 2025). Науково-популярний погляд на козацьку розвідку та специфіку її діяльності відображено у таких працях (Каляндрук, 2006; Каляндрук, 2007; Скрипник, 2020), розміщено на офіційних сайтах Головного управління розвідки України та Служби зовнішньої розвідки України.

Мета дослідження – узагальнення наявних наукових підходів до висвітлення питання розвитку та специфіки розвідувальної діяльності українського козацтва у другій половині XVI – першій чверті XVII ст., тобто на етапі становлення її як впорядкованої форми військової розвідки в умовах бездержавності українського народу.

Виклад основного матеріалу. Витоки розвідувальної діяльності козаків сягають ще початку XVI ст., коли в порубіжних місцевостях Дикого Поля формувалися козацькі ватаги для здійснення воєнної та господарської діяльності. Життя в степу вимагало уваги до навколишнього середовища, різних навиків виживання, уміння орієнтуватися на незнайомій місцевості. Перебуваючи на відкритих степових просторах козаки у будь-який момент мали бути готовими до ворожої атаки, особливо з боку схожих за стилем життя татарських супротивників. Це диктувало потребу для степового мешканця постійної військової підготовки, уміння діяти в рамках колективного та індивідуального бою, готовності до виконання завдань розвідувального характеру. Від спритності та навичок кожного козака при відбитті ворожих нападів залежало їхнє життя та цілісність козацького колективу.

На рівень військової підготовки козаків впливали географічні та фізичні умови степу. Козаки-здобичники, що займалися мисливським промыслом, виробляли навички тривалого спостереження, маскування, безшумного переміщення, влучної стрільби чи завдання ударів холодною зброєю. Полювання на диких звірів виробляло вміння бути непомітним, приймати швидкі рішення, розраховувати швидкість об'єкту полювання із моментом нанесення удару чи здійснення пострілу.

Козаки як знавці степу нерідко використовувалися тогочасними прикордонними старостами для спорядження військових походів проти татар в якості провідників та розвідників. Їхня участь стала загальноприйнятною і від їхніх дій в значній мірі залежав успіх подібних експедицій. Завдяки енергійним зусиллям черкаського старости Є. Дашкевича козацтво перетворилося на дієвий військовий елемент, якому були притаманні організованість, дисциплінованість, належні воєнні навички і готовність до постійної боротьби проти зовнішніх ворогів. Саме ці якості були використані у середині 1550-х років князем Д.Вишневецьким (Байдою) для створення постійного осередку низових козаків нижче дніпровським порогів.

Організаційне оформлення та розвиток Запорозької Січі на острові Томаківка з 1570-х років перетворило її на військово-політичний осередок козаків і територіальний центр козацького середовища на просторах Українського степу (Україна в цивілізаційних потоках ранньої модерності, с. 138). Військова організація Січі стала своєрідним «щитом» українського порубіжжя Речі Посполитої від постійних грабіжницьких нападів сусідніх татарських загонів Кримського ханства та вторгнень військ Османської імперії. Для захисту освоєваних запорожцями степових просторів – Вольностей Війська Запорозького, актуальним залишалося питання превентивного виявлення та попередження військової загрози з боку небезпечних сусідів. Д. Яворницький означив

це так: «запорозькі козаки звичайно вживали різних заходів для охорони своїх кордонів, а отже й своєї власної свободи від вторгнення страшних ворогів» (Яворницький, 1990, с. 234). На перший план виходила необхідна функція будь-якого війська – захист від несподіваного нападу. Умовою її реалізації стала організація стаціонарних дозорів, тобто груп виявлення і попередження потенційної загрози.

Створення дозорної служби на постійній основі визначило потребу формування спеціальних загонів, на які покладалися відповідні завдання. Д.Яворницький визначив такі засоби дозорної служби як бакети, радути (редути), фігури і могили. У працях сучасних дослідників є певні відмінності в тлумаченні понять бакети і радути. Під бакетами (пикетами) ними розуміють козацькі кінні роз'їзди (3–10) осіб (Яворницький, 1990, с. 234; Степанков, 2008, с. 45) або ж стаціонарні спостережні пункти, де розміщувалися козаки-спостерігачі (Скрипник, 2020, с. 122–123). Вони виставлялися (розміщувалися) біля переправ через річки, на шляхах, що традиційно використовувалися для пересувань військовими загонами чи торговими валками, на потенційно небезпечних ділянках кордону.

Радутами (за Д. Яворницьким) називали земляні укріплення із стаціонарними будівлями для людей і місцем для коней в місцях спостереження, придатних за необхідності для ведення оборони, та оснащених засобами повідомлення про небезпеку. Це були своєрідні опорні пункти, де розміщувалося до 50 козаків. «Могили» – це тимчасові або постійні спостережні пункти для 2-3 козаків, встановлені на численних могилах-курганах або ж штучно насипаних земляних підвищеннях для кращого огляду і подачі сигналів попередження в основному у світловий спосіб за допомогою запалення вогню. Як зазначав Д.Яворницький, мінімальні земляні укріплені (шанці) козаки споруджували на насипних могилах, натомість на курганах їх не використовували з етичних міркувань. На більшості спостережних пунктів встановлювали засоби подачі сигналів. Найпростіші спостережні пункти мали назву «гляди» або маяки. На підвищеннях чи курганах встановлювалася проста дерев'яна конструкції вежі, де почергово розміщувалися дозорні. У випадку небезпеки подавали сигнал вогнем чи посильним (Скрипник, 2020, с. 123).

Складнішим сигнальними конструкціями були «фігури», які споруджували на стаціонарних постах – бакетах. Фігури – це ряд скріплених в особливий спосіб дерев'яних бочок, обмазаних і наповнених смолою та відповідним механізмом швидкого підпалювання для подачі світлового сигналу (полум'я або дим). Детальний опис спорудження і використання фігур більшість сучасних авторів запозичила із праць Д. Яворницького та О. Апанович. Окрім вогню і диму на бакетах використовувався і звуковий сигнал – постріл з гармати. Козаками була розроблена і таємна традиція: у разі загрози на курган чи могилу задля попередження чи подачі сигналу про небезпеку піднімався один козак, а не гуртом, що давало можливість розпізнати дії супротивників, які прагнули видертись групою.

Окрім стаціонарних постів використовувалися також невеликі козацькі кінні загоны, що проводили розвідувально-диверсійні заходи, готові були не тільки виявляти, але й за потреби здійснювати швидкі атаки із захопленням полонених – «язиків», для отримання від них відповідної інформації. У 1575 р. завдяки діям козацьких передових дозорних загонів було виявлено наближення великого татарського війська. Швидкими діями козаки розбили передові розвідувальні загоны татар, захопили бранців і повідомили про небезпеку вторгнення вищому керівництву (Нариси воєнно-політичної історії, 2014, с. 48).

Забезпечували несення дозорної служби січові козаки почергово із різних куренів. Їх очолювали «польові отамани», добре підготовлені для розвідувальної роботи козаки, що досконало знали місцевість ведення спостереження, вміли орієнтуватися на місцевості, володіли мовою супротивника, його військовими та побутовим звичками (Степанков, 2008, с. 47)

Основні дозорні та сторожові прийоми формувалися ще наприкінці XVI ст., але набули певної цілісності у відповідну дозорну-сторожову систему оборони значно пізніше. Для здійснення прикордонних спостережень потрібні були значні людські ресурси, які б систематично виконували покладені функції. У 1570-х численність січовиків складала декілька тисяч, у бойові походи, як наприклад, у 1575 р. на Іслам-Кермен, гетьман запорожців Б. Ружинський зібрав 3 тисячі війська. У виступі козаків на «волесть» під проводом К. Косинського у 1591 р. кількість козацького війська загалом досягла 5 тисяч (Брехуненко, 2011, с. 162). Тож у ту пору ще не йшлося про розгалужену прикордонну охоронну систему, що потребувала достатньої кількості охоронців кордону.

Військо Запорозьке як мілітарна структура формувала не тільки дозорно-сторожову службу попередження військових нападів, але й відповідну розвідувальну систему, спрямовану на виявлення, визначення і запобігання воєнних загроз. Управлінська організація Січі передбачала ряд військових посад, у функції яких входили питання військової розвідки. Д. Яворницький зазначав, що до таких старшин відносилися військовий осавул та товмач. У переліку численних завдань військових осавулів були й такі: забезпечення охорони усіх, хто з дозволу козаків мандрував територією запорозьких вольностей; захист інтересів січового товариства на прикордонних лініях; організація розвідки за неприятелем (їхав попереду руху війська). Також у його функції входили обов'язки проведення дізнання (слідчих дій), що було елементом контррозвідувальної діяльності (Яворницький, 1990, с. 142).

Військовий товмач на Січі виконував функції офіційного перекладача. Він повинен був володіти мовами народів, що проживали на суміжних з козацькими землях: польською, татарською, турецькою, молдавською. Крім того потребувалися знання мов інших народів, представники яких прибували на Січ як посланці чи гості. У цих випадках обов'язок товмача та його помічників полягав у потребі супроводу таких візитерів, перекладі офіційних листів і документів, видачі відповідних посвідок з правом переїзду через козацькі простори. Як знавця мов та звичаїв товмача чи його підручних відряджали для розвідки для збору інформації на кордони або ж навіть у ворожі табори чи країни (Яворницький, 1990, с. 146). Тож саме осавул та товмач безпосередньо відповідали за планування й організацію розвідувальних заходів, визначення кола військових посадовців – полковників, курінних, десятників, яким доручалася реалізація таємних розвідувальних завдань. Загальним керівництвом розвідувальною діяльністю і постановкою завдань відало керівництво Січі – старший або ж гетьман (про дискусійну назву керівника козацького війська в означений період писав В. Брехуненко (Брехуненко, 2011, с. 203–211), пізніше кошовий отаман, а також військовий писар.

Зовнішня військова розвідка у Війську Запорозькому здійснювалася в інтересах успішного ведення бойових дій як при захисті територій, так і забезпечення походів суходолом та водою. В ході бойових походів і військових сутичок функції тактичної розвідки забезпечували командири відповідних команд і загонів сотенного та полкового

рівня. Від розвідувальних дій середньої старшинської ланки у значній мірі залежала злагодженість загального військового плану, успішних бойових дій на суші та воді.

Під час воєнного переходу низові отамани виряджали невеликі кінні роз'їзди, які рухалися на відстані 1–1,5 кілометра від основних сил, обстежуючи напрям руху та виявляючи потенційні ворожі пастки і засади (Уривалкін, 2007, с. 30). Характерний опис цієї бойової охорони подав Г. Боплан: «Найкращі вершники їдуть біля возів і варту ж відправляють на чверть милі вперед і назад, і на таку саму віддаль по боках, аби виявити татар. А як забачать ворога, подають сигнал, і тоді табір зупиняється» (Боплан, 1990, с. 62). Під час відпочинку або ночівлі виставлялися охоронні пости, котрі не тільки вартували сплячих товаришів, але й здійснювали спостереження за прилеглою місцевістю.

Важливе роль відігравали рухомі бойові загони, у завдання яких входили не тільки розвідувальні, але й диверсійні функції. При розгромі супротивника козаки прагнули захопити полонених, яких за звичною лексикою розвідки називають «язиками». При цьому полювали не стільки на рядових воїнів, як на офіцерів чи знатних осіб. У такому випадку рівень інформації був набагато значиміший та якісніший, а самих полонених часто в якості цінного «подарунку» доставляли у стан своїх союзників. Зокрема, у 1594 р. козацькі послы Федорович і Ничипора передали австрійському імператору Рудольфу II знатного турецького вельможу, захопленого під час походу. Подібний вчинок зробив у 1620 р. керівник козацького посольства до московського царя П. Одинець, від імені війська передавши московській стороні татарських бранців (Уривалкін, 2007, с. 31). Так формувалися елементи зовнішньополітичної розвідки, де козацька сторона набувала певної політичної суб'єктності.

Більшість дослідників сходяться на думці, що наприкінці XVI – першій чверті XVII ст. розвідувальна структура козацтва ще не набула чітких організаційних форм. Завдання здобуття та аналізу інформації виконували найбільш підготовлені, досвідчені козаки, котрі формували певне коло (агентуру) своїх інформаторів. Здійснення функціональних обов'язків у справі розвідки військовою старшиною (осавулами, писарями, товмачами), командирами полків і сотень за посадами поступово визначало потребу виокремлення розвідувального складника у Війську Запорозькому.

Козацькі повстання 1590-х років показали, що у протистоянні із військово-адміністративною владою Речі Посполитої у козаків існував брак інформації про сили і плани шляхетських загонів, керівників коронного війська. Ініціатива розвідувальної роботи виходила від окремих осіб чи козацьких очільників. У багатьох працях, присвячених С. Наливайку, наголошується на його рисах обережності та обмеженості в розголошенні своїх військових планів навіть найближчому оточенню. Як позитивний факт подається самостійна розвідка С. Наливайком ситуації у містечках, зокрема Олиці на Поділлі, котрі планували захопити повстанці. Взяття практично без бою Гусятина, вказувало на продуманий і добре реалізований план козацького провідника що передувала його захопленню повстанцями (Степанков, 2008, с. 48–50). Але системної розвідувальної роботи на «волості» козаки на той час не вели.

Головні завдання козацької розвідки традиційно спрямовувалися на отримання інформації переважно військового характеру про сили і наміри ворожих дій з боку турків і татар. Початок XVII ст. увійшов в історію козацької військової слави як «доба героїчних походів». Багато з них здійснювалися водою, із виходом козацького флоту в акваторію Чорного моря. Цим походам передувала попередня розвідка, котру можна означити як оперативну. Відомості отримувалися з різних джерел: полонені турки і

татари, торговці із купецьких караванів, які перетинали козацькі землі, втікачі з неволі, або ж звільнені внаслідок козацьких наскоків бранці з галер чи приморських міст. Отримавши від них докладну інформацію, вироблявся детальний план морського походу на турецькі чорноморські узбережжя. Пріоритетного значення надавалось з'ясуванню шляху до об'єкта походу, географічному розташуванню, системі укріплень, чисельності й озброєнню залоги гарнізонів (Сергійчук, 1991, с. 85). Самі атаки мали здебільшого несподіваний для турецької сторони ефект, і більшість таких ударів приносила козакам перемогу і військову здобич.

Накопичений військовий досвід та кількісне зростання козацького війська дало змогу на початку XVII ст. ефективно використовувати один із складних прийомів військової розвідки – «розвідку боєм». У той час це могли бути локальні сутички-поєдинки індивідуального чи групового характеру, що провадилися перед основними військами супротивників, розташованих один напроти одного у бойовій лінії, або ж дії доволі значних козацьких сил, спрямовані на дезорганізацію військ супротивника на контрольованій ним території.

Приклад першого варіанту, локального розвідувального бою під час походу козацького загону у складі польського війська на Московію у 1610 р., подав П. Сас. Викликавши на герць московитів під час облоги одного із тамтешніх містечок, козацькі вершники імітували відступ, заманили московську кавалерію у розташування своїх головних сил, обумовивши поразку нападників (Сас, 2010, с. 237). Козаки здійснювали герці не тільки з метою демонстрації лицарської доблесті, але й щоб з'ясувати моральний стан супротивника, підбити його втратити самоконтроль, піддатися на прояви гніву, ненависті чи бажання поквитатися. Це були по суті провокації психологічного впливу, змушували ворога нервувати, піддаватися на очікувані і заздалегідь програвні для нього дії.

У ході Хотинської війни козацькі гетьмани активно використовували розвідку боєм як для розвідувальних цілей, так і розпорошення сили турецьких військ. Частина козацьких загонів за дорученням Я. Бородавки з боєм пройшла територією Молдавії, змусивши місцеве населення втікати, і таким чином обумовила перехід турецької армії розореними територіями. Окремі козацькі загони дійшли до Прута, не даючи військам кримського хана з'єднатися з основними силами султана. Відволікаю на себе значну частину військ, ціною життя, козацький підрозділ дав можливість польській армії і козацькому війську гетьмана П. Сагайдачного випередити турецькі сили і зайняти зручніші для оборони позиції під Хотином (Степанков, 2008, с. 56–57).

Особливої слави набули походи запорожців під керівництвом гетьмана П. Сагайдачного. Цей талановитий полководець і політик усвідомив силу та значення козацтва не тільки як військової, але й суспільної сили українського народу. Реорганізувавши козацьке військо, перетворив його на боєздатну і дисципліновану армію, здатну виконувати складні завдання стратегічного характеру. Його морські виправи 1614 – 1616 рр., похід на Москву 1618 р. і Хотинська війна 1621 р. засвідчили військовий талант гетьмана, опертий на дипломатичні якості та цілі. Саме в часи П. Сагайдачного зросла роль і значення розвідувальної діяльності не тільки військового, але й дипломатичного характеру.

Проводивши похід на Москву у 1618 р. П. Сагайдачний застосував нову воєнну тактику, відмінну від тогочасної практики ведення воєн. Уникаючи затяжної облоги фортець, він прагнув нав'язати супротивнику швидкий бій, здійснював несподівані удари, перекривав обложеним шляхи постачання, чим змушував помилятися і

отримувати поразку. Широко застосовував розвідувально-диверсійні заходи, що наводили паніку у тилах московитів і вводили їх в оману. Зосереджував основні козацькі сили на головному напрямку стратегічного удару, використовував фактор раптовості та рішучості дій. Завдяки гетьману військова розвідка козаків досягала високого рівня розвитку, а її представники забезпечували командування важливою інформацією.

Висновки. Розвідувальна діяльність українського козацтва була логічною та важливою складовою військового мистецтва українських козаків. Елементи розвідки проявилися ще на етапі виникнення козацьких товариств на просторах Дикого Поля. Вони мали своє відображення у процесах виявлення, спостереження та аналізу ситуації, використання козацьких навиків та знань для забезпечення в ролі провідників переходів шляхетських військових загонів на пограниччі та в степу. З процесом виникнення Запорозької Січі та розвитком господарської діяльності постала потреба організації дозорної та сторожової служби, щоб унеможливити несподівану появу воєнної загрози із татарської та турецької територій. Паралельно йшов процес розширення розвідувальних дій козацького товариства, спрямований на вивчення та аналіз військово-політичної та економічної ситуації на суміжних землях. Уже наприкінці XVI ст. у складі військового проводу Січі виділяється ряд старшин – курінні, полковники, січові осавул, товмач, писар, котрі визначали характер та напрями проведення тактичної розвідки. Зростання активності походів задля «козацького хліба» ґрунтувалася на удосконаленні методів збору та обробки інформації, залученні у якості агентів широкого кола дійових осіб, котрі забезпечували потрібні відомості. Трансформація козацтва у стану військово-політичну структуру, із власною стратегією відносин із керівництвом Речі Посполитої та суміжними державами вивела функції розвідки на вищий організаційний щабель, сприяючи формуванню певної розвідувальної системи. Вона ще не мала чіткої структури, але за напрямками уже поділялася на військову, дипломатичну (зовнішньополітичну) та контррозвідувальну. Вершиною цього етапу розвитку вважають період керівництва козацького гетьмана Петра Сагайдачного. Саме за нього розвідка перетворилася на обов'язковий і дієвий механізм збору, узагальнення та використання різнопланової інформації для забезпечення успішності морських та сухопутних військових походів козаків проти Криму та Османської імперії, на Московію та Молдавію, на ефективний чинник впливу на позицію влади Речі Посполитої.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Апанович, О.** (1969). *Збройні сили України першої половини XVIII ст.* Київ: Наукова думка.
- Боплан, Г.-Л.** (1990). *Опис України.* Пер. з фр. Київ: Наукова думка.
- Брехуненко, В.** (2011). *Козаки на степовому кордоні Європи: типологія козацьких спільнот XVI – першої половини XVII ст.* Київ.
- Брехуненко, В.** (2013). «Дивна то і несказання мужність...». *Козаки у Хотинській війні 1621 р.* Київ: Темпора.
- Гуржій, О., Корнієнко, В.** (2002). *Воєнне мистецтво Петра Сагайдачного.* Київ: Інститут історії НАН України, Український інститут воєнної історії.
- Каляндрук, Т.** (2006). *Загадки козацьких характерників.* Львів: Піраміда.
- Каляндрук, Т.** (2007). *Тасмниці бойових мистецтв України.* Львів: Піраміда.
- Леп'яко, С.** (1996). *Козацькі війни кінця XVI ст. в Україні.* Чернівці.

Лішук, Д. С. (2011). *Нариси з історії розвідки і контррозвідки Війська Запорозького (кінець XVI – перша чверть XVII ст.)*. Чернівці: Прут.

Мицик, Ю., Плохій, С., Стороженко, І. (1990). *Як козаки воювали: історичні розповіді про запорізьке козацтво*. Дніпропетровськ: Промінь.

Нариси воєнно-політичної історії України. (2014). / Автори: Атаманенко В., Близняк М., Веденєєв Д. та ін. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія».

Нариси з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. (2011). Під ред. П.Д.Морозова. Київ.

Сас, П. (2010). *Запорожці у Польсько-Московській війні наприкінці Смути (1617–1618 рр.)*. Біла Церква: ПП Пшонківський.

Сас, П. (2011). *Хотинська війна 1621 р.* Київ: Інститут історії України НАН України.

Сергійчук, В.І. (1991). *Іменем Війська: українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII століття*. Київ: Україна.

Сідак, В., Степанков, В. (1994). *З історії української розвідки і контррозвідки: Нариси*. К.: Ін-т СБ України.

Скрипник, О. В. (2020). *Українська розвідка. Прадавні часи*. Київ.

Смолій, В. А., Котляр, М. Ф., Степанков, В. С. (2017). *Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення: У 5-и т. Т. 1: Спецслужби України у IX – середині XVII ст.* Київ: Прометей.

Степанков, В. (2008). *Розвідка і контррозвідка Богдана Великого (1648–1657 рр.)*. Вид. 3-тє, переробл. та розшир. Кам'янець-Подільський: Медобори-2006.

Стецик, Ю., Галів, М. (2025). Генеза українського козацтва у візіях польських істориків (кінець XIX – початок XX ст.). *Українські історичні студії*, 18(60), 63–71. DOI: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.18/60.7>

Україна в цивілізаційних потоках ранньої модерності. (2024). / НАН України, Ін-т історії України. К.: Академперіодика.

Уривалкін, О.М. (2007). *Таємниці розвідок (діяльність таємних служб на території України)*. Київ: КНТ.

Чухліб, Т. (2005). *Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах. 1648–1714 рр. (вид. друге, доопрацьоване)*. Київ: Арістей.

Яворницький, Д. (1990). *Історія запорозьких козаків: У 3-х т. Т. 1*. Київ: Наукова думка.

Ярмиш, О. Н., Бернадський, Б. В. (2023). *«Лицарі плаща й кинджала» (українська історія крізь призму діяльності спецслужб)*. Київ.

REFERENCES

Arapovych, O. (1969). *Zbroini syly Ukrainy pershoi polovyny XVIII st.* [Armed Forces of Ukraine in the First Half of the 18th Century]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Beauplan, G.-L. V. (1990). *Opys Ukrainy* [Description of Ukraine]. Per. z fr. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Brekhunenko, V. (2013). «Dyvna to i neskazanna muzhnist...». *Kozaky u Khotynskii viini 1621 r.* [«Strange and unspeakable courage...». Cossacks in the Khotyn War of 1621]. Kyiv: Tempora. [in Ukrainian].

Brekhunenko, V. (2011). *Kozaky na stepovomu kordoni Yevropy: Typolohiia kozatskykh spilnot XVI – pershoi polovyny XVII st.* [Cossacks on the Steppe Border of Europe: Typology of Cossack Communities of the 16th – First Half of the 17th Centuries]. Kyiv. [in Ukrainian].

Chukhlib, T. (2005). *Hetmany i monarkhy. Ukrainska derzhava v mizhnarodnykh vidnosynakh. 1648 – 1714 rr.* [Hetmans and Monarchs. Ukrainian State in International Relations. 1648 – 1714], (vyd. druhe, doopratsovane). Kyiv: Aristei. [in Ukrainian].

Hurzii, O., & Korniienko, V. (2002). *Voienne mystetstvo Petra Sahaidachnoho* [The Military Art of Petro Sahaidachny]. Kyiv: Instytut istorii NAN Ukrainy, Ukrainskyi instytut voiennoi istorii. [in Ukrainian].

Kaliandruk, T. (2006). *Zahadky kozatskykh kharakternykiv* [Mysteries of Cossack Kharakternyks]. Lviv: Piramida. [in Ukrainian].

Kaliandruk, T. (2007). *Taiemnyi boiovykh mystetstv Ukrainy* [Secrets of the Martial Arts of Ukraine]. Lviv: Piramida. [in Ukrainian].

Lepyavko, S. (1996). *Kozatski viiny kintsia XVI st. v Ukraini* [Cossack wars of the end of the 16th century in Ukraine]. Chernihiv. [in Ukrainian].

Lischuk, D. S. (2011). *Narysy z istorii rozvidky i kontrrozvidky Viiska Zaporozkoho (kinets XVI – persha chvert XVII st.)* [Essays on the history of intelligence and counterintelligence of the Zaporozhian Army (end of the 16th – first quarter of the 17th century)]. Chernivtsi: Prut. [in Ukrainian].

Mytsyk, Yu., Plokhii, S., & Storozhenko, I. (1990). *Yak kozaky voiuvaly: istorychni rozpovidi pro zaporizke kozatstvo* [How the Cossacks fought: historical essays about the Zaporozhian Cossacks]. Dnipropetrovsk: Promin. [in Ukrainian].

Narysy voienno-politychnoi istorii Ukrainy. (2014). [Essays on the military and political history of Ukraine: a textbook]. / Avtory: Atamanenko V., Blyzniak M., Viedienieiev D. ta in. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». [in Ukrainian].

Narysy z istorii rozvidky subiektiv derzhavotvorennia na terenakh Ukrainy. (2011). [Essays on the history of intelligence conducted by the state-building subjects in Ukraine]. Pid red. P.D. Morozova. Kyiv. [in Ukrainian].

Sas, P. (2010). *Zaporozhtsi u Polsko-Moskovskii viini naprykintsi Smuty (1617 – 1618 rr.)* [The Zaporozki Cossacks in the Polish-Muscovite War at the End of the Period of Smuta (Turmoil) (1617 – 1618)]. Bila Tserkva: PP Pshonkivskyi. [in Ukrainian].

Serhiichuk, V. I. (1991). *Imenem Viiska: ukrainske kozatstvo v mizhnarodnykh vidnosynakh XVI – seredyni XVII stolittia* [In the Name of the Army: Ukrainian Cossacks in International Relations of the 16th – Mid-17th Centuries]. Kyiv: Ukraina. [in Ukrainian].

Sidak, V., & Stepankov, V. (1994). *Z istorii ukrainskoi rozvidky i kontrrozvidky: Narysy* [From the history of Ukrainian intelligence and counterintelligence: Essays]. K.: In-t SB Ukrainy. [in Ukrainian].

Skrypnyk, O. V. (2020). *Ukrainska rozvidka. Pradavni chasy* [Ukrainian intelligence. Ancient times]. Kyiv. [in Ukrainian].

Smolii, V. A., Kotliar, M. F., & Stepankov, V. S. (2017). *Spetsialni sluzhby Ukrainy vid naidavnishykh chasiv i do sohodennia: U 5-y t. T. 1: Spetssluzhby Ukrainy u IX – seredyni XVII st.* [Special services of Ukraine from ancient times to the present: In 5 volumes. Vol. 1: Special services of Ukraine in the 9th – mid-17th centuries]. Kyiv: Prometei. [in Ukrainian].

Stepankov, V. (2008). *Rozvidka i kontrrozvidka Bohdana Velykoho (1648 – 1657 rr.)* [Intelligence and Counterintelligence of Bogdan the Great (1648 – 1657)]. Vyd. 3-tie, pererobl. ta rozshyr. Kam'ianets-Podilskyi: Medobory-2006. [in Ukrainian].

Stetsyk, Yu., & Haliv M. (2025). Heneza ukraïnskoho kozatstva u viziiakh polskykh istorykiv (kinets XIX – pochatok XX st.) [The genesis of Ukrainian Cossacks in the views of Polish historians (late 19th – early 20th century)]. *Ukrainski istorychni studii*, 18(60), 63–71. DOI: <https://doi.org/10.24919/30836158.18/60.7> [in Ukrainian].

Ukraina v tsyvilizatsiïnykh potokakh rannoi modernosti. (2024). [Ukraine in the civilizational patterns of early modernity]. / NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy. Kyiv: Akadempriodyka. [in Ukrainian].

Uryvalkin, O. M. (2007). *Taiemnyi rozvidok (diïalnist taiemnykh sluzhb na terytorii Ukrainy)* [Intelligence Secrets (activities of secret services on the territory of Ukraine)]. Kyiv: KNT. [in Ukrainian].

Yavornytskyi, D. (1990). *Istoriia zaporozkykh kozakiv: U 3-kh t. T. 1* [History of the Zaporozhian Cossacks: In 3 volumes. Vol. 1]. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Yarmysh, O. N., & Bernadskyi, B. V. (2023). «*Lytsari plashcha y kyndzhala*» (ukraïnska istoriia kriz pryzmu diïalnosti spetssluzhb [«Knights of the Cloak and Dagger» (Ukrainian History Through the Lenses of the Activities of Special Services)]. Kyiv. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 22 квітня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.*

УДК 37.014(477.83)«18/19»:070(477.83/.86)
DOI 10.69550/3041-1467.8.348605

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: 0000-0001-7068-3124

ResearcherID: F-3855-2018

Scopus ID: 57212151942

Надія ІРЗА

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (irzanv@gmail.com)

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

Nadiya IRZA

Student of the second (master's) level of higher education, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (irzanv@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Галів, М., Ірза, Н. (2025). Освіта на Дрогобищині наприкінці XIX – початку XX ст. (за матеріалами газети «Діло»). *Axis Europae*, 8, 19–32. doi: 10.69550/3041-1467.8.348605

Bibliographic Description of the Article: Haliv, M., & Irza, N. (2025). Osvita na Drohobychchyni naprykintsi XIX – pochatku XX st. (za materialamy hazety «Dilo»). *Axis Europae*, 8, 19–32. doi: 10.69550/3041-1467.8.348605 [in Ukrainian].

**ОСВІТА НА ДРОГОБИЧЧИНІ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «ДІЛО»)**

Анотація. Мета статті – розкрити представленість, проблематику і змістові особливості висвітлення часописом «Діло» стану освіти у Дрогобицькому повіті наприкінці XIX – початку XX ст. **Методологія дослідження:** принципи історизму, науковості, авторської об'єктивності, системності, загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний, критики джерел) мети. **Наукова новизна** – уперше висвітлено освітні процеси на Дрогобищині крізь призму матеріалів газети «Діло». **Висновки.**

Отже, у газеті «Діло» впродовж 1880 – 1918 рр. публікувалися матеріали, які описували та характеризували різні аспекти освітньої життя Дрогобищини. Загалом, зазначені публікації можна поділити на три групи: а) матеріали про складне становище українського шкільництва і спроби українських громадських організацій, передусім Українського педагогічного товариства, заснувати приватні заклади освіти (гімназію, учительську семінарію); б) публікації про міжнаціональні відносини між учителями в Дрогобицькому повіті з акцентом на переслідування вчителів-українців з боку польських властей і окремих педагогів; в) короткі повідомлення про призначення, переведення, вихід на пенсію або смерть учителів. Деякі матеріали мають особливу цінність з огляду на брак джерел про існування і діяльність певних організацій та установ. Важливими є повідомлення про спроби української громадськості (насамперед Українського педагогічного товариства) заснувати українську приватну гімназію в Дрогобичі у 1912 р., відкриття перших курсів учительської приватної семінарії в Дрогобичі у 1917 – 1918 рр., діяльність школи кошикарства тощо. Низка статей проливає світло на деякі факти біографії відомих українських учителів на Дрогобищині, зокрема Михайла Гавдяка, Василя Ратальського, Дмитра Беча.

Ключові слова: газета «Діло», шкільництво, Дрогобицький повіт, учителі, система освіти.

EDUCATION IN DROHOBYCH COUNTY AT THE END OF THE 19th – AT THE BEGINNING 20th CENTURIES (BASED ON MATERIALS FROM THE PERIODICAL «DILO»)

Abstract. *The purpose of the article* is to reveal the representation, issues and content features of the coverage by the periodical «Dilo» of the state of education in Drohobych county at the end of the 19th – at the beginning of the 20th centuries. **The methodology of the research** is based on the principles of historicism, scientificity, authorial objectivity, systematicity, general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical genetic, historical comparative, historical systematic, criticism of sources) goals. **The Scientific novelty** consists in the fact that the first time educational processes in Drohobych county have been covered through the prism of the materials from the periodical «Dilo». **Conclusions.** hence, there were published the materials in the periodical «Dilo» during 1880 – 1918, which characterized and described various aspects of the educational life of Drohobych county. In general, the above-mentioned publications can be divided into three groups: a) the materials on the difficult situation of the ukrainian schooling and attempts by the Ukrainian public organizations, primarily the Ukrainian Pedagogical Society, to establish private educational institutions (gymnasium, Teacher's Seminary); b) the publications on the interethnic relations between the teachers in Drohobych with an emphasis on the persecution of the Ukrainian teachers by the Polish authorities and individual teachers; c) short reports on the appointment, transfer, retirement or teachers' death. Some materials are of particular value given the lack of sources on the existence and activities of certain organizations. There were important reports on attempts, made by Ukrainian public (primarily the Ukrainian Pedagogical Society) to establish a Ukrainian private gymnasium in Drohobych in 1912, the opening of the first courses of a private Teacher's Seminary in Drohobych in 1917 – 1918, the activities of a basket-making school, etc. A series of articles sheds light on some facts of the biography of the famous Ukrainian teachers in Drohobych, in particular Mykhailo Havdyak, Vasyl Ratsky, Dmytro Bech.

Keywords: periodical «Dilo», schooling, Drohobych, teachers, education system.

Постановка проблеми. Газета «Діло» містить чимало матеріалів, які мають регіональний та локальний характер, а відтак слугують надзвичайно важливим історичним джерелом для істориків-краєзнавців. Особливо це стосується тих регіонів і місцевостей української Галичини, які або не мали власної локальної преси, або де газети видавалося нерегулярно, припиняючи чи відновлюючи випуск з огляду на об'єктивні (насамперед фінансові, політичні) або суб'єктивні обставини. Таким краєм була й Дрогобиччина (Дрогобицький повіт), де час-від-часу в окреслений період видавалися періодичні часописи, переважно польською мовою. Однак їх видання часто переривалося, тож Дрогобиччина не може похвалитися наявністю постійного (щоденного, тижневого або двотижневого) пресового органу, котрий безперервно видавався б у повітовому центрі наприкінці XIX – початку XX ст. З огляду на це, для висвітлення різних аспектів повсякденного життя Дрогобицького краю вагомим значення набула львівська преса, передусім газета «Діло». Цінність матеріалів зазначеного часопису, які стосуються Дрогобиччини, зростає ще й тому, що їхніми авторами були переважно представники місцевої української інтелігенції: священники, правники, учителі тощо. Тож аналіз таких матеріалів дає змогу пізнати й зрозуміти локальні відносини на Дрогобиччині, зокрема і в освітній сфері.

Аналіз останніх досліджень. Безумовно, найбільший внесок у дослідження і бібліографічне опрацювання часопису «Діло» здійснив львівський історик К. Курилишин, видавши уже дев'ять томів біобібліографічного покажчика. Низка дослідників описували та аналізували пресові видання, котрі в зазначений період друкувалися в Дрогобичі або ж для потреб населення Дрогобицького краю. Так, діаспорний публіцист В. Верган у 1973 р. опублікував статтю про українську пресу Дрогобича (Верган, 1973). У 2006 р. науковець В. Тельвак проаналізував «Газету Наддністрянську», яка видавалася польською і частково українською мовами наприкінці XIX ст. (Тельвак, 2006). М. Галів, А. Пурій охарактеризували газети «Гомін Басейну» («Гомін Краю»), «Голос Підкарпаття» як історичні джерела (Галів, 2008; Галів, Пурій, 2023). Про газету «Дрогобицький Листок» писали О. Дроздовська (Дроздовська, 2011), М. Галів, В. Ільницький і Д. Шикітка (Галів, Ільницький, Шикітка, 2023). Аналіз історіографії дає підстави зробити висновок, що на сьогодні в історичній науці немає детального аналізу джерельного потенціалу часопису «Діло» щодо висвітлення освітніх процесів на Дрогобиччині наприкінці XIX – початку XX ст.

Мета статті – розкрити представленість, проблематику і змістові особливості висвітлення часописом «Діло» стану освіти у Дрогобицькому повіті наприкінці XIX – початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Шкільництво Дрогобицького повіту систематично не висвітлювалося дописувачами газети «Діло», тож на її сторінках маємо епізодичну інформацію про освітні інституції. Одна з перших публікацій стосувалася надання у 1887 р. учням дрогобицьких шкіл іменних стипендій з фундації Еміліяна Коссака. Фундацією розпоряджалися парох і братством церкви св. Трійці в Дрогобичі, які зробили відповідне подання до галицького Намісництва. Останнє затвердило стипендії для таких дрогобицьких учнів: 1) Василь Мацюрak, учень 5-го класу гімназії – 90 злр. 90 кр. (за себе 45 злр. і 45 кр. і стільки ж замість Івана Дуки, який, отримавши незадовільну оцінку, втратив стипендію); 2) Петро Кобрин, учень 1 класу гімназії – 31 злр. 50 кр.; 3) Йосип Ковалкевич, учень третього класу нормальної школи – 27 злр. (Надання стипендій, 1887, с. 3).

Питання українського шкільництва обговорювалися на народних вічах у Дрогобичі. Перше віче в місті відбулося наприкінці 1893 р. Газета «Діло» повідомила про нього в широкій описовій статті від 18 грудня. Для скликання віча було утворено спеціальний комітет, який провів підготовчу роботу. На віче зібралося близько 200 селян і селянок, 60 осіб духовенства та світської інтелігенції. Після богослужіння у церкві св. Трійці, віче розпочало роботу (Окружне віче в Дрогобичі, 1893, с. 1–2). Не вдаватимемося у детальний опис змісту виступів, зокрема відомого громадсько-політичного діяча Є. Олесницького. Зауважимо, що питання шкільництва у своєму рефераті порушив Андронік Могильницький. Загалом він говорив про політичне становище русинів-українців в Галичині, критикував польські політичні сили і політику «нової ери», вів мову про систематичне упослідження українців. Відтак вказав на полонізацію народного шкільництва, чому сприяли шкільні інспектори-поляки. А. Могильницький відзначив домінування польської мови в гімназіях, натомість незавидне становище щодо викладання руської мови в середніх школах. Промова А. Могильницького видалася повітовому комісарові Нападівичу надто радикальною, тож він розпустив віче. Тому промовець не встиг запропонувати своїх резолюцій, які було коротко викладено у дописі в газеті «Діло»: визнати систему крайового уряду репресивною, згідною з інтересами лише польської народності і спрямованою на «нівеляцію руського елементу» (Окружне віче в Дрогобичі, 1893, с. 1–2).

Наступне українське віче в Дрогобичі відбулося на початку лютого 1896 р. Газета «Діло» опублікувала про нього повідомлення 9 лютого того ж року. В роботі віче, з-поміж інших, взяв участь видатний український письменник і вчений Іван Франко. Він зачепив питання розширення діяльності «Просвіти». Акцентував на тому, щоб селяни самі закладали читальні і передплачували «прихильні до народу» часописи. Дрогобицький міщанин В. Кушнір вказав, що Крайовий сейм нерівномірно надає субвенції полякам і русинам на «справи цивілізаційні», критикував свавілля шкільних інспекторів щодо вчителів (Віче в Дрогобичі, 1896, с. 2).

На початку XX ст. у Дрогобицькому повіті утворилася «Дрогобицька Народна Рада» – політична організація народовського характеру. Вона скликала велике віче, яке відбулося 23 жовтня 1905 р. у Дрогобичі за участі понад 2000 осіб. Реферат політичного характеру виголосив знаний громадський діяч Самбірщини Данило Стахура. Відтак коротко реферував про шкільні справи о. Михайло Бачинський, парох з Ріпчиць і активний член «Просвіти». Він вказав на кривди українців на полі шкільництва через поділ народних шкіл на сільський і міський типи, навчання польської мови в народних школах, брак українських гімназій та університету. Окреслив й закон від 22 червня 1867 р., який хоч і був скасований пізнішим головним шкільним законом, але все ж «дивним дивом» залишився чинним. Говорив про кривди українців у Дрогобицькому повіті, де 28 громад немає освітніх установ, а шкільні власті не дбають про школи навіть там, де громадяни домагаються побудови цих закладів. Наприклад, в Унятичах, де громада придбала ділянку землі і склала 2600 крон на побудову школи ще 10 років тому, проте й досі школи в селі не було організовано, а гроші зберігалися в Дрогобицькому старостві. Шкільні будинки в повіті перебували в «злім стані», бо шкільна влада, на думку о. М. Бачинського школами не опікується. За його словами, найбільше кривд терплять «дрогобицькі русини» через те, що в місті не було української середньої школи, а в польській гімназії учнів-українців «перепускають через сито польську шовінізму». На основі статистичних даних він показав, що учнів-українців там «найгостріше класифікують», бо удвічі зменшують їх чисельність негативними

оцінками і відрахуваннями зі школи. Промовець звернув увагу на те, що Дрогобицьку гімназію відвідує 126 учнів-українців, але батьки, які прагнуть забезпечити своїм дітям добру освіту, змушені відправляти їх на навчання до інших гімназій, «щоби лиш зберегти свої діти перед дрогобицькими педагогами», які дозволяють собі кпини з української народності, фальшиво обвинувачують, виганяють зі школи або «чистять двійками», щоби утримати польський характер гімназії. Оскільки ж Дрогобицький повіт налічує майже 100 тис. українців («душ руського населення»), то, на думку о. М. Бачинського, має право домагатися заснування української гімназії. Автор статті про це віче зауважив і реакцію присутніх на слова о. М. Бачинського про стан справ в Дрогобицькій державній гімназії, бо ж залунали образливі оклики, зокрема й щодо директора цієї школи Й. Старомейського (Віче в Дрогобичі, 1905а, с. 1).

Відтак віче схвалило певні резолюції у шкільних справах, котрі подаємо відповідно до публікації в газеті «Діло»: 1) центральний уряд повинен виконувати постанови статті 19 Основного закону від 21 грудня 1867 р., на основі якої українці можуть у початкових і середніх школах, університеті навчатися рідною мовою; 2) центральний уряд повинен визнати недійсним галицький крайовий закон від 22 червня 1867 року, котрий суперечить статті 19 Основного закону, а відтак забезпечити належні дії щодо мови навчання у середніх школах; 3) Крайову шкільну раду слід поділити на дві секції – українську і польську; 4) у Дрогобичі з 1906/07 навч. р. потрібно відкрити другу державну гімназію, але з українською мовою навчання; 5) Крайова шкільна рада віче, відповідно до прохань батьків, повинна утворити паралельні класи (від першого почавши) з українською мовою навчання в Дрогобицькій державній гімназії; 6) у Львові слід заснувати український університет; 7) шкільні власті повинні організувати народні (початкові) школи в усіх громадах Дрогобицького повіту, а саме у 28 громадах, які ще не маю освітніх установ, передусім в Унятичах, Раневичах, Даляві; 8) віче протестує проти запровадження польської мови навчання у народних в Дрогобичі на Задвірнянському і Зварицько-лішнянському передмістях і закликає Крайову шкільну раду, запровадити в цих установах, відповідно «з правовим станом річі», українську мову навчання; 9) слід заснувати українські гімназії в Бережанах, Самборі і Сокалі (Віче в Дрогобичі, 1905b, с. 1). Підкреслимо, що масштабні вимоги українського віча, скликаного «Дрогобицькою Народною Радою», свідчать про тісну інтегрованість української громадськості Дрогобиччини в український національний рух на Галичині, оскільки учасники зібрання відстоювали не лише локальні цілі у сфері освіти, але й актуальні національні освітні інтереси та пріоритети українства початку ХХ ст.

Відзначимо, що наведені у промові о. М. Бачинського дані про стан справ у Дрогобицькій державній гімназії він частково опублікував в газеті «Діло» ще у березні 1904 р. Йому вдалося дізнатися результати піврічної класифікації учнів четвертого, п'ятого і шостого класу, котрі вказували на низькі оцінки учнів-українців. Так, у 4-А класі з 7 русинів отримали незадовільно оцінку три особи, з 16 поляків – дві особи, з 7 євреїв – дві особи; у 4-Б класі з 8 русинів незадовільні оцінки отримали чотири учні, з 9 поляків – двоє учнів, з 11 євреїв – п'ять учнів. У 5-у класі з 15 русинів «двійки» отримали вісім осіб, з 15 поляків – одна особа, з 21 євреїв – дев'ять осіб. У 6-у класі з 15 русинів «двійки» отримали п'ять учнів, з 19 поляків – два учні, з 10 євреїв – три учні (М. Б., 1904, с. 2).

Крім того, М. Бачинський критикував бездіяльність Дрогобицької окружної шкільної ради. 21 грудня 1904 р. в газеті «Діло» він під криптонімом «Х.» опублікував

допис «Порядки в раді шкільній окружній в Дрогобичі». Насамперед, громадський діяч дорікав окружній шкільній раді тим, що вона належно не контролює стан справ у місцевих шкільних радах. Прикладом була місцева шкільна рада в с. Опари, де автор помітив такі «аномалії»: 1) голова місцевої шкільної ради в Опарах, місцевий посесор Юлій Фрай вже майже чотири роки (від 28 березня 1901 р.) не скликав засідань, а також не склав звіти за 1901–1903 рр. про стан рахунків у шкільному фонді; 2) місцева шкільна рада в Опарах в теперішньому складі функціонує безперервно вже сім років; 3) делегати, вибрані громадською радою с. Опари ще 12 років тому, донині засідають у місцевій шкільній раді без повторного обрання; 4) Виділ повітовий у Дрогобичі рік тому призначив римо-католицького сотрудника з Меденич ксьондза Шуфу своїм делегатом до місцевої шкільної ради в Опарах на місце попереднього делегата Юлія Фрая, котрий, однак не передав урядування заступникові. Відтак автор закликав Краєву шкільну раду втрутитися і «повернути законний лад», розпорядившись сформувати нову місцеву шкільну раду в згаданому селі (Х., 1904, с. 2).

На початку XX ст. на Дрогобиччині активізувалася діяльність Руського педагогічного товариства (з 1912 р. – Українське педагогічне товариство (УПТ)), яке прагнуло відкривати українські приватні школи різного рівня. Перші загальні збори філії Руського педагогічного товариства в Дрогобичі відбулися 25 березня 1905 р. за участі приблизно 150 осіб. Зібраних привітав радник скарбу Ріпецький, після чого промову виголосив о. Іван Чапельський, голова РПТ, який пояснив мету товариства і його філій, закликав до організації, вказав на потребу закладання бурс і курсів для анальфabetів, на слабку фреквенцію української молоді в гімназіях взагалі, а в Дрогобицькій зокрема. Після дискусії було вибрано Виділ філії, до якого увійшли радник скарбу Ріпецький, Володимир Паславський, Йосифа Ольшанська, о. Василь Кункевич і вчитель Василь Ратальський. Було ухвалено також запровадити курс для анальфabetів, закласти ремісничу бурсу і педагогічні гуртки (Перші загальні збори, 1905, с. 3).

Як повідомила газета «Діло», у 1912 р. в Дрогобичі засновано повітовий комітет «Рідної Школи». До складу комітету увійшли д-р Ярослав Олесницький – голова, д-р С. Витвицький і о. Адріян Давида – заступники голови, о. В. Кункевич – касир, д-р В. Чапельський – секретар, а також д-р В. Бірчак, д-р Г. Кузів, Я. Олексюк, радник Ріпецький і Стронський. Заходами цього ж комітету на початку 1912/13 шкільного року було відкрито приватний гімназійний курс, який вже у наступному шкільному році планували перетворити у приватну гімназію. Заснуванню приватної гімназії у 1912 р. стали на заваді об'єктивні чинники: нестача коштів і відсутність відповідного будинку. Відтак у дописі газети «Діло» повідомлялося, що на приватному гімназійному курсі, який охоплював тільки перший клас середньої школи, здобуває освіту 25 учнів. Навчання ведеться відповідно до педагогічних вказівок д-ра В. Бірчака, професора державної гімназії. Наголошувалося, що Дрогобич, будучи містом зі значною кількістю українського населення, в якому вже існує польська гімназія, є більш придатним для осідку української гімназії, ніж будь-яка інша місцевість. Однак для покладення «тривких основ» для української гімназії в Дрогобичі потрібні значні кошти. Тому дрогобицький комітет «Рідної Школи» звернувся до українського громадянства Дрогобицького повіту із закликом, підтримати проєкт заснування української гімназії в Дрогобичі. Зокрема, представникам української інтелігенції у селах повіту доручалося організувати гуртки («кружки») «Рідної Школи» у кожному селі і збирати грошові пожертви. Кореспонденцію у цій справі слід було вести з

правником С. Витвицьким, а грошові пожертви передавати о. В. Кункевичу («Рідна школа» в Дрогобичі, 1912, с. 7).

Проте згадані гімназійні курси українській громаді не вдалося трансформувати у повноцінну школу. У липня 1914 р. газета «Діло» повідомила, що курси були «розв'язані» (ліквідовані) через «непорядність місцевих чинників». Вочевидь, за цим поясненням слід розуміти фінансову неспроможність української громади забезпечити курси. Водночас висловлювався жаль із цього приводу, бо курси все ж можна було перетворити на повноцінну середню школу, оскільки щороку «християнська громада в Бориславі» (мабуть, парафія) виділяла по 4000 крон на утримання курсів. Оскільки в Дрогобичі діяла польська державна гімназія, де навчалося приблизно 900 учнів (з них 300 українців), то автор допису припускав, що незабаром у місті буде заснована самостійна філія цієї школи, а тому потрібно було одразу приступити до заснування приватної гімназії з правом прилюдності, а не обмежуватися курсами (Розв'язане, 1914, с. 5). Вочевидь, подальшій реалізації цих планів завадила Перша світова війна.

Лише наприкінці Великої війни українська громадськість Дрогобиччини зробила ще одну спробу започаткувати гімназію. Газета «Діло» 12 липня 1918 р. повідомила про те, що гурток Українського педагогічного товариства в Дрогобичі відкрив на початку 1918/19 шкільного року перший гімназійний клас з українською мовою викладання. З цією метою оголошувався конкурс на одну посаду вчителя/вчительки – філолога. Якщо б не вдалося знайти людину з відповідною університетською освітою, то організатори розглядали варіант наймання осіб, які здобули теологічну або правничу освіту. Крім першого класу гімназії, кваліфікованому вчителю/вчительці обіцяли можливість навчати на першому і другому курсах жіночої семінарії гуртка УПТ в Дрогобичі. Управою гімназії завідував В. Бірчак (Кружок, 1918, с. 4).

Тоді ж в часописі «Діло» описувалася ініціатива місцевої української громадськості щодо налагодження підготовки вчителів у Дрогобичі. Зусиллями УПТ ще 1917 р. у місті було відкрито 1-й курс Української приватної учительської семінарії для дівчат. На курс записалося 24 учениці, виключно українки. Через брак приміщення навчання відбувалося в кімнатах «Народного Дому». Після річного курсу 20 учениць зголосилося до вступного іспиту на другий рік у Самбірській учительській семінарії. З них 19 осіб склали іспит. Крім того, учениці вправлялися в церковному співі, співали у церкві в неділі та свята. 20 квітня 1918 р. вони влаштували святкові вечорниці з нагоди роковин Тараса Шевченка. Дохід з цього заходу склав 300 крон, які призначили на допомогу бідній молоді. Планувалося, що у 1918/19 навч. р. буде відкрито перший і другий курси учительської семінарії з оплатою 40 крон на місяць. Існувала можливість й зменшення цієї оплати. Відтак оголошувалося, що записи до семінарії відбуватимуться 29, 30 і 31 серпня 1918 р. від 3-ї до 6-ї години після обіду у «Народному Домі». Детальнішу інформацію, як зазначалося в повідомленні, міг подати управитель однієї з дрогобицьких шкіл Теодор Кондрат (Дрогобич. Заходом Українського Товариства Педагогічного, 1918, с. 4). Вочевидь, він був причетний до відкриття приватної семінарії (можливо, тимчасово очолював її), але припускаємо, що провідну роль все ж відігравав В. Бірчак.

Певну увагу дописувачі до газети «Діло» присвячувало становищу українського вчителства в Дрогобицькому повіті. 12 жовтня 1892 р. у досліджуваному часописі була опублікована стаття про окружну учительську конференцію в Дрогобичі, яка відбувалася 30 вересня – 1 жовтня. Головою конференції традиційно був шкільний інспектор. На той час ці обов'язки виконував В. Гампл, який, на думку автора статті, намагається

дотримуватися нейтральної національно-політичної позиції, тактовно ставиться до вчителів-українців і поляків, наголошуючи, що в «своєму урядуванні хоче бути товаришем-порадником для вчителів». «Всякий шовінізм залишивши на боці, поступає також з всякою обережністю щодо Русинів», – зазначалося в газетному матеріалі. Під час зазначеної конференції усі виступи під час дискусій велися українською мовою («по-руськи»), зокрема й учителями-поляками. Автор підкреслив, що навіть під час засідань у «кулках педагогічних» (педагогічних гуртках), які є «чисто польські», лунала українська мова. Зважаючи на таку позицію шкільного інспектора, українські вчителі активно ведуть справу народної просвіти і беруть участь у вчительських конференціях. Під час окружної учительської конференції в Дрогобичі 30 вересня – 1 жовтня 1892 р., зокрема, велася дискусія щодо причин зменшення фреквенції (відвідуваності учнів) у школах. Активну участь в дискусії взяв вчитель школи с. Попелі М. Воробець, який, виголосивши майже годинну промову, вбачав головну причину низької відвідуваності шкіл в незадовільне економічне становище селянства. Засобом підвищення фреквенції він вважав певні дрібні матеріальні винагороди для дітей: шапочки, хустинки тощо. Водночас катехит народних шкіл у Дрогобичі о. П. Погорецький закликав учительство працювати в сільських читальнях, працюючи з дорослими людьми і спонукаючи їх брати практичну участь просвітньому житті. Автор статті піднесено описував промови українських педагогів, наголосивши: «Отже від самих вчителів-Русинів залежить з'єднати для русини повагу» (З Дрогобича, 1892, с. 2).

Відзначимо, що автор статті про роботу окружної учительської конференції в Дрогобичі висунув ідею заснування в місті філії РПТ. На його думку, було достатньо «охочих до праці» учителів-українців, кожен з яких «радо прийметься за діло». Потрібно лише з повною вірою дати почин існування такого товариства, а надалі доля його залежатиме виключно від «тактового проведення справи». В Дрогобицькій шкільній окрузі, як піднесено і навіть патріотично зазначив автор, є чимало вчителів «відданих справі народній», людей з «характером непохитним», а їхні імена вже стали відомими як на літературному, так і педагогічному полі (З Дрогобича, 1892, с. 2). Припускаємо, що він мав на увазі письменників Стефана Коваліва, Уляну Кравченко, Василя Ратальського, які на той час вже відзначилися своїми літературними і педагогічно-методичними творами.

Низка матеріалів висвітлювали складні міжнаціональні взаємини в Дрогобицькому повіті, передусім протистояння між українцями і поляками, в яке різною мірою було залучене й місцеве вчителство. Зокрема, невідомий кореспондент з Дрогобича на початку 1903 р. написав до газети «Діло» про конфлікт між вчителем-українцем Михайлом Гавдяком і польським катехитом жіночої віділової школи о. Яном Шалайком. З цього матеріалу випливає, що у квітні минулого року М. Гавдяк поскаржився на ксьондза до карного суду за наклеп, оскільки о. Я. Шалайко впродовж кількох років осуджував його перед старостою і членами Дрогобицької окружної шкільної ради. Провівши розслідування, суд звільнив о. Я. Шалайка від провини. Проти цього М. Гавдяк, щодо якого вже почалося дисциплінарне слідство, вніс позов до окружного суду в Самборі, котрий скасував вирок першої інстанції. Внаслідок цього у цій справі проведено декілька нових розслідувань, відтак 6 лютого 1903 р. засуджено ксьондза Я. Шалайка на три дні арешту із заміною цього покарання на виплату грошового штрафу та компенсації судових видатків («коштів карного поступування»). Проте о. Я. Шалайко подав апеляцію. Подібно вчинив і М. Гавдяк, запротестувавши про проти «низького виміру кари» для наклепника. Надалі в дописів о. Я. Шалайка названо польським «гакатистом» (шовіністом), «котрий

не вагається уживати такі мерзенні способи, щоб лише знищити свідомого Русина-патріота». Згідно зі статтей, поведінку о. Я. Шалайка засудили й поляки, зокрема староста Бобжинський, інспектор Гампел, директор Лукашевич, багато учителів, а також євреї, котрі свідчили в суді і склали під присягою про М. Гавдяка позитивні свідчення, характеризуючи його як «ревного педагога», що дбає лише про освіту дітей (Невдалі подвиги гакатиста, 1903, с. 3).

Однак ця справа мала продовження. 13 листопада 1903 р. в газеті «Діло» з'явилося повідомлення про подальші «подвиги польського шовініста в сутані» о. Яна Шалайка в Дрогобичі. Йшлося про його «русиноїдність», котра проявилася у наклепі на «щирого руського патріота» учителя М. Гавдяка. Додатково вказувалося, що суд у цій справі присудив о. Я. Шалайкові три дні арешту або 15 крон грошової кари. Надалі описувалася справа апеляції польського катехита. При підтримці адвоката д-ра Шайна і дрогобицького бургомістра, він подав апеляцію до окружного суду в Самборі. Та самбірський суд на засіданні 23 вересня 1903 р. не підтримав о. Я. Шалайка, вказавши, що визначене покарання було занадто малим. Оскільки не всі свідки були вислухані під присягою, то суд скасував вирок і постановив провести нову «розправу» в суді першої інстанції. Опісля судове засідання відбулася в Дрогобицькому повітовому суді. Той же суддя цього після заслуховування свідків засудив о. Я. Шалайка вже на сім діб або 70 крон штрафу. Це обурило катехита та його адвоката, тож вони привселюдно в суді образили учителя М. Гавдяка (Кс. Шалайко не має щастя, 1903, с. 3).

Проте, представники польських властей все ж зуміли позбавитися М. Гавдяка, якого було переведено з Дрогобича на вчительську посаду до здебільшого польськомовного Сянока. З цього приводу в газеті «Діло» 10 лютого 1905 р. з'явилася стаття, яка засуджувала переведення вчителів-українців на польські терени як спосіб покарання. «Одною з найбільших ран на тілі нашого народного організму є польонізація народного шкільництва на Руси, а найбільш болючим ударом, завдаваним нам, Русинам, на тім поли є переноснене наших учителів з місця на місце, а то і на Мазури. Переноснене учителів Русинів «ze względów służbowych» стало ся таким знаменитим та випробуваним средством, що вже й не треба загостреного закону дисциплінарного, який ухвалила більшість соймова в послідній сесії» («Ze względów służbowych», 1905, с. 1), – зазначалося в газетній публікації. Для підтвердження такого висновку була наведена справа вчителя М. Гавдяка в Дрогобича (його помилково названо Іваном), який посмів подати позов на католицького капелана.

В газеті «Діло» знаходимо й критику деяких вчителів-поляків. Так, автор з псевдонімом «Міщанин» у серпні 1904 р. розповів читачам українського часопису про нову наукову працю професора Дрогобицької державної гімназії Фелікса Гонткевича, присвячену історії костелу в Дрогобичі і опубліковану в офіційному звіті школи за минулий навчальний рік. У цій студії, котру автор допису, назвав науковою, взявши це слово в лапки, польський професор писав про давню і тривалу належність Червоної Русі Польському королівству, заперечував наявність руських церков у Дрогобичі до появи в місті католицького костелу. Дописувач навів довгу цитату з праці Ф. Гонткевича, а також назвав його польським шовіністом, котрий під час іспитів «спалює» учнів-русинів. Так, на одному з екзаменів він, за словами автора статті, «спалив» (тобто поставив негативну оцінку) 17 з 20-ти учнів-русинів (Міщанин, 1904, с. 3).

Ще одним проявом загострення відносин між польськими властями і українським вчителством стала поведінка вчителя школи в с. Нагуєвичі Романа Юрчиського. Останній вирізнявся авантюризмом, нетерпимістю до селян-українців, школярів,

колег-педагогів. Попри це отримував захист і підтримку польських чиновників. За його скаргою було заарештовано двох юнаків в с. Нагуєвичі, провина яких полягала у тому, що вони почали кашляти, коли Р. Юрчинський йшов повз них вулицею. Згідно з газетною публікацією, юнаків було покарано: Тимко Підляшечського засуджено до 25 ударів палицями, а Стефана Добрянського до двотижневого арешту. Надалі йшла розповідь, яка характеризувала Р. Юрчинського. Зазначалося, що цього «педагога» знають в Галичині, бо він перемандрував майже усю її східну частину, полишаючи в кожній місцевості, де вчителював, сліди «соромної праці». До Нагуєвич його перевела Краєва шкільна рада у лютому 1911 р. з с. Стрільбичі Старосамбірського повіту. Уже з перших днів перебування в Нагуєвичах «дався панок пізнати як непевна і скрита людина». Загалом, автори статті (вочевидь, представники української громадськості з Нагуєвич та, можливо, Дрогобича) закидали таку поведінку: 1) немилосердне побиття дітей – учнів у школі (за що його вже не раз карав суд); 2) вживання лайливих слів і прокльонів до дітей і їхніх батьків; 3) нешанобливе ставлення до родичів школярів, яких учитель викидав за двері, ганьбив «найнікчемнішою лайкою», а також бив «поварварськи», як наприклад Максима Чаплю; 4) ганебна вчинки поза школою, що проявилось у грубій лайці до людей, які не пошанували «пана професора» поклоном, побиття людей костуром; 5) бігання за дітьми «по полях і городах» та «напластування» селян у їхніх власних хатах; 6) погрози у бік студента-правника Григорія Винницького, котрого учитель обіцяв «до криміналу запакувати» й подав на нього скаргу в жандармерію; 7) залякування за допомогою гвинтівки і грабіж перехожих, які наближалися до його помешкання. За це його доволі часто мешканці села позивали до суду, проте карні органи виступали переважно на боці Р. Юрчинського, через що автори статті підозрювали його в агентурній роботі на жандармерію (Многі, 1911а, с. 4).

Особливо обурила авторів поведінка Р. Юрчинського щодо знаного українського учителя, активного громадського діяча, голови читальні товариства «Просвіта» в Нагуєвичах Дмитра Беча. У публікації Р. Юрчинського метафорично названо «Ефіальтом-провокатором», який представив свого товариша по професії Д. Беча перед властями як небезпечного політика та головного винуватця «нагуєвських розрухів». З огляду на це, проти Д. Беча було проведене дисциплінарне слідство, а відтак його переведено на іншу посаду. Автори статті, які окреслили себе чисельником «Многі», закликали власті детальніше дізнатися про вчинки Р. Юрчинського від тих осіб, які встигли познайомитися з ним в інших місцевостях Східної Галичини, зокрема о. Івана Яворського зі Стрільбич та о. Михайла Зубрицького з Мшанця (Многі, 1911а, с. 4).

Більш детально справу щодо переслідування керівником школи в Нагуєвичах Р. Юрчинським учителя-українця Д. Беча розкрито в наступній статті газети «Діло» у серпні 1911 р. Передусім підкреслювалася погана слава Р. Юрчинського, якого учителі – українці і поляки – бойкотують, не приймають до свого товариства, не подають руки тощо. Натомість Д. Беч характеризувався як здібний учитель, що своєю «просвітньо-економічною працею» у повіті здобув собі шану, став почесним членом читалень «Просвіти» в Східниці і Нагуєвичах, членом Виділу філії «Просвіти» і осередку «Взаємної помочі українських учителів» в Дрогобичі. Авторам допису вдалося роздобути польськомовний донос Р. Юрчинського на Д. Беча та повністю опублікувати його в газеті «Діло» без перекладу. Передусім Р. Юрчинський скаржився, що нагуєвицькі селяни зневажливо ставляться до нього, влаштовують під вікнами його оселі «нічні оргії», не дають йому належно відвідати церкву. Інспіратором цих акцій він вважав Д. Беча. Однак, автори статті наголосили на брехливості таких тверджень,

натомість знову вказали на непристойну поведінку учителя Р. Юрчинського щодо селян, зокрема і в церкві. Зауважили, що учитель Льос, який перед тим працював в Нагуєвичах, змушений був перевестися на іншу посаду саме під тиском Р. Юрчинського. Останній навіть викинув речі з помешкання Льоса, заборонивши йому мешкати в пришкольному приміщенні. Прагнучи звинуватити Д. Беча в непрофесійності, Р. Юрчинський навіть викреслив певні сторінки зі щоденника шкільних уроків, стверджуючи пропуск Д. Бечем навчальних занять і подавши скаргу до Дрогобицької окружної шкільної ради. Однак, коли Д. Беч хотів подати позов до Р. Юрчинського, проти цього виступила окружна шкільна рада. Попри все учитель-українець подав позов за те, що Р. Юрчинський порушив таємницю його листування. Характеризуючи вчинки цього авантюриста, автори статті навели слова жандарма Фединчука, який висловив припущення, що Р. Юрчинський є чоловіком «найправдоподібніше умово недужим». Дописувачі дивувалися, чому шкільний інспектор Дрогобицького повіту Я. Сковронський підтримує Р. Юрчинського, ставить його за приклад іншим педагогам (Многі, 1911b, с. 4–5).

Інші матеріали газети «Діло» стосувалися коротких повідомлень про призначення, переведення, вихід на пенсію або смерть учителів. Так, 1 липня 1889 р. з'явилося повідомлення про призначення професора руської гімназії, редактора літературного часопису «Зоря» Олександра Борковського, був призначений директором гімназії в Дрогобичі (П. Александеръ Борковскій, 1889, с. 3). 27 вересня 1895 р. в часопису повідомлялося, що директор Дрогобицької гімназії п. Олександр Борковський перейшов в стан спочинку (Директор гімназії, 1895, с. 3). На початку лютого 1884 р. газета «Діло» поінформувала, що заступник учителя гімназії Ксенофонт Охримович (посол Крайового сейму від Дрогобицького округу, секретар Дрогобицької повітової ради) призначений окружним шкільним інспектором в Мелецькому окрузі – «на Мазурах!». Проте йому вдалося помінятися цією посадою з дрогобицьким шкільним інспектором Е. Фангором (П. Ксенофонтъ Охримовичъ, 1884a, с. 4; 1884b, с. 3). У 1901 р., за повідомленням досліджуваного часопису, К. Охримович (багаторічний посол і бургомістр) працевлаштувався у відділі видавництва шкільних книжок львівського Намісництва («Добре заслужений стан супочинку», 1901, с. 3).

У серпні 1893 р. газета повідомила про смерть Йосифа Шиманського, управителя народної школи в Дрогобичі, колишнього шкільного інспектора (Дробни вісти, 1893, с. 3). Вочевидь, це помилкова інформація, бо Й. Шиманський ще на 1896 р. очолював трикласну школу на Зварицько-Лішнянському передмісті Дрогобича (Szematyzm, 1896, s. 431). У червні 1897 р. опубліковано некролог директора гімназії в Дрогобичі Йосифа Сенкевича (Посмертни оповістки, 1897, с. 3). Певні суперечки на шпальтах часопису розгорілися з приводу смерті у Дрогобицькому шпиталі вчителя школи з с. Летня Михайла Пурія. Автор із псевдонімом «Правдолюб» написав матеріал, в якому обвинуватив польських учителів у тому, що вони відмовилися допомогти з організацією поховання померлого українського педагога, який «працював для поліпшення щербатої долі руського народу». Більш того, директора виділової школи в Дрогобичі Болеслава Яніцького, який очолював осередок учительського товариства «Ognisko», обвинуватив у прояві національної нетерпимості (Правдолю, 1910, с. 5). Однак через місяць учителі-українці Іван Ліщинський, Василь Ратальський, Ігнатій Комарницький спростували такі обвинувачення, заявивши, що товариство «Ognisko» (М. Пурій не був його членом) пожертвувало на похорон певну квоту, а директор Б. Яніцький та колектив його школи взяли участь у похороні (Ліщинський, Ратальський, Комарницький, 1910,

с. 4). Зауважимо, що на той час В. Ратальський та І. Комарницький працювали у чоловічій виділовій школі в Дрогобичі, тож були підлеглими Б. Яницького.

Поменшало таких повідомлень у роки Першої світової війни. 8 квітня 1917 р. в «Ділі» з'явилася коротка новина, що Іван Думін, колишній учитель з Дрогобича, а тепер надпоручник, отримав нагороду «Signum laudis» (тобто високу австрійську медаль «За військові заслуги») (Відзначенє, 1917, с. 3). Деякі матеріали газети стосувалися й колишнього вчителя, а згодом полковника Українських січових стрільців Григорія Коссака, котрий на початку 1916 р. перебував на Дрогобиччині: його врочисто вітала українська громадськість (зокрема вчителі І. Ліщинський, В. Ратальський) у Дрогобичі та Стебнику (З Дрогобича, 1916, с. 3).

Висновки. Отже, у газеті «Діло» впродовж 1880 – 1918 рр. публікувалися матеріали, які характеризували та описували різні аспекти освітньої життя Дрогобиччини. Загалом, зазначені публікації можна поділити на три групи: а) матеріали про складне становище українського шкільництва і спроби українських громадських організацій, передусім Українського педагогічного товариства, заснувати приватні заклади освіти (гімназію, учительську семінарію); б) публікації про міжнародні відносини між учителями в Дрогобицькому повіті з акцентом на переслідування вчителів-українців з боку польських властей і окремих педагогів; в) короткі повідомлення про призначення, переведення, вихід на пенсію або смерть учителів. Деякі матеріали мають особливу цінність з огляду на брак джерел про існування і діяльність певних організацій. Важливими є повідомлення про спроби української громадськості (насамперед Українського педагогічного товариства) відкрити українську приватну гімназію в Дрогобичі у 1912 р., відкриття перших курсів учительської приватної семінарії в Дрогобичі у 1917 – 1918 рр., діяльність школи кошикарства тощо. Низка статей проливає світло на деякі факти біографії відомих українських вчителів на Дрогобиччині: Михайла Гавдяка, Василя Ратальського, Дмитра Беча та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Верган, В. М. (1973). Українська преса в Дрогобичі. *Дрогобиччина – земля Івана Франка: Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів*. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто. Т. 1. С. 767–772.

Відзначенє. (1917). *Діло*, 82, 8 квітня, 3.

Віче в Дрогобичі, скликане «Дрогобицькою Народною Радою». (1905a). *Діло*, 231, 14(27) жовтня, 1.

Віче в Дрогобичі, скликане «Дрогобицькою Народною Радою». (1905b). *Діло*, 232, 15(28) жовтня, 1.

Вѣче в Дрогобичи. (1896). *Діло*, 30, 9(21) червня, 2.

Галів, М. (2008). Газета «Голос Підкарпаття» (1942 – 1944) як джерело з історії Дрогобича. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, XI – XII*, 376–400.

Галів, М., Ільницький, В., Шикітка, Д. (2023). Газета «Дрогобицький Листок» (листопад 1918 – травень 1919 рр.): характеристика часопису. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 69 (1), 37–45.

Галів, М., Пурій, А. (2023). Газета «Гомін Басейну»/«Гомін Краю» (1937 – 1938 рр.): характеристика часопису. *Пресознавство – Press Studies. Науковий журнал Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України*, 2, 59–79.

Директор гімназії. (1895). *Діло*, 216, 27 вересня (9 жовтня), 3.

- «Добре заслужений стан супочинку». (1901). *Діло*, 150, 6(19) липня, 3.
- Дробни вѣсти. (1893). *Діло*, 170, 31 липня (12 серпня), 3.
- Дрогобич. Заходом Українського Товариства Педагогічного. (1918). *Діло*, 155, 12 липня, 4.
- Дроздовська, О.** (2001). *Українські часописи повітових міст Галичини (1865 – 1939 рр.): історико-бібліографічне дослідження*. Львів.
- 3 Дрогобича (Нафтовий рух. Новий староста. Витанє полковника УСС. Богослуженє за упавших УСС). (1916). *Діло*, 41, 12 лютого, 3.
- 3 Дрогобича. Окружна конференція учительська и инспекторь окружный. (1892). *Діло*, 230, 12(24) жовтня, 2.
- Кружок Укр. Пед. Тов. в Дрогобичи. (1918). *Діло*, 155, 12 липня, 4.
- Кс. Шалайко не має щастя. (1903). *Діло*, 256, 13(26) падолиста, 3.
- Ліщинський, І., Ратальський, В., Комарницький, І.** (1910). 3 Дрогобича (Смерть і похорон народного учителя). *Діло*, 62, 21 марта, 4.
- М. Б. (Бачинський М.)**. (1904). Одна стрічка з історії нашого шкільництва. *Діло*, 63, 18(31) марта, 2.
- Міщанин.** (1904). Ц.к. професор історії в Дрогобичи. *Діло*, 189, 23 серпня (5 вересня), 3.
- Многі.** (1911а). 3 Дрогобиччини (Нечуваний засуд за «поржондного научицеля»). *Діло*, 191, 30 серпня, 4.
- Многі.** (1911б). 3 Дрогобиччини (Поржондний научицель). *Діло*, 244, 2 падолиста, 4–5.
- Наданє стипендій зь фундації бл.п. Емил. Коссака. (1887). *Діло*, 80, 18(30) липня, 3.
- Невдалі подвиги гакатиста в сутані. (1903). *Діло*, 47, 27 лютого (12 марта), 3.
- Окружне вѣче в Дрогобичи. (1893). *Діло*, 283, 18(30) грудня, 1–2.
- П.Александрь Борковскій. (1889). *Діло*, 144/145, 1(13) липня, 3.
- П.Ксенофонтъ Охримовичъ. (1884а). *Діло*, 14, 4 (16) лютого, 4.
- П.Ксенофонтъ Охримовичъ. (1884б). *Діло*, 15, 7 (19) лютого, 3.
- Перші загальні збори філії р[уського] Тов. Педагогічного в Дрогобичи. (1905). *Діло*, 72, 30 марта (12 цвітня), 3.
- Посмертні оповѣстки. (1897). *Діло*, 130, 11 (23) червня, 3.
- Правдолюб.** (1910). 3 Дрогобича (Смерть і похорон народного учителя; Польська політика над отвертою могилою). *Діло*, 42, 25 лютого, 5.
- «Рідна школа» в Дрогобичи. (1912). *Діло*, 257, 14 падолиста, 7.
- Розв'язанє укр. гімназійних курсів в Дрогобичи. (1914). *Діло*, 157, 17 липня, 5.
- Тельвак, В.** (2006). «Gazeta Naddniestrzańska» як історичне джерело. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, X, 734–744.
- Х. (Бачинський М.)**. (1904). Порядки в раді шкільній окружній в Дрогобичи. *Діло*, 286, 21 грудня (3 січня 1905), 2.
- «Ze względów służbowych» (1905). *Діло*, 32, 10 (23) лютого, 1.
- Szematyzm.** (1896). *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księstwem krakowskiem na rok 1896*. Lwów: Nakł. Galic. c.k. Namiestnictwa; Z drukarni W. Łozińskiego.

REFERENCES

- Verhan, V. M.** (1973). *Ukrainska presa v Drohobychi* [Ukrainian press in Drohobych]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka*, (vol. 1, pp. 767–772). New-York – Paris – Sidney – Toronto. [in Ukrainian].
- Vidznachenie. (1917). [Award]. *Dilo*, 82, 3. [in Ukrainian].
- Viche v Drohobychy, sklykane «Drohobyskoiu Narodnoiu Radoiu». (1905a). [A meeting in Drohobych, convened by the «Drohobych People's Council»]. *Dilo*, 231, 1. [in Ukrainian].
- Viche v Drohobychy, sklykane «Drohobyskoiu Narodnoiu Radoiu». (1905b). [A meeting in Drohobych, convened by the «Drohobych People's Council»]. *Dilo*, 232, 1. [in Ukrainian].
- Viche v Drohobychy. (1896). [A meeting in Drohobych]. *Dilo*, 30, 2. [in Ukrainian].
- Haliv, M.** (2008). Hazeta «Holos Podkarpattia» (1942 – 1944) yak dzherelo z istorii Drohobycha [The newspaper «Holos Podkarpattia» (1942 – 1944) as a source of history Drohobych]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk, XI – XII*, 376–400. [in Ukrainian].
- Haliv, M., Ilnytskyi, V., & Shykitka, D.** (2023). Hazeta «Drohobyskyi Lystok» (lystopad 1918 – traven 1919 rr.): kharakterystyka chasopysu [The newspaper «Drohobychskyi Lystok» (November 1918 – May 1919): a description of the periodical]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 69 (1), 37–45. [in Ukrainian].
- Haliv, M., & Purii, A.** (2023). Hazeta «Homin Baseinu»/«Homin Kraiu» (1937 – 1938 rr.): kharakterystyka chasopysu [The newspaper «Drohobychskyi Lystok» (November 1918 – May 1919): a description of the periodical]. *Presoznavstvo – Press Studies. Naukovyi zhurnal Lvivskoi natsionalnoi naukovoï biblioteky im. V. Stefanyka NAN Ukrainy*, 2, 59–79. [in Ukrainian].
- Dyrektor himnazyi. (1895). [Director of the gymnasium]. *Dilo*, 216, 3. [in Ukrainian].
- «Dobre zasluhenyi stan supochynku». (1901). [«A well-deserved state of retirement»]. *Dilo*, 150, 3. [in Ukrainian].
- Drobny visty. (1893). [Small news]. *Dilo*, 170, 3. [in Ukrainian].
- Drohobych. Zakhodom Ukrainskoho Tovarystva Pedagogichnoho. (1918). [Through the efforts of the Ukrainian Pedagogical Society]. *Dilo*, 155, 4. [in Ukrainian].
- Drozdovska, O.** (2001). *Ukrainski chasopysy povitovykh mist Halychyny (1865 – 1939 rr.): istoryko-bibliohrafichne doslidzhennia* [Ukrainian magazines of county towns of Galicia (1865 – 1939): historical and bibliographical research]. Lviv. [in Ukrainian].
- Z Drohobycha (Naftovyi rukh. Novyi starosta. Vytanie polkovnyka USS. Bohosluzhenie za upavshykh USS). (1916). [From Drohobych (Oil movement. New starosta. Funeral of the colonel of the USS. Divine service for the fallen USS)]. *Dilo*, 41, 3. [in Ukrainian].
- Z Drohobycha. Okruzhna konferentsiia uchytelska i inspektor okruzhnyi. (1892). [From Drohobych. District conference of teachers and district inspectors]. *Dilo*, 230, 2. [in Ukrainian].
- Kruzhok Ukr. Ped. Tov. v Drohobychy. (1918). [Circle of the Ukrainian Pedagogical Society in Drohobych]. *Dilo*, 155, 4. [in Ukrainian].
- Ks. Shalaiko ne maie shchastia. (1903). [Priest Shalayko is not happy]. *Dilo*, 256, 3. [in Ukrainian].
- Lishchynskyi, I., Ratal'skyi, V., & Komarnytskyi, I.** (1910). Z Drohobycha (Smert i pokhoron narodnoho uchytelia) [From Drohobych (Death and funeral of a national teacher)]. *Dilo*, 62, 4. [in Ukrainian].

M. B. (Bachynskyi M.). (1904). Odnа strichka z istorii nashoho shkilnytstv [One strip from the history of our schools]. *Dilo*, 63, 2. [in Ukrainian].

Mishchanyin. (1904). Ts.k. profesor istoriy v Drohobychy [C.K. Professor of history in Drohobych]. *Dilo*, 189, 3. [in Ukrainian].

Mnohi. (1911a). Z Drohobychchyny (Nechuvanyi zasud za «porzhondnoho nauchytsielia») [From Drohobych (Unheard-of sentence for a «decent teacher»)]. *Dilo*, 191, 4. [in Ukrainian].

Mnohi. (1911b). Z Drohobychchyny (Porzhondnyi nauchytsiel) [From Drohobych (Decent teacher)]. *Dilo*, 244, 4–5. [in Ukrainian].

Nadane stypendii z fundatsiy bl.p. Emyl. Kossaka. (1887). [Granting scholarships from the foundation in memory of Emil Kossak]. *Dilo*, 80, 3. [in Ukrainian].

Nevdali podvyhy hakatysta v sutani. (1903). [Unsuccessful exploits of a hakathiste in a cassock]. *Dilo*, 47, 3. [in Ukrainian].

Okruzhne viche v Drohobychy. (1893). [District meeting in Drohobych]. *Dilo*, 283, 1–2. [in Ukrainian].

P. Aleksander Borkovskii. (1889). [Oleksander Borkovsky]. *Dilo*, 144/145, 3. [in Ukrainian].

P. Ksenofont Okhrymovych. (1884a). [Ksenofont Okhrymovych]. *Dilo*, 14, 4. [in Ukrainian].

P. Ksenofont Okhrymovych. (1884b). [Ksenofont Okhrymovych]. *Dilo*, 15, 3. [in Ukrainian].

Pershі zahalni zbory filii r[uskoho] Tov. Pedagogichnoho v Drohobychy. (1905). [The First General Meeting of the Branch of the Ruthenian Pedagogical Society in Drohobych]. *Dilo*, 72, 3. [in Ukrainian].

Posmertny opovistky. (1897). [Posthumous notices]. *Dilo*, 130, 3. [in Ukrainian].

Pravdoliub. (1910). Z Drohobycha (Smert i pokhoron narodnoho uchytelia; Polska polityka nad otvertoiu mohyloi) [From Drohobych (Death and funeral of the people's teacher; Polish politics over an open grave)]. *Dilo*, 42, 5. [in Ukrainian].

«Ridna shkola» v Drohobychy. (1912). [«Native School» in Drohobych]. *Dilo*, 257, 7. [in Ukrainian].

Rozviazanie ukr. himnazyialnykh kursiv v Drohobychy. (1914). [Closing of Ukrainian grammar school courses in Drohobych]. *Dilo*, 157, 5. [in Ukrainian].

Telvak, V. (2006). «Gazeta Naddniestrzańska» yak istorychne dzherelo [«Gazeta Naddniestrzańska» as a historical source]. *Drohobytskyi kraieznavchyy zbirnyk*, X, 734–744. [in Ukrainian].

Kh. (Bachynskyi M.). (1904). Poriadky v radi shkilnii okruzhnii v Drohobychy [Procedures in the district school council in Drohobych]. *Dilo*, 286, 2. [in Ukrainian].

«Ze względów służbowych». (1905). [«Ze względów służowych»]. *Dilo*, 32, 1. [in Ukrainian].

Szematyzm. (1896). *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księstwem krakowskiem na rok 1896* [Schematyzm of the Kingdom of Galicia and Lodomeria with the Grand Duchy of Kraków for the year 1896]. Lwów: Nakł. Galic. c.k. Namiestnictwa; Z drukarni W. Łozińskiego. [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 12 травня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.

УДК 7.03:792(477)«191»

DOI 10.69550/3041-1467.8.348607

Богдан ДЕМОТ

магістр історії, викладач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Т. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна, індекс 29000 (demot162@gmail.com)

ORCID: 0009-0003-8639-3799

Bohdan DEMOT

Master of History, Lecturer at the Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, 46 T. Shevchenko Street, Khmelnytskyi, Ukraine, postal code 29000 (demot162@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Демот, Б. (2025). Культурно-мистецькі процеси в театральному житті українських губерній Російської імперії (початок XX ст.). *Axis Europae*, 8, 33–44. doi: 10.69550/3041-1467.8.348607

Bibliographic Description of the Article: Demot, B. (2025). Kulturno-mystetski protsesy v teatralnomu zhytti ukrainskykh hubernii Rosiiskoi imperii (pochatok XX st.) [Cultural and artistic processes in the theatrical life of the ukrainian governorates of the russian empire (at the beginning of the 20th century)]. *Axis Europae*, 8, 33–44. doi: 10.69550/3041-1467.8.348607

КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ПРОЦЕСИ В ТЕАТРАЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (ПОЧАТОК XX СТ.)

Анотація. Метою дослідження є комплексний аналіз розвитку українського театального та образотворчого мистецтва на межі XIX – початку XX століття в контексті загальноєвропейських культурно-естетичних трансформацій та процесів формування модерної української нації. Особлива увага приділяється впливу «Великої реформи театру» на становлення української сцени, переосмисленню ідей європейського модернізму в місцевому мистецькому середовищі, а також ролі культурних осередків у консолідації національної ідентичності за умов імперської політики денаціоналізації. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні історико-культурного, мистецтвознавчого, соціокультурного та структурно-функціонального підходів. Використано методи історико-генетичного та порівняльного аналізу, джерелознавчої критики, синтезу та узагальнення, що дало змогу простежити еволюцію театральних і художніх практик, виявити закономірності їхньої модернізації та з'ясувати взаємовплив європейських і національних культурних тенденцій. **Наукова новизна** роботи полягає у всебічній реконструкції мистецького життя українських губерній початку XX століття та у системному вивченні взаємозв'язків між театральними реформами, розвитком художньої освіти й формуванням модерної української

культурної ідентичності. Уперше комплексно охарактеризовано діяльність ключових мистецьких центрів (театр корифеїв, ініціативи М. Лисенка, режисерські практики М. Садовського та Л. Курбаса), а також визначено значення творчих об'єднань і художніх шкіл (Київської рисувальної школи М. Мурашка, Харківського й Одеського художніх училищ) у процесах культурної модернізації. Робота пропонує нове бачення початку XX ст. як перехідного періоду, у якому мистецькі ініціативи стали інструментом інтелектуального спротиву імперській денационалізаторській політиці. У **висновках** підкреслено, що український театр і образотворче мистецтво досліджуваного періоду відіграли ключову роль у формуванні модерного національного культурного простору. Вони не лише відобразили загальноєвропейські модерністські тенденції, а й виробили власні художні моделі, що утверджували ідею культурної самодостатності України. З'ясовано, що мистецькі інституції стали важливими центрами національної самоідентифікації, а творчі пошуки провідних діячів заклали інтелектуальні та естетичні підвалини подальшого розвитку української культури.

Ключові слова: театральне мистецтво, образотворче мистецтво, культурне життя, історико-культурний процес, суспільні трансформації, культурна модернізація.

CULTURAL AND ARTISTIC PROCESSES IN THE THEATRICAL LIFE OF THE UKRAINIAN GOVERNORATES OF THE RUSSIAN EMPIRE (AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY)

Abstract. *The purpose of the research is to conduct a comprehensive analysis ON the development of the Ukrainian theatrical and visual arts at the turn of the nineteenth and at the beginning of the twentieth centuries within the context of broader European cultural and aesthetic transformations and the formation of a modern Ukrainian nation. There has been paid particular attention to the influence of the «Great Theatre Reform» on the shaping of the Ukrainian stage, the reinterpretation of the European modernist ideas within the local artistic environment, and the role of cultural institutions in consolidating the national identity under the conditions of the imperial denationalisation policies. **The methodology of the research** is based on historical cultural, art historical, sociocultural, and structural functional approaches. There have been applied historical genetic and comparative methods, source criticism, analysis, synthesis, and generalisation, which made it possible to trace the evolution of the theatrical and artistic practices, identify the regularities of their modernisation, and determine the interaction between European and national cultural trends. **The scientific novelty of the research** consists in the comprehensive reconstruction of the artistic life of the Ukrainian governorates at the beginning of the twentieth century and the systematic study on the interrelations between the theatrical reforms, the development of art education, and the formation of modern Ukrainian cultural identity. There have been analysed the activities of key artistic centres – the Korypheus Theatre, the initiatives of Mykola Lysenko, and the stage practices of Mykola Sadovskyi and Les Kurbas in an integrated manner for the first time, alongside the significance of the major artistic institutions and educational establishments such as Kyiv Drawing School of Mykola Murashko and the art schools of Kharkiv and Odesa. There has been brought in a new interpretation regarding the beginning of twentieth century as a transitional period during which the artistic initiatives became an instrument of intellectual resistance to the imperial denationalisation and contributed to the crystallisation of a modern national cultural discourse in the research. **Conclusions.** It was*

emphasized that the Ukrainian theatre and visual arts of this period played a decisive role in shaping the modern national cultural space, AS they not only reflected broader European modernist tendencies but also developed distinct artistic models that affirmed the cultural self-sufficiency of Ukraine. It was demonstrated that the artistic institutions served as vital centres of the national self-identification, while the creative efforts of leading cultural figures laid the intellectual and aesthetic foundations for the further development of the Ukrainian culture.

Keywords: *theatrical art, visual arts, cultural life, historical cultural process, social transformations, cultural modernisation.*

Постановка проблеми. На зламі XIX – XX ст. українське театральне та художнє мистецтво опинилося в ситуації глибокої суперечності між національними культурно-естетичними прагненнями та обмежувальною імперською політикою Росії. Попри європейські тенденції оновлення мистецьких практик та появою модерністських течій у візуальному мистецтві, український театр і художня школа через жорстку політику самодержавства залишалися маргіналізованими, позбавленими повноцінного зв'язку зі світовими культурними процесами. Українські митці змушені були діяти в умовах цензурних заборон, денационалізації та культурної асиміляції, що суттєво гальмувало розвиток професійної мистецької освіти, театральних інституцій і формування національного репертуару.

Водночас, у межах цих обмежень відбувалося поступове національне пробудження: діяльність театру корифеїв, музично-драматичної школи М. Лисенка, непересічна творчість відомих представників театального мистецтва стали виявом прагнення до оновлення театру й повернення йому культурно-національної гідності. Аналогічно, у сфері образотворчого мистецтва зароджувались потужні українські мистецькі школи, осередки передвижництва, культурно-мистецькі гуртки й товариства, які намагалися синтезувати європейські художні новації з національною традицією. Таким чином, центральною проблемою дослідження є з'ясування сутності та особливостей розвитку українського театального й образотворчого мистецтва на поч. XX ст. у контексті культурних реформ, імперської політики та процесів націотворення, а також визначення ролі українських митців у формуванні власної мистецької ідентичності в межах підросійської України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку українського культурного життя на поч. XX ст. знайшла відображення у широкому колі наукових праць, присвячених як загальним закономірностям культурного процесу, так і окремим його складовим – театальному та образотворчому мистецтву. Серед тематичних праць узагальнюючого характеру слід вказати роботу дослідника М. Поповича, в якій, досліджуючи історію української культури, вчений висвітлює основні етапи її становлення, а також демонструє її зв'язок із соціальними трансформаціями, духовними процесами й освітнім розвитком (Попович, 1998). Особливу цінність для дослідження також має п'ятий том «Історії української культури», в якому узагальнено досягнення гуманітаристики щодо еволюції українського культурного простору XX – поч. XXI ст., а також відображено взаємозв'язок національної культури з політичними й ідеологічними процесами (Жулинський, 2011). Вагомим доповненням до узагальнюючих праць є колективні праці І. Хоми, А. Сиви, Ж. Мини, а також О. Павлової та Т. Мельничук, які систематизують матеріал з історії української культури, акцентуючи увагу на культурно-освітніх процесах і формуванні національної самосвідомості в умовах

модернізації (Хома, 2012). Досить оригінальною тематичною роботою є монографія Я. Калакури, О. Рафальського та М. Юрія, в якій за використання соціологічного підходу досліджено джерельні та методологічні основи вивчення української культури, проаналізовано її генезу й історичні етапи розвитку, а також окреслено роль духовно-релігійних цінностей у формуванні національної ідентичності (Калакура, 2015).

Окремий пласт історіографії становлять дослідження театрального мистецтва поч. XX ст., яке відігравало значну роль у процесі національного відродження. Зокрема, у працях О. Карліної, Н. Мірошніченко та О. Крижановської розкрито особливості розвитку українського театру, модерністські тенденції у драматургії та формування міських культурних осередків (Карліна, 2013; Крижановська, 2019; Мірошніченко, 2003). Безпосередньо театральний вимір культурних процесів висвітлено у роботі Є. Водяхіна, в якій автор розглядає театр як соціальний феномен, чутливий до модернізаційних викликів доби, включно з національним рухом, змінами в аудиторії та механізмами культурної політики імперії (Водяхін, 2023).

Важливою для дослідження розвитку образотворчого мистецтва та центрів мистецької освіти в українських губерніях поч. XX ст. стала праця О. Ноги, в якій простежено формування нових естетичних моделей у візуальному мистецтві авангардного напрямку. Автор наголошує на оновленні художньої мови, що активізувалося з початку XX ст., та підкреслює взаємопов'язаність мистецьких середовищ різних галузей (Нога, 1999). В роботі Л. Русакової можна простежити авторський аналіз педагогічних пошуків та інституційної трансформації у сфері підготовки художників. Історіографічно ця робота важлива тим, що показує інфраструктурні передумови функціонування театральної культури (Русакова, 2014).

Підсумовуючи, варто зазначити, що сучасна історіографія досить повно репрезентує основні напрями дослідження українського культурного процесу початку XX ст., проте низка його окремих аспектів все ж залишаються недостатньо розкритими. Подальше поглиблення цих тем дозволить повніше реконструювати цілісну картину розвитку українського театального й образотворчого мистецтва цієї доби як важливого складника процесів національного самоусвідомлення та модернізації суспільства.

Метою роботи є історико-культурне дослідження процесів становлення та розвитку українського театального й образотворчого мистецтва на поч. XX століття в умовах Російської імперії, з урахуванням впливу імперської культурної політики, суспільних трансформацій і національно-визвольних тенденцій.

Виклад основного матеріалу. На межі XIX – XX ст. у провідних європейських країнах відбувається глибока трансформація ідейно-світоглядних засад театального мистецтва. У цей період формується загальноєвропейський мистецький рух, відомий під назвою «Велика реформа театру» (1890 – 1940 рр.), який був спрямований на подолання рутинності й обмеженості «міщанської» культури в театральному мистецтві та утвердження такого типу театру, який міг би здійснювати духовно-культурний вплив на глядача. Внаслідок цього в європейському культурному просторі виникла ціла плеяда «вільних», нових і незалежних режисерів та драматургів, що сприяло становленню драматичного, інсценічного театру нового типу (Клековкін, 2008, с. 108–119). Ці процеси не могли не вплинути на театральне життя українських губерній Російської імперії, хоча через негативний вплив останньої на культурне життя краю воно перебувало у стані глибокої кризи. Так, російська імперська влада прагнула перетворити українську сцену на осередок «мужицької» або «міщанської» культури, обмежуючи постановки перекладених творів іноземних авторів та забороняючи п'єси,

присвячені життю української інтелігенції. Крім цього, також розвиток українського театру на поч. XX ст. гальмувала неспроможність більшості драматургів швидко адаптуватися до нових історико-культурних умов, відповідати сучасним тенденціям, незважаючи на великі перспективи, які демонструвало українське театральне мистецтво попередніх десятиліть (Вороний, 1913, с. 123).

Проте попри це творчі пошуки театральних митців не зупинялися. З метою створення повноцінної мистецької картини доби українські театральні діячі зверталися до здобутків минулого, шукаючи натхнення у традиціях елизаветинського, східного театру, комедії масок, середньовічних містерій (Гринишина, 2019). Провідні українські митці все більше вдаються до творчої імпровізації й пошуків нових форм національного сценічного репертуару, запозичених із культурного поля Західної Європи. Саме тоді з'являються новітні тогочасні твори І. Тобілевича, П. Мирного, О. Пчілки, Б. Грінченка та інших драматургів, які прагнули знову відродити занепалий український театр, модернізувати його та підняти на загальнонаціональний рівень (Гринишина, 2012, с. 285).

Важливу роль у розвитку новаторського напрямку українського театального мистецтва відіграв Театр корифеїв – осередок, що об'єднав провідних діячів сцени: М. Старицького, І. Тобілевича, М. Кропивницького, П. Саксаганського та став виразним показником відродження театального мистецтва на українських землях в складі Росії. Назва «корифеї» виникла після виходу у 1901 р. збірника «Корифеи украинской сцены». Театр корифеїв вирізнявся виразним україноцентризмом: попри цензурні заборони, його актори продовжували ставити україномовні вистави та п'єси, популяризували українське слово. Лише під зростаючим тиском влади вони були змушені частково перейти на російськомовний репертуар (Водяхін, 2023, с. 21). У 1904 р. за ініціативи М. Лисенка було засновано Музично-драматичну школу, мета якої визначалася утвердження української освіти та національного театального мистецтва (Лисенко, 2004). Школа мала два відділи – музичний та драматичний, а навчальний процес будувався за програмою Московського філармонічного музично-драматичного училища (Шевчук, 2007, с. 583). Викладацький склад становили видатні українські та зарубіжні митці як М. Старицька, В. Перетц, Ф. Ла-Барт, О. Левицький (Кузьмін, 1984, с. 40). Серед випускників школи 1904 – 1918 рр. – П. Самійленко, С. Боднарчук, С. Мануйлович, акторська майстерність яких вражала глядачів під час постановок сучасних театральних вистав.

Демократична революція 1905 – 1907 рр. принесла театальному мистецтву України «друге дихання», послабивши імперські обмеження та давши новий імпульс становлення національного театру. У 1907 р. у Києві було відкрито перший професійний стаціонарний театр М. Садовського, що містився в Троїцькому народному домі. Як результат, український театр став активним конкурентом численним російськомовним трупам, зокрема популярним драматичним операми Соловцова, Кручиніна, театрам мініатюр та «кафе-шантанам» (Василько, 1962, с. 19). У театрі М. Садовського активно працювала видатна акторка М. Заньковецька, яка виступала на провідних сценах Києва і Петербурга та сприяла розвитку українського театального мистецтва, популяризуючи його навіть у віддалених регіонах, зокрема в Таврійській губернії. У 1902 – 1903 рр. за її участі відбулися гастролі п'єси «Наталка Полтавка» (Театр, 1905). Після революції 1905 – 1907 рр. акторка ініціювала створення національного Художнього театру, а також фінансувала діяльність Товариства українських артистів під керівництвом І. Мар'яненка, заснованого 1915 р. в Одесі (Шендрікова, 2011, с. 235).

Ще однією визначною подією в театральному житті українських губерній стало відкриття 1916 р. у Києві театрального гуртка під керівництвом Л. Курбаса, уродженця Галичини, який, добре обізнаний з європейськими тенденціями, прагнув реформувати українську сцену, відмовившись від народно-етнографічної спрямованості на користь європейського модернізму (Буравченко, 2009, с. 364). До гуртка увійшли П. Самійленко, М. Терещенко, О. Добровольська, С. Бондарчук, які в майбутньому здобудуть славу як відомі українські актори (Романько, 1999, с. 7).

Паралельно з цим в українських губерніях діяла низка пересувних та аматорських театрів, що гастролювали в межах Російської імперії – від Прибалтики до Сибіру. Вони стали справжнім надбанням національного мистецтва завдяки своїй оригінальності та дотепності в ході постановки художніх та драматичних творів (Василько, 1962, с. 19). Пожваблювалося театральне життя й у провінції, зокрема в місцевих освітніх закладах, де аматорські учнівські гуртки ставили п'єси О. Островського та М. Гоголя. Сюди ж, з 1905 р. в закладах середньої освіти розпочинається процес українізації шкільної драматургії: зокрема, в Острозькій чоловічій гімназії (1906 – 1907 рр.) діяв музично-драматичний гурток, який популяризував твори Г. Квітки-Основ'яненка та І. Котляревського, однак його діяльність була згодом заборонена.

Попри появу потужних українських театральних об'єднань та мистецьких шкіл, на превеликий жаль, український театр продовжував залишатися відірваним від європейських мистецьких процесів. Йому бракувало можливості ознайомити глядачів із новітніми зразками зарубіжної драматургії, що призводило до переважання етнографічних і побутових тем, історико-козацьких сюжетів і глорифікації минулого, які хоч і сприяли пробудженню національно-патріотичних почуттів, проте не могли подовгу утримувати увагу глядача. Це підтверджують спогади акторів П. Коваленка та М. Садовського, які зазначають, що напередодні революційних подій 1917 – 1921 рр. український театр залишався на маргінесі культурного життя імперії. Досить часто йому бракувало професіоналізму, його репертуар був здебільшого русифікований, культура управління трупами мала низький рівень, а актори нерідко страждали фінансово та психологічно. Провідні українські колективи таврувалися як «малоросійські», що унеможливлювало їхнє рівноправне існування в загальноросійському культурному полі (Буравченко, 2009, с. 365).

Втім, у роки падіння самодержавства українське театральне мистецтво все ж таки зуміло вийти з-під імперського тиску і заявити про себе як про справжній національний театр. Уже 1917 р. розпочалися реформаційні процеси: за ініціативи В. Винниченка, Д. Дорошенка, М. Старицького виникла організація «Вільне мистецтво», створено Комітет українського театру, а театр Л. Курбаса («Молодий театр») набув виразного україноцентричного спрямування (Осташко, 1998, с. 30).

Оцінюючи стан розвитку українського образотворчого мистецтва поч. ХХ ст., необхідно врахувати потужний вплив європейського модернізму, що утвердився в культурному просторі Європи в цей період і не міг не позначитися на формуванні художніх тенденцій в українських губерніях Російської імперії. В умовах нагляду імперської цензури цей процес мав поступовий характер: знайомство публіки з новими мистецькими течіями відбувалося переважно через виставкову діяльність, де демонструвалися твори різних художніх напрямів. З часом у низці губерній з'являються мистецькі організації та музеї, що сприяли поширенню нових художніх ідей та фаховій підготовці модерних митців (Савицька, 2001, с. 32, с. 102). На цьому тлі формується рух «нового мистецтва», ініційований українською художньою елітою, яка прагнула

подолати усталені академічні канони й утвердити нові засоби самовираження. Симптоматичними для цієї тенденції були аматорські експериментальні роботи молодих київських митців (Скрипник, 2007, с. 65–78). Зростання інтересу до ідей створення національної мистецької школи стало стимулом для становлення провідних українських художніх осередків, де відтворювалися традиції національного малярства й здійснювалася підготовка нових поколінь митців (Ковальчук, 2003, с. 5).

Одним із найвпливовіших осередків художньої освіти стає Київська рисувальна школа М. Мурашка, що існувала тут ще з др. пол. XIX ст. за активної підтримки відомих українських меценатів П. Семенова-Тянь-Шанського, П. Павлова, І. Терещенка та В. Тарновського. Вона стала важливим чинником українізації художнього життя. Доступна широким верствам населення, школа забезпечувала комплексну підготовку з малювання, скульптури та композиції. Професійний викладацький склад (В. Фабріціус, І. Селезньов, М. Врубель) запроваджував нові педагогічні методики, орієнтовані на розвиток творчої індивідуальності майбутніх митців. У колекціях цієї школи зберігалися роботи видатних тогочасних художників, зокрема І. Рєпіна та І. Айвазовського. З цієї школи вийшли такі знані митці, як В. Серов, К. Крижицький, І. Левітан, О. Мурашко (Русакова, 2014, с. 282). Школа припинила своє існування 1901 р., проте вже 1913 р. О. Мурашко засновує власну студію, прагнучи перетворити Київ на центр художнього життя. З його ініціативи 1916 р. виникає Товариство київських художників, що мало на меті популяризацію українського мистецтва через виставки та публічні лекції (Лобановський, 1989, с. 123).

Крім цього, в художньому середовищі українських губерній станом на поч. XX ст. продовжували зберігатися традиції передвижництва – організації пересувних виставок, які, незважаючи на критику з боку російських мистецтвознавців за «провінційність», залишалися популярними серед української публіки, адже робили мистецтво доступним для широких верств населення, а не лише для міщанства та дворян.

Ідеї передвижництва мали значний вплив на діяльність художніх шкіл українських губерній та давали поштовх для розвитку нових осередків художньої діяльності. Так, під впливом передвижництва на базі художньої школи М. Раєвської-Іванової в Одесі формується Одеська рисувальна школа, яка згодом переросте в училище та стане центром художнього життя Одещини в 1910-х рр. (Шмагало, 2005, с. 77). 1908 р. у Харкові засновується Товариство харківських художників, яке прагнуло налагодити співпрацю з мистецькими об'єднаннями всієї України. Серед його викладачів відомі митці – П. Левченко, Є. Агафонов, М. Ткаченко. Крім цього, у місті виникає група «Блакитна лілея» (1909 – 1911 рр.), до складу якої входили художники М. Синякова, Д. Гордєєв, а також студія «Будяк», яка поглиблювала розробку студій новітнього живопису (Горбачов, 1994, с. 227). Імпульс появи та розробки нових художніх ідей мистецькими закладами освіти сприяє появі 1908 р. Херсонського товариства любителів красних мистецтв, яке проводило регулярні виставки до 1915 р. В межах міста також діють виставки художників-модерністів Д. Бурлюка, М. Ларіонова. Подібні процеси відбувалися і в Катеринославі, де відомі художники налагоджують співпрацю з місцевим Науковим товариством, організовуючи виставки українських авангардистів, а також проводячи публічні мистецтвознавчі лекції (Нога, 1999, с. 55, с. 78). Початок XX ст. позначений також активним мистецьким рухом у Києві, Рівному, Умані, де демонструвалися роботи як українських, так і зарубіжних

митців, зокрема представників окремих художніх товариств («Штука», «Товариство південноросійських художників») (Савицька, 2001, с. 88).

Особливе місце в історії українського мистецтва поч. ХХ ст. посідають персональні виставки прогресивних митців, талант яких дозволяв позмагатися з мистецькими здобутками європейської художньої спільноти. Тут уваги заслуговують роботи В. Іздебського, які він представив на своїй персональній виставці («Інтернаціональна виставка картин, скульптури, гравюр і рисунків» 1909 – 1910 рр.), які стали аналогом французьких салонів і втілили ідею культурної інтеграції України до європейського мистецького простору. Окрім вищезгаданого, не менш вагомою подією для тогочасного українського мистецтва стала ретроспективна виставка Товариства київських художників 1911 р. у міському музеї, а також Перша загальноукраїнська художня виставка 1912 р., що продемонструвала зрілість національної художньої традиції. У 1914 р. гурток «Мистецтво» організував у Києві виставку «Кільце», де були представлені твори українських модерністів О. Богомазова та О. Екстера (Нога, 1999, с. 142).

На передодні Першої світової війни на рубежі 1913 – 1914 рр. у вітчизняному мистецькому середовищі поширюються футуристичні ідеї. У Києві виникає оригінальне об'єднання «Кверо» під керівництвом П. Ковжуна, яке разом із літературно-мистецькою групою «Гілея» пропагувало новітні форми українського живопису та графіки, проводячи виставкові турне українськими губерніями, цим самим популяризуючи появу нової хвилі українського образотворчого мистецтва (Семенко, 2007, с. 17–18).

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що на поч. ХХ ст. культурно-мистецьке життя українських губерній Російської імперії розвивалося в умовах складного поєднання творчих пошуків і політичних обмежень. Розвиток театрального мистецтва, становище якого залишалося особливо складним. Попри поодинокі спроби українізації театральних труп, гуртків та культурно-освітніх ініціатив, український театр перебував у тісній залежності від імперської політики та російського культурного простору. Його діяльність обмежувалася цензурними заборонами, фінансовою нерівністю й відсутністю сталої системи підтримки національного репертуару. Проте саме театр став важливим осередком національного пробудження, засобом популяризації української мови, традицій і світогляду серед широких верств населення. Натомість українське образотворче мистецтво цього періоду, сприймаючи естетичні тенденції європейського модернізму, водночас зберігало національну своєрідність і виступало важливим чинником формування духовно-культурної ідентичності. Попри відсутність належної державної підтримки мистецтво ставало простором національного самовираження, де виявлялися прагнення українців до культурної автономії й духовного оновлення. Отже, культурно-мистецькі процеси в українських губерніях початку ХХ ст. демонструють суперечливе, але динамічне поєднання творчої ініціативи й національного самоствердження в умовах імперської залежності. Вони не лише відображали прагнення українського суспільства до духовного оновлення, а й формували підґрунтя для подальшого розвитку модерної української культури та театального мистецтва в добу нової хвилі національного відродження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Буравченко, Д. (2009). Культурна ситуація в Україні на початку ХХ ст. *Проблеми історії України XIX – початку ХХ ст.*, (16), 362–372.

Василько, В. (1962). *Микола Садовський та його театр*. Київ: Вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР.

Водяхін, Є. (2023). Українська театральна культура кінця XIX – початку XX ст. у контексті соціокультурних та ідеологічних трансформацій. *Культурологія. Молоді науковці*, (5), 19–23.

Вороний, М. (1913). *Театр і драма: Збірка критичних статей з обсягу театального мистецтва і драматичної літератури*. Київ: Волосожар.

Горбачов, Д. (1994). Наївність – цинізм цнотливості... Давид Бурлюк-Писарчук у ролі великої дитини. *Хроніка 2000*, (3), 223–236.

Гринишина, М. (2019). *Синтетичний театр: монографія*. Київ: Фенікс.

Історія українського мистецтва (Т. 5: Мистецтво XX століття). (2007). За ред. Т. Кара-Васильєвої. Київ: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України.

Історія української культури (Т. 5, Кн. 1: Українська культура XX – початку XXI століть). (2011). За ред. М. Г. Жулинського. Київ: Наукова думка.

Калакура, Я. С., Рафальський, О. О., Юрій, М. Ф. (2015). *Українська культура: цивілізаційний вимір*. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Карліна, О. (2013). Театральне життя у повітових містах Волинської губернії в першій половині XIX ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: Історичні науки*, (21/269), 27–32.

Клековкін, О. (2008). Театр: форми і реформи. *Мистецтвознавство України*, (9), 108–119.

Ковальчук, О. (2003). *Історія живописного факультету НАОМА і його роль у вихованні мистецьких кадрів та формуванні національної живописної школи України 1917–1941 років*. Автореф. дис. канд. мистецтвознавства. Київ.

Крижановська, О. (2019). Театральне життя міста. У О. П. Реснт (Ред.), *Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.)* (с. 488–516). Київ: Інститут історії України НАН України.

Кузьмін, М. (1984). Музично-драматична школа М. В. Лисенка. *Українське музикознавство*, (19), 37–50.

Лисенко, М. (2004). Лист до Грушевського М. С. від 1 липня 1904 року. *Р. Скорульська (Упоряд.). Микола Лисенко. Листи*, (с. 387). Київ: Музична Україна.

Лобановський, Б. (1989). *Українське мистецтво другої половини XIX – початку XX ст.* Київ: Мистецтво.

Мірошніченко, Н. (2003). Модернізм в українській драматургії початку XX століття. *Н. Корнієнко (Ред.), Український театр XX століття: монографія*. Київ: ЛДЛ.

Нога, О. (2000). *Малярство українського авангарду: 1905 – 1918 роки*. Львів: Українські технології.

Осташко, Т. (1998). З історії літературно-мистецького життя в Україні за часів Центральної Ради. *Український історичний журнал*, (3), 24–38.

Павлова, О., Мельничук, Т. (2019). *Історія української культури* (2-ге вид., перероб. і доп.). Київ: Центр навчальної літератури.

Попович, М. (1998). *Нарис історії культури України*. Київ: АртЕкс.

Романько, І. (1999). *Театральна справа в Україні під час влади національних урядів (1917–1920 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Русакова, Л. (2014). Художня освіта в Україні другої половини XIX – початку XX століття: історія та педагогічні пошуки. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, (9), 279–285.

Савицька, Л. (2001). *Художня критика в Україні. Друга половина XIX – початок XX ст.* Київ: Кадри.

Семенко, І. (2007). Михайль Семенко – основоположник українського футуризму. *Хроніка 2000*, (65–66), 15–57.

Театр. (1905, 23 липня). *Крымский курьер*, (172), 4.

Театр. (1905, 25 вересня). *Крымский курьер*, (222), 4.

Театр. (1905, 16 жовтня). *Крымский курьер*, (238), 4.

Український театр XX століття: Антологія вистав. (2012). За ред. М. Гринишиної. Київ: Фенікс.

Хома, І. Я., Сова, А. О., Мина, Ж. В. (2012). *Історія української культури.* Львів.

Шевчук, В. (2007). *Страсті за Миколаєм. Микола Лисенко.* Київ: Пульсари.

Шендрікова, С. (2011). Марія Костянтинівна Заньковецька на кримських театральних сценах. *Збірник наукових праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія*, (41), 233–236.

Шмагалю, Р. (2005). *Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст.: структурування, методологія, художні позиції.* Львів: Українські технології.

REFERENCES

Buravchenko, D. (2009). Kulturna sytuatsiia v Ukraini na pochatku XX st. [Cultural situation in Ukraine at the beginning of the 20th century]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st.*, (16), 362–372. [in Ukrainian].

Vasylo, V. (1962). *Mykola Sadovskyi ta yoho teatr* [Mykola Sadovskyi and his theatre]. Kyiv: Vydavnytstvo obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoi literatury URSR. [in Ukrainian].

Vodiakhin, Ye. (2023). Ukrainska teatralna kultura kintsia XIX – pochatku XX st. u konteksti sotsiokulturnykh ta ideolohichnykh transformatsii [Ukrainian theatrical culture of the late 19th – early 20th century in the context of sociocultural and ideological transformations]. *Kulturologiia. Molodi naukovtsi*, (5), 19–23. [in Ukrainian].

Voronyi, M. (1913). *Teatr i drama: Zbirka krytychnykh statei z obsiahu teatral'noho mystetstva i dramatychnoi literatury* [Theatre and drama: A collection of critical articles on theatrical art and dramatic literature]. Kyiv: Volosozhar. [in Ukrainian].

Horbachov, D. (1994). Naivnist — tsynizm tsnotlyvosti... Davyd Burliuk-Pysarchuk u roli velykoi dytyny [Naivety – the cynicism of chastity... Davyd Burliuk-Pysarchuk as a great child]. *Khronika 2000*, (3), 223–236. [in Ukrainian].

Hrynshyna, M. (2019). *Syntetychnyi teatr: monohrafiia* [Synthetic theatre: A monograph]. Kyiv: Feniks. [in Ukrainian].

Istoriia ukrainskoho mystetstva (Vol. 5: Mystetstvo XX stolittia). (2007). [History of Ukrainian art (Vol. 5: Art of the 20th century)]. T. Kara-Vasyl'ieva (Ed.). Kyiv: IMFE im. M. T. Ryl'skoho NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Istoriia ukrainskoi kultury (Vol. 5, Book 1: Ukrainska kultura XX – pochatku XXI stolit). (2011). [History of Ukrainian culture (Vol. 5, Book 1: Ukrainian culture of the 20th – early 21st centuries)]. M. H. Zhulynskyi (Ed.). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].

Kalakura, Ya. S., Rafalskyi, O. O., & Yurii, M. F. (2015). *Ukrainska kultura: tsyvilizatsiyni vymir* [Ukrainian culture: A civilizational dimension]. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Karlina, O. (2013). Teatralne zhyttia u povitovykh mistakh Volynskoi hubernii v pershii polovyni XIX st. [Theatrical life in county towns of the Volyn Governorate in the first half of the 19th century]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Serii: Istorychni nauky*, (21/269), 27–32. [in Ukrainian].

Klekovkin, O. (2008). Teatr: formy i reformy [Theatre: Forms and reforms]. *Mystetstvoznavstvo Ukrainy*, (9), 108–119. [in Ukrainian].

Kovalchuk, O. (2003). *Istoriia zhyvopysnoho fakultetu NAOMA i yoho rol u vykhovanni mystetskykh kadriv ta formuvanni natsionalnoi zhyvopysnoi shkoly Ukrainy 1917–1941 rokiv* [History of the Painting Faculty of NAOMA and its role in training artists and shaping the national school of painting in Ukraine, 1917–1941] (*Extended abstract of PhD dissertation*). Kyiv. [in Ukrainian].

Kryzhanovska, O. (2019). Teatral'ne zhyttia mista (Theatrical life of the city). In O. P. Reient (Ed.), *Vid muriv do bul'variv: tvorennia modernoho mista v Ukraini (kinets' XVIII – pochatok XX st.)* [From walls to boulevards: The creation of the modern city in Ukraine (late 18th – early 20th century)], (pp. 488–516). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Kuz'min, M. (1984). Muzychno-dramatychna shkola M. V. Lysenka [M. V. Lysenko's music and drama school]. *Ukrainske muzykoznavstvo*, (19), 37–50. [in Ukrainian].

Lysenko, M. (2004). Lyst do Hrushevs'koho M. S. vid 1 lypnia 1904 roku (Letter to Mykhailo Hrushevskyi, July 1, 1904). In R. Skorulska (Comp.). *Mykola Lysenko. Lysty* [Mykola Lysenko. Letters], (p. 387). Kyiv: Muzychna Ukraina. [in Ukrainian].

Lobanovskiy, B. (1989). *Ukrainske mystetstvo druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* [Ukrainian art of the second half of the 19th – early 20th century]. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].

Miroshnychenko, N. (2003). Modernizm v ukrainskii dramaturhii pochatku XX stolittia [Modernism in Ukrainian drama of the early 20th century]. In N. Korniienko (Ed.), *Ukrainskyi teatr XX stolittia: monohrafiia* (Ukrainian theatre of the 20th century: A monograph). Kyiv: LDL. [in Ukrainian].

Noha, O. (2000). *Maliarstvo ukrainskoho avantardu: 1905 – 1918 roky* [Painting of the Ukrainian avant-garde: 1905 – 1918]. Lviv: Ukrains'ki tekhnolohii. [in Ukrainian].

Ostashko, T. (1998). Z istorii literaturno-mystetskoho zhyttia v Ukraini za chasiv Tsentral'noi Rady (From the history of literary and artistic life in Ukraine during the Central Rada period). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal*, (3), 24–38. [in Ukrainian].

Pavlova, O., & Melnychuk, T. (2019). *Istoriia ukrainskoi kultury* [History of Ukrainian culture] (2nd ed., rev. and exp.). Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury. [in Ukrainian].

Popovych, M. (1998). *Narys istorii kultury Ukrainy* [An outline of the history of Ukrainian culture]. Kyiv: ArtEks. [in Ukrainian].

Romanko, I. (1999). *Teatralna sprava v Ukraini pid chas vlady natsionalnykh uriadiv (1917 – 1920 rr.)* [Theatrical affairs in Ukraine under the rule of national governments (1917 – 1920)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Rusakova, L. (2014). Khudozhnia osvita v Ukraini druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia: istoriia ta pedahohichni poshuky [Art education in Ukraine in the second half

of the 19th – early 20th century: History and pedagogical approaches]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, (9), 279–285. [in Ukrainian].

Savytska, L. (2001). *Khudozhnia krytyka v Ukraini. Druha polovyna XIX – pochatok XX st.* [Art criticism in Ukraine: Second half of the 19th – early 20th century]. Kyiv: Kadry. [in Ukrainian].

Semenko, I. (2007). Mykhail Semenko – osnovopolozhnyk ukrainskoho futuryzmu [Mykhail Semenko as the founder of Ukrainian futurism]. *Khronika 2000*, (65–66), 15–57. [in Ukrainian].

Teatr. (1905, July 23). [Theatre]. *Krymskii kurer*, (172), 4. [in Russian].

Teatr. (1905, September 25). [Theatre]. *Krymskii kurer*, (222), 4. [in Russian].

Teatr. (1905, October 16). [Theatre]. *Krymskii kurer*, (238), 4. [in Russian].

Ukrainskyi teatr XX stolittia: Antolohiia vystav. (2012). [Ukrainian theatre of the 20th century: An anthology of performances]. Kyiv: Feniks. (in Ukrainian).

Khoma, I. Ya., Sova, A. O., & Myna, Zh. V. (2012). *Istoriia ukrainskoi kultury* [History of Ukrainian culture]. Lviv. [in Ukrainian].

Shevchuk, V. (2007). *Strasti za Mykolaie. Mykola Lysenko* [The passion of Mykolai. Mykola Lysenko]. Kyiv: Pulsary. [in Ukrainian].

Shendrikova, S. (2011). Mariia Kostyantynivna Zankovetska na krymskykh teatralnykh stsenakh [Mariia Zankovetska on Crimean theatrical stages]. *Zbirnyk naukovykh prats KhNPU im. H. S. Skovorody. Seriia: Istoriia ta heohrafiia*, (41), 233–236. (in Ukrainian).

Shmahalo, R. (2005). *Mystetska osvita v Ukraini seredyny XIX – seredyny XX st.: strukturuvannia, metodolohiia, khudozhni pozytsii* [Art education in Ukraine from the mid-19th to mid-20th century: Structuring, methodology, artistic positions]. Lviv: Ukrainski tekhnolohii. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 13 травня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.*

УДК 94:329.73](477)(092):340.12«1941»

DOI 10.69550/3041-1467.8.348616

Святослав НИКОЛАЄВ

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ascania.sv@gmail.com)

ORCID: 0009-0007-0043-0122

Sviatoslav NIKOLAEV

Postgraduate student of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ascania.sv@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Ніколаєв, С. (2025). Роль Володимира Горбового у відновленні Української держави 1941 р. *Axis Europae*, 8, 45–53. doi: 10.69550/3041-1467.8.348616

Bibliographic Description of the Article: Nikolaev, S. (2025). Rol Volodymyra Horbovoho u vidnovlenni Ukrainskoi derzhavy 1941 r. [The role of Volodymyr Horbovy in the restoration of the Ukrainian State in 1941]. *Axis Europae*, 8, 45–53. doi: 10.69550/3041-1467.8.348616 [in Ukrainian].

**РОЛЬ ВОЛОДИМИРА ГОРБОВОГО
У ВІДНОВЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1941 Р.**

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати політичну, державотворчу діяльність Володимира Горбового на чолі Українського Національного Комітету (1941 р.). **Методологія дослідження** базується на принципах науковості, історизму та об'єктивності, а також включає використання низки методів: історико-генетичного, історико-системного, мікроісторичного, критичного аналізу. Важливим для нашого дослідження є біографічний і просопографічний підходи. **Наукова новизна:** уперше розкрито державотворчу діяльність В. Горбового на чолі Українського Національного Комітету (1941 р.), висвітлено його погляди на ключові завдання українського визвольного руху. **Висновки.** Отже, В. Горбовий, зважаючи на свою юридичну освіту та чималу практику, особливо у політичних судових процесах 1930-х рр., відігравав важливу роль у правовому оформленні та підготовці політичних процесів, спрямованих на відновлення Української держави. Початково він працював у складі Комісії Державного планування, а згодом очолив Український Національний Комітет. Він був автором основних документів УНК, зокрема «Маніфесту проголошення української самостійної держави». Його політичні погляди, правова свідомість і національні цінності проглядаються в тексті зазначеного документу, в якому йшлося про відродження української державності, здійснювалася легітимаційна апеляція до Четвертого універсалу УНР щодо проголошення незалежності, наголошувалося на потребі об'єднання усіх політичних і громадських сил українства заради великої мети – утворення Української самостійної соборної держави. В. Горбовий, як керівник УНК,

підтримав оголошений у Львові «Акт відновлення Української держави», однак не взяв безпосередню участь у формуванні Українського Державного Правління.

Ключові слова: Володимир Горбовий, Організація українських націоналістів, Акт відновлення Української держави, Український Національний Комітет.

THE ROLE OF VOLODYMYR HORBOVYI IN THE RESTORATION OF THE UKRAINIAN STATE IN 1941

Abstract. *The purpose of the research is to analyze the political, state building activities of Volodymyr Horbovyi at the head of the Ukrainian National Committee (1941). The methodology of the research is based on the principles of scientificity, historicism and objectivity, and also includes the use of diverse methods: historical genetic, historical systemic, microhistorical, critical analysis. The biographical and prosopographic approaches are important for our study. The Scientific novelty consists in the fact that the state building activities of V. Horbovyi at the head of the Ukrainian National Committee (1941) have been revealed, his views on the key tasks of the Ukrainian Liberation Movement have been highlighted for the first time. Conclusions.* Thus, V. Horbovyi, given his legal education and considerable practice, especially in political trials of the 1930s, played an important role in the legal registration and preparation of political processes aimed at the restoration of the Ukrainian state. Initially, he worked as part of the State Planning Commission, and later headed the Ukrainian National Committee. He was the author of the main documents of the UNC, in particular the «Manifesto of the Proclamation of the Ukrainian Independent State». His political views, legal consciousness and national values are visible in the text of the mentioned document, which spoke about the revival of the Ukrainian statehood, made a legitimizing appeal to the Fourth Universal of the UNR regarding the declaration of independence, emphasized the need to unite all political and public forces of Ukrainians for the great goal – the formation of an independent Ukrainian united state. V. Horbovyi, as the head of the UNC, supported the «Act of Restoration of the Ukrainian State» announced in Lviv, but did not take a direct part in the formation of the Ukrainian State Board.

Key words: Volodymyr Horbovyi, Organization of Ukrainian Nationalists, Act of Restoration of the Ukrainian State, Ukrainian National Committee.

Постановка проблеми. В сучасній українській історіографії надають особливе значення Актові відновлення Української Держави як черговому прояву боротьби українського народу за власну національну державність, її незалежність і соборність. У контексті вивчення цієї події дослідники значну увагу присвячують розкриттю «просопографічного портрета» Акту, його авторів, ініціаторів, а також членів українського уряду на чолі з Ярославом Стецьком. Серед особистостей, які взяли активну участь в державотворчих процесах української нації в роки Другої світової війни, значну роль відіграв Володимир Горбовий – юрист, політичний діяч, член Організації українських націоналістів. Тож виникає необхідність здійснити наукову рефлексію його участі в українських національно-державницьких процесах улітку 1941 р.

Аналіз останніх досліджень. В українській історіографії на сьогодні відсутні спеціальні дослідження громадсько-політичної діяльності В. Горбового. Щоправда у численних працях, присвячених різним аспектам суспільно-політичного західноукраїнських земель, а також у студіях з історії українського визвольного руху

неодноразово згадувалося ім'я цього громадсько-політичного діяча. Маємо на увазі, передусім, праці з історії УВО та ОУН, авторами яких були А. Бедрій, П. Мірчук, З. Книш, М. Посівнич, П. Потічний та ін. Історіографічні аспекти зазначеної проблеми висвітлено у працях М. Литвина, В. Футали, І. Соляра, І. Патера тощо. Низку праць про В. Горбового опублікували А. Бедрій (Бедрій, 1995), О. Павлів (Павлів, 2019), П. Арсенич та М. Олійник (Арсенич, Олійник, 1998).

Мета статті – проаналізувати політичну, державотворчу діяльність Володимира Горбового на чолі Українського Національного Комітету (1941 р.).

Виклад основного матеріалу. На тлі розгортання внутрішньо-політичного розколу в ОУН, відбувалась підготовка до наступного етапу в реалізації українського питання, зокрема рівночасної боротьби супроти двох агресорів – радянського та нацистського режимів. Володимир Горбовий у цей період займав важливу роль у революційній фракції ОУН. Революційний Провід ОУН створив так звану Комісію планування (за іншими даними Комісія Державного планування), яка була покликана підготувати відновлення Української Держави. За спогадами члена ОУН Миколи Климишина, цю комісію від початку 1940 р. очолив д-р В. Горбовий. Його діяльність була спрямована на підготовку і ретельні обговорення та осмислення відповідного теоретичного матеріалу, а опісля розробка детальних інструкцій для діячів, «що мали йти можливо якнайвчасніше на звільнені від большевицької окупації терени і проводити в життя план творення самостійної держави» (Климишин, 1987, с. 308).

Водночас тривали дискусії щодо безпосередньої тактики реалізації плану. Як пригадував М. Климишин, «хтось піддав під розвагу питання, чи нам на самому початку не було б краще віддати керму держави в руки представників всіх українських середовищ, а самим стати в опозиції і ждати, аж вони скопромітуються, тоді ми переберемо владу в свої руки та з допомогою нашої широкорозгалуженої сітки, яку ми за той час розбудуємо до найкращого стану, поведемо молоду державу до розквіту» (Климишин, 1987, с. 308).

Таку тактику засудив Степан Бандера, відтак як пригадував сам Володимир Горбовий оунівські кола розуміли, що наближення збройної агресії на Сході восени 1941 р. є неминучим, а «Гітлер не допустить до створення нашої самостійної держави. Адже брався займати наші землі для створення там свого, а не нашого життєвого простору... Ми знали, що суспільно-політична зрілість нашого народу дійшла до вершин свого розвитку і що настала історична хвиля яку ми повинні використати для свого народу... Ми домовились до того, що насамперед поспробуємо легальним шляхом проголосити і звести свій державний лад на своїй землі, а як це не вдасться виконати, тоді вчинемо це революційним порядком. Я мав здійснити перший задум, а Бандера другий» (Архів ЦДВР, ф. 12, т. 5, арк. 53–54).

Член Крайової езекутиви й ідеологічний референт ОУН Ярослав Стецько у розвідці про «30 червня 1941 р.» відзначав, що Провід революційної ОУН вирішив створити Український Національний Комітет, який мав базуватися на «індивідуальній базі, включаючи до нього для спільного діла українських патріотів різних політичних напрямків». Я. Стецько відзначив, що за короткий час від квітня 1941 р. «вдалось розмовами у Кракові, Любліні, Празі, Брні, Берліні, Варшаві, Каліші установити політичну базу і створити Український Національний Комітет, в якому приймали участь індивідуальності, а не речники партій, з табору Української Народньої Республіки, гетьманського руху, партійно-політичного світу ЗУЗ, які уважали ініціативу ОУН позитивною» (Стецько, 1967, с. 147). Тобто Я. Стецько відзначав

політичну та ідеологічну різноманітність українських діячів, які сформували Український Національний Конгрес.

Володимир Горбовий у спогадах переважно відзначав свої організаторські здібності щодо легального оформлення Українського Національного Комітету, який сам очолив. Проте зауважував, що до цього утворення входили «українські громадяни, заслужені». Також згадав, що у черні 1941 р. Комітет видав декларацію до українського народу (Архів ЦДВР, ф. 12, т. 5, арк. 54). Варто зауважити, що цей текст насправді є своєрідним зверненням В. Горбового до українців під назвою «Разом – до одної мети» та датується 14 червнем 1941 р. У цій декларації він відзначив, що для українства настає «велика історична хвилина», тому слід залишити непорозуміння та «стати разом до служби тільки одній найбільшій справі – визволення українського народу відновлення української, суверенної, ні від кого незалежної соборної держави» (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 70138, т. 1, арк. 201–202). У декларації також міститься заклик приєднуватись «в ряди консолідованих лав до великої праці» аби усунути з українського руху міжусобиці, створити єдину репрезентацію з Українців, які мешкають в Європі (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 70138, т. 1, арк. 201–202).

Згідно із машинописним німецьким документом «Засідання Українського Комітету», у червні 1941 р. відбулося зібрання знаних українських громадсько-політичних діячів у Кракові. Засідання відкрив голова Комітету В. Горбовий. Обрано представників для керівництва цією зустріччю – Віктора Андрієвського, Василя Мудрого, а секретарями – Ярослава Старуха та Богдана Крохмалюка. Було вирішено створити «Український національний комітет для керівництва запланованою акцією. Голова керує загальною діяльністю комітету та представляє його з усіх питань. Голові допомагають чотири заступники голови та три секретарі, щоб забезпечити участь та залучення всіх відповідних секторів українського суспільного життя». Також у документі стверджено, що для захисту «діяльності з національної точки зору було вирішено створити Суд національної честі, формування якого було доручено УНК відповідно до до керівних принципів, встановлених Президією УНК» (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 70138, т. 1, арк. 6). Відповідно до порядку проведення засідання, слід було сформувати основні напрями діяльності УНК, затвердити його офіційне звернення до українців. Також було прийнято рішення надіслати телеграму фюреру. У кінці машинописного документу також подано перелік членів УНК: д-р Володимир Горбовий, проф. Віктор Андрієвський, д-р Петро Шкурат, Василь Мудрий, Д-р Стефан Шухевич, проф. Андрій Яковлів, проф. Андрій Іваніс, проф. Борис Іваницький, інж. Михайло Хронов'ят, генерал Олександр Загордський, д-р А. С. Лью Глінка, Віктор Приходько, Володимир Янів, Мирон Луцький, Ярослав Старух та ін. (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 70138, т. 1, арк. 6). Хронологічно ці установчі збори УНК, згідно з розвідкою Петра Мірчука, відбулися 22 червня 1941 р. Власне П. Мірчук зауважував, що «несподіваний зворот у дальшому розвитку подій не дав можливості Українському Національному Комітету виконати покладені на нього надії», але створення такої репрезентації, яка об'єднувала різні політичні українські сили оцінював позитивно (Мірчук, 1961, с. 82).

Схожий скептицизм висловив також й Ярослав Стецько, якому видавалося зрозумілим, що частина діячів побоювалась брати участь в можливій «антинімецькій постанові». Водночас оцінюючи діяльність УНК з погляду подальших дій, Я. Стецько описував своє загальне враження як «тривожне» та не покладав багато надій на цю репрезентацію. Діяч відзначав, що сам факт створення УНК є дуже позитивним, але висловлював занепокоєння, бо у разі «несподівної прихильної постави, чи зміни

відношення до нашої справи німецького уряду, Український Національний Комітет, сповнив би дуже корисну роль теж пропагандивного боку по альтанській стороні, головню США, з'єднанням в одному таборі з ОУН самостійницьких елементів різних партійно-політичних відтінків» (Стецько, 1967, с. 149).

Я. Стецько також пригадував, що 22 червня 1941 р. від імені Комітету було надіслано меморіал до Гітлера, Розенберга та Рібентроппа. У ньому окреслено мету створення УНК, наголошено на прагненнях українців до державної незалежності. Також він відзначив, що у зборах взяло участь 86 діячів (Стецько, 1967, с. 151), а це суттєво більше, ніж зафіксовано у вище цитованому німецькомовному документі. Такі кількісні розбіжності можна пояснити фактом проведення кількох нарад, які сформували УНК. Згідно з даними А. Бедрія, В. Горбовий, за дорученням С. Бандери організував численну зустріч (взяло участь 116 осіб) у Рязеві, під час якої було ухвалено «Декларацію прав українського громадянина» (інша назва відозви до українців 14 червня 1941 р.). Зважаючи на успіх зібрання 14 червня, був запланований з'їзд «всеукраїнської репрезентації» у Кракові на 22 червня 1941 р. Натомість основоположні збори УНЦ відбулися напередодні – 21 червня 1941 р. У них взяло участь 40 осіб, які готували та вносили корективи до спільної декларації, котру виголосили наступного дня. Власне у цьому репрезентативному засіданні взяло участь 86 діячів. Воно відбувалося у стінах краківської «Просвіти», де було обрано президію, виголошено три доповіді (Мирона Богуна, Володимира Яніва та Володимира Горбового) (Бедрій, 1986, с. 939–940).

Віктор Андрієвський, який входив до Управи УНК, пригадував, що одразу на початку зборів 22 червня присутні отримали звістку про початок німецько-радянської війни, яку зустріли із піднесенням. Через деякий час до приміщення увійшли представники гестапо та покликали В. Горбового, який вже більше на збори не повернувся. Його викликав начальник СД (служби безпеки), переконуючи у потребі колаборації з нацистами та розпитуючи про характер зборів. В. Горбовий рішуче відмовився від агентурної співпраці, після чого нацист пригрозив йому переслідуванням (Бедрій, 1986, с. 940).

Підсумком роботи конгресу УНК стало прийняття «Маніфесту проголошення української самостійної держави», де, за спогадами його автора – В. Горбового, було «виразно зазначено, що господарем української землі буде український народ». Також діяч відзначав, що після цього проголошення самостійності «всі наші партії, групи і табори визнали новий наш уряд і виявили намір співпрацювати з ним» (Архів ЦДВР, ф. 12, т. 5, арк. 54–55).

Укладений В. Горбовим «Маніфест проголошення української самостійної держави» є надзвичайно цінним документом до розуміння його політичних поглядів і характеру державницьких цілей ОУН(р). На початку документу наголошується: «наближається день, в якому Україна стане запорукою ладу і спокою на Сході Європи» (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 70138, т. 1, арк. 199). А в цей складний час українські середовища в еміграції об'єдналися і «єдино у висліді нашої боротьби стане Україна, Єдина, Самостійна і Соборна, проголошена історичним універсалом 22 січня і досі окупована ворогами» (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 70138, т. 1, арк. 199). З огляду на це, як йшлося в «Маніфесті...», для об'єднання сил української еміграції відбулося формування УНК в Кракові 22 червня 1941 р. Також відзначено, що УНК є «одиноким виявом організованої волі української еміграції, до часу відновлення діяльності Української Держави в Києві». Тому закликають усіх хто не приєднався до лав УНК «вступити в

наші ряди для показу однодушної постави і солідарності нашого загалу» (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 70138, т. 1, арк. 200).

Після конгресу УНК В. Горбовий продовжив організаційну роботу, зокрема зустрічався у своїй квартирі у Кракові із членами УНДО Василем Мудрим, Степаном Витвицьким та їхніми однодумцями; Андрієм Лівичем та його сином, а також іншими діячами, представниками табору УНР, «Лебедем-Юрчиком, полковником Євтимовичем – представниками гетьманського руху, Володимиром Янівим, Ярославом Старухом (якого, до речі, дуже цінував за організаторські здібності й енергію під час роботи в УНК), представниками Фронту Національної Єдності» (Іванущенко, 2017). У підсумку було сформовано Президію УНК, Раду Комітету, аби довести серйозність своїх намірів нацистській владі. Як зауважував дослідник А. Бедрій (спираючись на спогади В. Андрієвського), під час зборів Ради (близько 20 осіб) стало відомо про те, що частина бандерівського крила ОУН вирушила на фронт і до краю. Відтак було прийнято рішення: потрібно негайно «поставити німців перед доконаний факт, тобто організувати вже тепер і тут свій український уряд, і адміністрацію для Львова, а далі адміністрацію в тих місцевостях, куди буде просуватися фронт» (Бедрій, 1995, с. 41). Тому УНК вирішив звернутися до генерал-губернатора Ганса Франка та вручити ухвалений «Маніфест». Однак Г. Франк відмовився прийняти українську делегацію, мотивуючи тим, що у її складі перебувають особи, які не є громадянами Генерального Губернаторства (Бедрій, 1995, с. 41).

Відзначимо, що Я. Стецько, знову ж на основі мемуарів В. Андрієвського, зауважив: 23 червня 1941 р. на засіданні Президії вирішено поставити «німців перед доконаний факт української єдності і від імені УНК створити український уряд у Львові. Про ці пляни Президії мені нічого не було відомо ані тоді, ані пізніше... Проф. Андрієвський каже, що про пляни ОУН творити доконані факти в аналогічному пляні, Президії не було нічого відомо. І це безумовно правда» (Стецько, 1967, с. 151). Сам Я. Стецько не брав до уваги можливість «створити у Львові Уряд від імені УНК з Кракова, бо був наставлений виключно на пряму, безпосередню боротьбу проти німців і не бачив взагалі можливості комплікувати собі ситуації неможливими на віддалі контактами з інституцією, якої кількість переходила 100 людей, і страшний тодішній час, де рішення треба було приймати негайно інколи мені самому» (Стецько, 1967, с. 151).

Комунікація та підтримка різними середовищами УНК засвідчує той факт, що сам «Маніфест» 22 червня, за свідченнями діяча та учасника конгресу Романа Ільницького (псевдонім – Р. Керницький), підписало 103 особи. Однак доволі важко йшли переговори з очільником Українського Центрального Комітету – Володимиром Кубійовичем (Ільницький, 1955, с. 6). Середовище УЦК, за мемуарами В. Горбового, спочатку було прихильним до акції 22 червня 1941 р., тож тривали переговори в осередку цієї організації (Архів ЦДВР, ф. 12, т. 5, арк. 56). Проте В. Кубійович мав персональні зауваження, зокрема відмовлявся співпрацювати із В. Мудрим та Л. Макарушкою та деякими іншими послами до польського парламенту, звинувачуючи їх у минулій співпраці із польською владою. У підсумку ні В. Кубійович, ні інші очільники українських допомогівих комітетів не підтримали УНК. Виразно негативне ставлення до ініціативи УНК одразу зайняв Андрій Мельник та його угруповання в ОУН (Ільницький, 1955, с. 6). Варто також відзначити, що, за спогадами Р. Ільницького, діячі УЦК ймовірно також підпадали під вплив А. Мельника, тому згодом зайняли негативну позицію щодо УНК та його ініціатив. Також Р. Ільницький наголошував,

що напередодні організаційного оформлення УНК «ОУН Андрія Мельника видала і поширила в Кракові летючку, в якій називала Український Національний Комітет «комітетом нищення України» читаючи скорочення «УНК» ззаду до переду «КНУ»» (Ільницький, 1955, с. 6).

Пізніше В. Горбовий згадував, що після піднесення та натхнення в результаті прийняття «Маніфесту» він усвідомив: легальним шляхом не вдасться відновити державу, а єдино можливе рішення – перехід до «революційного порядку». Діяч зауважував, що Степан Бандера призначив Ярослав Стецька на пост уряду держави і «велів повторити краківську історію проголошення нашої самостійної держави у Львові. З політичної осторожності я зберігав за собою мандат голови УНК і зостався в Кракові. Тому я не зайняв місце заступника Стецька» (Архів ЦДВР, ф. 12, т. 5, арк. 58).

Натомість В. Андрієвський стверджував, що «акт 30 червня 1941 р. у Львові не був ініційований бандерівцями, лише відбувся з ініціативи Українського Національного Комітету в Кракові. Несподіванкою для нас усіх було лише те, що його оголошено іменем ОУН під проводом Степана Бандери» (Андрієвський, 1955, с. 2). Уже 1 липня 1941 р. на зборах УНК стало відомо про події у Львові, тому було прийняте рішення видати друкований на ротарі бюлетень УНК. У ньому надруковано «Акт проголошення відновлення української держави» (sic!). Документ був надрукований під титулом «Інформативний листок. Ч. 1» та містив у собі вступну статтю, власне Акт 30 червня, та, що варто відзначити, декларацію-повідомлення від УНК із закликом підтримати сформоване Українське Державне Правління. Він був підписаний його президією, куди входили Володимир Горбовий, Василь Мудрий, Віктор Андрієвський, Степан Шах. Він вийшов лише в одному екземплярі, і, як зауважував В. Андрієвський, став причиною «ліквідації нашого Комітету» (Бедрій, 1995, с. 41; Резюме документів, 1991, с. 174; Андрієвський, 1955, с. 2).

Ярослав Стецько подав дещо інший погляд на ці події. Він не виключав можливості, що отримана ним під час нелегальної поїздки до Львова інформація про таке рішення «могла б знайти в якісь формі віддзеркалення в якомусь із правно-державних актів, dokonуваних від імені Національних Зборів чи Українського Державного Правління. А втім, нашого рішення проголошувати у Львові державність ми не могли подавати до відома УНК ще й з цієї причини, що в нас було рішення проголошувати відновлення державності в Києві, а не у Львові» (Стецько, 1967, с. 151–152).

Отже, зважаючи на досить різні твердження та спогади ключових постатей, які доклалися до утворення УНК та формування «Маніфесту» у Кракові 22 червня 1941 р., а також проголошення Акту відновлення Української держави у Львові 30 червня, український історик Г. Іванущенко сформулював слушні висновки про те, що, ймовірно, ОУН мала декілька планів та середовищ, які прагнули втілити їх у життя (Іванущенко, 2017). Тобто проголошення Української державності 1941 р. планувалась у середовищі Революційного проводу ОУН. Водночас, зважаючи на обставини, доволі швидко ці плани з легальної площини трансформувалися у революційну тактику.

Висновки. Отже, В. Горбовий, зважаючи на свою юридичну освіту та чималу практику, особливо у політичних судових процесах 1930-х рр., відіграв важливу роль у правовому оформленні та підготовці політичних процесів, спрямованих на відновлення Української держави. Початково він працював у складі Комісії Державного планування, а згодом очолив Український Національний Комітет. Він був автором основних документів УНК, зокрема «Маніфесту проголошення

української самостійної держави». Його політичні погляди, правова свідомість і національні цінності проглядаються в тексті зазначеного документу, в якому йшлося про відродження української державності, здійснювалася легітимаційна апеляція до Четвертого універсалу УНР щодо проголошення незалежності, наголошувалося на потребі об'єднання усіх політичних і громадських сил українства заради великої мети. В. Горбовий як керівник УНК підтримав оголошений у Львові «Акт відновлення Української держави», однак не взяв безпосередню участь у формуванні Українського Державного Правління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Андрієвський, В.** (1955). Краківські образки. *Шлях перемоги*, 43 (87), 2.
- Арсенич, П., Олійник, М.** (1998). Захисник Степана Бандери. *Галичина*, 31 січня, 3.
- Архів Центру Дослідження Визвольного Руху – Архів ЦДВР.*
- Бедрій, А.** (1986). Визначний борець за українську державу (в другу річницю смерті сл.п. д-ра В. Горбового). *Визвольний Шлях*, 8 (461), 936–945.
- Бедрій, А.** (1995). *Борець і мученик за Україну – д-р Володимир Горбовий*. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1995.
- Галузевий Державний Архів Служби Безпеки України – ГДА СБУ.*
- Іванущенко, Г.** (2017). Відновлення Української Державності 1941 року у спогадах Володимира Горбового. *Архів ОУН. Українська Інформаційна Служба – Лондон*. URL: <https://ounuis.info/publications/486/vidnovlennia-ukrainskoi-derzhavnosti-1941-roku-u-spohadakh-volodymyra-horbovoho.html>
- Ільницький, Р.** (1955). В Кракові напередодні 22 червня 1941. *Український Самостійник*, 25 (283), 5–6.
- Климишин, М.** (1987). *В поході до волі. Спомини*. Т. 1. Детройт: Українська книгарня.
- Мірчук, П.** (1961). *Степан Бандера. Символ революційної безкомпромісовості*. Нью-Йорк, Торонто: Організація Оборони Чотирьох Свобід України, Ліга Визволення України.
- Павлів, О.** (2019). В пошуках нащадків д-ра Володимира Горбового. *Нація і Держава*, 4 (671), 7–9.
- Резюме документів.** (1991). УПА в світлі німецьких документів. Книга третя: червень 1941–травень 1943. *Літопис УПА*. Т. 21. Торонто: Видавництво «Літопис УПА».
- Стецько, Я.** (1967). *30 червня 1941. Проголошення відновлення державності України*. Онтаріо, Нью-Йорк, Лондон: Українська Видавнича Спілка.

REFERENCES

- Andriievskiy, V.** (1955). Krakivski obrazky [Krakow Images]. *Shliakh peremohy*, 43 (87), 2. [in Ukrainian].
- Arsenych, P., & Oliynyk, M.** (1998). Zakhysnyk Stepana Bandery [Stepan Bandera's lawyer]. *Halychyna*, 31 sichnia, 3. [in Ukrainian].
- Arkhiv Tsentru Doslidzhennia Vyzvolnoho Rukhu [Archives of the Center for the Study of the Liberation Movement – ACSLM].*
- Bedrii, A.** (1986). Vyznachnyi borets za ukrainsku derzhavu (v druhy richnytsiu smerty sl.p. d-ra V. Horbovoho) [A Prominent Fighter for the Ukrainian State (on the Second

Anniversary of the Death of the Honorable Dr. V. Gorbovy)]. *Vyzvolnyi Shliakh*, 8 (461), 936–945. [in Ukrainian].

Bedrii, A. (1995). Borets i muchenyk za Ukrainu – d-r Volodymyr Horbovyi [A Fighter and Martyr for Ukraine – Dr. Volodymyr Gorbovy]. Drohobych: Vydavnycha firma «Vidrodzhennia», 1995. [in Ukrainian].

Haluzevyi Derzhavnyi Arkhiv Shuzhby Bezpeky Ukrainy [Branch State Archive of the Security Service of Ukraine – SBA SSU].

Ivanushchenko, H. (2017). Vidnovlennia Ukrainskoi Derzhavnosti 1941 roku u spohadakh Volodymyra Horbovoho [Restoration of Ukrainian Statehood in 1941 in the Memoirs of Volodymyr Horbovy]. *Arkhiv OUN. Ukrainska Informatsiina Sluzhba – London*. URL: <https://ounuis.info/publications/486/vidnovlennia-ukrainskoi-derzhavnosti-1941-roku-u-spohadakh-volodymyra-horbovoho.html> [in Ukrainian].

Ilytskyi, R. (1955). V Krakovi naperedodni 22 chervnia 1941 [n Krakow on the Eve of June 22, 1941]. *Ukrainskyi Samostiinyk – Ukrainian Independent*, 25 (283), 5–6. [in Ukrainian].

Klymyshyn, M. (1987). *V pokhodi do voli. Spomyny* [On the March to Freedom]. T. 1. Detroit: Ukrainska knyhnaria. [in Ukrainian].

Mirchuk, P. (1961). *Stepan Bandera. Symvol revoliutsiinoi bezkompromisovosti* [Stepan Bandera. Symbol of Revolutionary Uncompromisingness]. New-York, Toronto: Orhanizatsiia Oborony Chotyrok Svobid Ukrainy, Liga Vyzvolennia Ukrainy. [in Ukrainian].

Pavliv, O. (2019). V poshukakh nashchadkiv d-ra Volodymyra Horbovoho [In Search of the Descendants of Dr. Volodymyr Horbovy]. *Natsiia i Derzhava – Nation and State*, 4 (671), 7–9. [in Ukrainian].

Reziime dokumentiv. (1991). UPA v svitli nimetskykh dokumentiv. Knyha tretia: cherven 1941–traven 1943 [UPA in the Light of German Documents. Book Three: June 1941–May 1943]. *Litopys UPA*. T. 21. Toronto: Vydavnytstvo «Litopys UPA». [in Ukrainian].

Stetsko, Ya. (1967). *30 chervnia 1941. Proholoshennia vidnovlennia derzhavnosti Ukrainy* [June 30, 1941. Proclamation of the Restoration of the Statehood of Ukraine]. Ontario, Niu-York, London: Ukrainska Vydavnycha Spilka. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 09 квітня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.*

УДК 94(477.83-25):316.34-057.85«1944/1953»
DOI 10.69550/3041-1467.8.348618

Ruslana POPP

PhD (History), Associate Professor, Associate Professor of the Department of the Ukrainian History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-5370-1770

ResearcherID: F-9444-2018

Scopus-Author ID: 57222035521

Руслана ПОПП

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ryslana_popp@ukr.net)

Bibliographic Description of the Article: Popp, R. (2026). Do pytannia pro dzherela formuvannia intelihentsii Lvova (1944 – 1953) [On the sources of formation of Lviv intelligentsia (1944 – 1953)]. *Axis Europae*, 8, 54–63. doi: 10.69550/3041-1467.8.348618 [in English].

Бібліографічний опис статті: Попп, Р. (2026). До питання про джерела формування інтелігенції Львова (1944 – 1953). *Axis Europae*, 8, 54–63. doi: 10.69550/3041-1467.8.348618

**ON THE SOURCES OF FORMATION OF LVIV INTELLIGENTSIA
(1944 – 1953)**

Abstract. The purpose of the Research is to identify the sources of the formation of the intelligentsia in Lviv in the first post-war years, to clarify the social, educational, national and political factors that determined its composition and nature. **The methodology of the research** is based on generally accepted principles of scientificity, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources. **Scientific novelty.** There has been made a summary regarding the specifics of the formation of the intelligentsia in Lviv in 1944 – 1953 based on the analysis of the archival materials, statistical data and current research. **Conclusions.** The formation of the new Soviet intelligentsia in Lviv underwent the influence of the complex political and socio-economic situation in the region in the first post-war years. After the restoration of Soviet control, the city inherited part of the pre-war intelligentsia, but its number and possibilities of activity were significantly limited by the political and ideological requirements of the regime; it became the object of repression, persecution or forced adaptation. The main mechanism for replenishing the intelligentsia was the targeted posting of the specialists from different regions of the USSR to Lviv, which provided the authorities with the necessary level of loyalty. The new intelligentsia was formed by graduates from Lviv and other universities in the USSR, who studied under the Soviet programs and were subjected to the ideological and repressive influence of the authorities, which determined their professional activities and social position. As a

result of post-war migrations and resettlement, deportation and repressive actions of the Soviet system, changes occurred in the ratio of the Ukrainian, the Polish, the Russian and the Jewish intelligentsia. The pre-war Jewish intelligentsia was destroyed, the Polish intelligentsia largely left Lviv, while Russian-speaking specialists became a significant component of the new elite groups. As a result of the personnel policy pursued by the Soviet system, the city saw the arrival of representatives of the intelligentsia representatives of various nationalities of the USSR.

Keywords: *intelligentsia, Lviv, cadres, students, Soviet system.*

ДО ПИТАННЯ ПРО ДЖЕРЕЛА ФОРМУВАННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЛЬВОВА (1944 – 1953)

Анотація: *Мета статті – розкрити джерела формування інтелігенції Львова у перші повоєнні роки, з'ясувати соціальні, освітні, національні та політичні чинники, що визначали її склад і характер. Методологія дослідження базується на загальноприйнятих принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. Наукова новизна. У статті на основі аналізу архівних матеріалів, статистичних даних та актуальних досліджень з'ясовано специфіку формування інтелігенції Львова в 1944 – 1953 рр. Висновки. Формування нової радянської інтелігенції Львова відбувався під впливом складної політичної та соціально-економічної ситуації в регіоні у перші повоєнні роки. Після відновлення радянського контролю місто успадкувало частину довоєнної інтелігенції, проте її чисельність і можливості діяльності істотно обмежувалися політичними та ідеологічними вимогами режиму. Вона стала об'єктом репресій, переслідувань або вимушеної адаптації. Основним механізмом поповнення інтелігентських кадрів стало цілеспрямоване направлення до Львова спеціалістів із різних регіонів СРСР, що забезпечувало владі необхідний рівень лояльності. Нову інтелігентську верству формували випускники львівських та союзних закладів вищої освіти, які навчалися за радянськими програмами та зазнавали ідеологічного і репресивного впливу влади, що визначало їх професійну діяльність і соціальну позицію. Унаслідок післявоєнних міграцій та переселенсько-депортаційних акцій, репресивних дій радянської системи відбулися зміни у співвідношенні української, польської, російської та єврейської інтелігенції. Довоєнна єврейська інтелігенція була знищена, польська інтелігенція значною мірою залишила Львів, тоді як російськомовні спеціалісти стали вагомим складовим нових елітних груп. Внаслідок кадрової політики радянської системи у місті з'являються представники інтелігенції різних національностей СРСР.*

Ключові слова: *інтелігенція, Львів, кадри, студентство, радянська система.*

Problem Statement. In the first post-war years, the Western Ukrainian region underwent radical political, economic and social transformations. It was during this period that the Soviet government actively integrated the region into the all-Union space unifying all spheres of life. The multi-component Western Ukrainian society was to match the Bolshevik class. The formation of a new Soviet intelligentsia became a primary task to implement the policy of Sovietization, since it was the intellectual «layer» that determined the ideological, cultural and moral face of society. Studying the sources allows us to find out the way the transition from a nationally oriented elite to the «Soviet intelligentsia» took place; the mechanisms for training personnel, the social, national and educational paths of its formation,

as well as how political repression, ideological pressure and personnel policy influenced its composition and worldview.

Analysis of Recent Research. Ethno-national and social transformations in Lviv were studied by S. Makarchuk (Makarchuk, 2007). The position of the intelligentsia of Lviv, the policy of the Soviet system towards it and the peculiarities of the everyday practices of this social stratum in the first post-war years are revealed in the publications of O. Lutskyi, R. Popp, M. Yarushak, N. Kantor (Lutskyi, 2009; Popp, 2002; Popp, Yarushak, 2021; Popp, Kantor, 2021). The works of R. Henega focus on the new post-war residents of Lviv, the student resistance movement and certain socio-public directions of development of post-war Lviv (Henega, 2009, 2014).

M. Lytvyn, V. Ilnytskyi revealed the prosopographical and commemorative aspects of the socio-humanistics in the western region under Stalinist totalitarianism (Lytvyn, Ilnytskyi, 2021).

Purpose of the Article. To identify the sources of the formation of the intelligentsia in Lviv in the first post-war years, to clarify the social, educational, national and political factors that determined its composition and nature.

Presentation of the Main Material. The events and processes of the Second World War significantly affected the number and structure of the population in Lviv. With the expulsion of German troops from the city on July 27, 1944, the Soviet system was restored/reestablished here again. S. Makarchuk gives two numbers of residents in the city on October 1, 1944: 154,284 and 149,219 people (Makarchuk, 2007, p. 448). According to other data, during the war years the population of Lviv decreased from 396,700 to 167,400 people (Hulay, 2003, p. 148). All social groups in Lviv, the intelligentsia in particular, suffered significant losses. In addition, those who survived the repressions of the Soviet and Nazi regimes, the horrors of wartime, as noted by O. Lutskyi, «with the approach of the Soviet-German front to Galicia in 1944, faced a dilemma of whether to stay or leave. Taught by their experience of 1939–1941, a significant part of it decided not to test its fate and chose the path of emigration» (Lutskyi, 2009, p. 590). In total, during the last months of the Nazi occupation, approximately 30–50 thousand people left Lviv. (Lutskyi, 2009, p. 590).

The scale of the losses of the intellectual environment in Lviv is evidenced by official data on the staff of educational, scientific, medical institutions and other institutions that resumed their work in the city under the new Soviet reality. In pre-war 1941, 2,350 teachers worked in Lviv, and by the end of the German occupation, only 887 remained (State Archive of Lviv Oblast, f. P-402, d. 1, c. 3, p. 50). In 1941, the Lviv writers' organization had 58 members and 50 candidates, and in 1944 only 12 members and 10 candidates remained (SALO, f. P-163, d. 1, c. 3, p. 1). Before the war, the Lviv Composers' Union consisted of 35 people, while in 1944 only 7 remained (SALO, f. P-1864, d. 1, c. 19, p. 3). In May 1941, the staff of Lviv University included 331 professors and teachers and 100 teaching and support staff, and in October 1944, 40 and 49, respectively (SALO, f. P-3, d.1, c. 116, p. 8). In 1941, Lviv Polytechnic had 297 teaching staff and 260 teaching and support staff, and in 1944 their number decreased to 224 and 134, respectively (SALO, f. P-3, d. 1, c. 116, p. 10). In 1941, 105 scientists worked in Lviv research institutions, and in 1944 – 71 (SALO, f. P-3. d. 1, c. 78, p. 88). According to official Soviet data, on November 15, 1944, 4,125 intellectuals worked in Lviv's cultural, educational, and medical institutions, of whom 960 were teachers, 795 were lecturers at institutes and technical schools, 515 were doctors and medical staff, and 1,854 were employees of art institutions (DALO, f. P-3, d.1, c. 116, p. 24).

Representatives of all national groups of the city's intelligentsia suffered losses:

Polish, Ukrainian, but mostly Jewish. On October 1, 1944, there were 1,698 Jews in Lviv, which was 1.1% of all residents (Makarchuk, 2007, p. 448). Over time, their number in the city increased, primarily due to the arrival of evacuees and Soviet personnel. On October 19, 1946, the Lviv Regional Committee of the CP(b)U sent a response to a letter from the Central Committee of the CP(b)U, which, in particular, indicated that «by mid-October 1946, there were 13,198 of them in the city» (SALO, f. P-3, d. 1, c. 523, p. 112). Moreover, Jews made up more than 8% of the heads of enterprises and institutions in the city (SALO, f. P-3, d. 1, c. 523, p. 112). In 1946, among the doctors there were 69 representatives of Jewish nationality, and in 1949 their number grew to 179 (SALO, f. P-406, d. 2, c. 66, p. 159; c. 11, p. 13).

At the beginning of October 1944, there was dominance of the Polish population in Lviv – 102,983 people, that is, 66.70% of all residents (Makarchuk, 2007, p. 448). The dominance of Polish nationality was evident, in particular, among the scientific and educational intelligentsia. In September 1944, out of 887 teachers in the city, 627 were Poles (SALO, f. P-3, d. 1, c. 112, p. 126). Out of 645 teaching staff, 300 were Poles. There were 42 people working at the university, 164 at the polytechnic institute, 8 at the pedagogical institute, 58 at the medical institute, 10 at the veterinary institute, 9 at the institute of Soviet trade, and 10 at the state conservatory (SALO, f. P-3, d. 1, c. 112, p. 28). Out of 431 staff members at the opera and ballet theatre, 200 were Poles (SALO, f. P-3, d. 1, c. 113, p. 6). In the Artists' Union, out of 61 full members, 26 were of Polish nationality (SALO, f. P-1694, d. 1, c. 22, p. 1). Out of 62 architects in Lviv during this period, 48 were Poles (Heneha, 2009, p. 79). The departure of the Polish intelligentsia began after the government of Soviet Ukraine and the Polish Committee of National Liberation signed an agreement in September 1944 on the evacuation of Ukrainians from Poland and Poles from the western regions of Ukraine and the personnel situation became more complicated. Most of the Poles did not want to leave the region they considered their homeland, especially Lviv, which was treated as a bastion of Polish culture in the «Eastern Borderlands». In addition, Polish underground organizations, led by the Home Army, campaigned against the resettlement. In order to intensify the exodus of Poles and eliminate the Polish underground, the Soviet authorities resorted to threats and repressions. On January 9, 1945, the NKVD arrested 772 Polish citizens in Lviv, including 14 professors, 21 engineers, 6 doctors, and 5 priests (SALO, f. P-3, d. 1, c. 214, p. 4). As of early March 1945, the lists of people who were planning to leave included 12 Catholic priests, 2 journalists, 227 students, 131 nurses, 68 doctors, 29 musicians, 42 artists, 244 teachers, 41 lawyers, 135 engineers, 21 painters, 6 architects, 2 sculptors and 5 designers (SALO, f. P-3, d. 1, c. 239, p. 44). In total, 78.5 thousand Poles moved from Lviv to Poland (Makarchuk, 2007, p. 454).

The Soviet system's need for educated workers gave the local intelligentsia, who decided to stay, a chance to be involved in the reconstruction and development of the city administrative, cultural, medical, educational and research centres, institutions and organizations. As M. Lytvyn and V. Ilnytskyi note: «Soviet Communist officials sought to persuade the local national intelligentsia to be loyal, to provide them with positions in higher and secondary educational institutions, academic titles (without defense or re-defense of dissertations), deputy mandates of various levels, and urged them to join the Communist Party, the Komsomol, and trade unions» (Lytvyn, Ilnytskyi, 2021, p. 140).

Most of the local intelligentsia, who were able to get a job, hoped that they would be able to survive in the new Soviet realities. But the initial favourable attitude of the Soviet system, especially towards the authoritative local elite, was masked by total suspicion. They were not trusted due to their origin, education, previous activities, worldview, stay in the

territory of German occupation, but mostly for their political beliefs. Prior to entering Lviv, the Soviet secret services continued to constantly collect data on the intelligentsia, even on the pro-Soviet intelligentsia, which gave them the opportunity to be keen on its moods and develop strategies for dealing with it. Numerous reports of the Lviv Regional Committee of the CP(b)U to the Central Committee of the CP(b)U sounded like this «about the political moods of the intelligentsia in Lviv» (Kulturne zhyttia v Ukraini, 1995, pp. 201–211; 221–222; 238–239; 378–407). Since the intelligentsia was the object of a class approach, occupying the place of a «layer» between the workers and the collective farm peasantry, its simple participation in economic and cultural life was not enough, it had to change its socio-political face, become Soviet in views and lifestyle. To remain in the «ranks of the Soviet intelligentsia», the local intelligentsia had to constantly prove its loyalty, in particular, through articles, scientific works, literary and artistic works, speeches at all possible gatherings, of ideological and propagandistic content, with a special emphasis on exposing the «hostile essence of bourgeois Ukrainian nationalism» (Kulturne zhyttia v Ukraini, 1995, p. 404). The intelligentsia had to permanently repent all possible and impossible sins, do everything to convincingly testify to the break with the past and favourably perceive all measures of the new government. Due to far-fetched accusations of «collaborationism», «Ukrainian bourgeois nationalism», «anti-Soviet activity», «formalism», «cosmopolitanism», «worship of foreignness», a person could have lost a job with further arrests and deportations (Popp, 2002, p. 46–473). Constant psychological stress, fear for themselves and their loved ones were the reasons for voluntary dismissals and changes in their professional activities, and «premature deaths of patriotic scientists» (Lytvyn, Ilnytskyi, p. 151). The intellectual environment of Lviv became extremely impoverished after numerous intellectual forces had been removed by the will of the totalitarian system.

Personnel gaps were quickly filled by specialists from various fields sent to the city from the eastern regions of Ukraine and the entire USSR. After all, Lviv was to quickly become a Soviet industrial and cultural centre. At the beginning of 1945, 1,429 scientists, health workers, culture workers, and artists, some of whom were demobilized from the army, arrived in Lviv from the eastern parts of the country (SALO, f. P-3, d. 1, c. 76, p. 72). By August 1945, more than 100 people had arrived at the polytechnic institute to receive jobs on a permanent basis. Lviv university as well as medical, forestry, printing, agricultural, and other institutes received a significant increase in teachers. By the end of 1946, 885 teachers had arrived to teach at higher educational institutions, and 139 persons at technical schools (SALO, f. P-3, d. 1, c. 469, p. 17). In 1945/1946, over 300 teachers arrived in Lviv. During 1946, 419 medical workers were demobilized from the army and sent to Lviv. Of these, 136 were doctors and 273 were paramedics (SALO, f. P-406, d. 2, c. 66, p. 158). Hundreds of engineers and technicians were sent to the regional centre every year for permanent work and residence. Thus, while in 1946 there were 2,737 specialists working there, then in 1948 the number almost reached 4,000 (SALO, f. P-4, d. 1, c. 60, p. 7). The significant number of newcomers led to the emergence of two categories – «local» and «sent personnel» among the Lviv intelligentsia. The distrust to local specialists was so evident and total that the reporting documentation on the personnel composition of all enterprises, institutions, and establishments in the city, as well as the entire western region of Ukraine, necessarily indicated the number of «natives from the western regions of Ukraine». From this we see that despite the post-war graduates of local educational institutions, the percentage of locals was very small, especially when it came to managerial positions. Thus, visiting teachers were to be distributed among all schools in Lviv, at least three in each (SALO, f. P-6,

d. 2, c. 58, p. 69). And when there was a surplus of teachers sent to the city from the east, local specialists were usually sent to work in rural areas (SALO, f. P-3, d. 1, c. 112, p. 126). Constant shake-ups of teaching staff due to their political positions led to the fact that in 1947/1948, out of 1,317 teachers in Lviv, only 198 were locals, and in 1952/53, out of 1,761, only 284 were natives of the Western Ukraine (SALO, f. P-402, d. 3, c. 40, p. 113, c. 81, p. 352). In 1945, in the regional department of education, the head and his deputy, 7 out of 8 heads of sectors, 13 out of 15 inspectors were from the eastern regions of Ukraine and the entire Soviet Union (SALO, f. P-3, d. 1, c. 113, p. 56). In 1953, among the 39 employees of the regional health service, there was only one local inspector, and in the city health service there was none (SALO, f. P-402, d. 3, c. 40, p. 113). Out of six directors of Lviv higher educational institutions only one was local; out of 7 deputies, only two, out of 226 heads of departments, 36 (SALO, f. P-3, d. 1, c. 112, p. 83). Among the 23 directors of secondary schools in Lviv, there were only 4 people from the western regions of Ukraine. In 1946, there was only one local doctor in the city health department, and among the 9 chief doctors of the city district health departments, there was none (SALO, f. P-406, d. 3, c. 11, p. 9). The same situation was among other professional groups of the intelligentsia.

Among the incoming specialists, there was a significant share of representatives of Russian nationality, who occupied entire social niches. In 1946, Russians made up over 30% of the heads of enterprises and institutions in the city, and in 1949 this figure exceeded 50% (SALO, f. P-3, d.1, c. 101, pp. 88–91, c. 218, p. 1). At Lviv University, out of 275 scientific and pedagogical workers, 165 were Ukrainians (of whom 69 were local), 81 were Russians, 7 were Poles, and 22 others. (SALO, f. P-119, d. 28, c. 9, p. 13). In the post-war period, the intelligentsia in Lviv was also replenished with representatives of other national groups. In official reports on the national composition of employees in cultural, educational and scientific institutions, enterprises and governmental institutions in the city, they are marked as «others». A detailed analysis of the national composition of the medical staff in Lviv can be found in the documents of the city health department. Thus, in April 1947, besides the Russian, Jewish, Ukrainian and Polish doctors at the regional centre, there were Belarusians, Armenians, Georgians, Latvians, Estonians, Tatars, Udmurts, Ossetians and Koreans (SALO, f. P-406, d. 2, c. 37, p. 10).

One of the sources that was supposed to provide the region with qualified workers in the shortest possible time, capable of implementing the economic, educational, cultural, administrative and ideological tasks of the Soviet system, were graduates of higher educational institutions and technical schools. In the Soviet period, one of the conditions which defined belonging to the Soviet intelligentsia, in addition to the «correct political position», was a diploma of higher education. Lviv universities provided qualified personnel for the industrial, agricultural, scientific and cultural sectors not only for the western regions, but also for the entire Soviet Union. In the early 1950s, they offered 146 specialties (SALO, f. P-4, d. 1, c. 89, p. 37). During 1946 – 1950, Lviv higher education institutions trained 8,000 specialists, and in 1951 alone – almost 14,000 (SALO, f. P-4, d. 3, c. 463, p. 91). However, it is difficult to say how many of them stayed in Lviv.

Despite the loud declarations of the Soviet authorities about unlimited opportunities in access to education, the formation of a new intelligentsia took place within a clearly defined ideological framework, with the obligatory consideration of social, national origin, and place of birth. In 1952/1953, the children of workers and collective farmers already made up 75% of all students in Lviv higher education institutions. The contingent of applicants and students of educational institutions was sifted through the prism of loyalty to the authorities,

family ties, participation and support in the Ukrainian liberation movement. During the 1945/1946 academic year, 4.5% of Lviv students were detained for «anti-government activities» (Henega, 2015, p. 250). Therefore, the percentage of natives from the western regions of Ukraine among Lviv students was insignificant. Thus, in 1946 they were only 37%. In the 1949/1950 academic year, out of 15 thousand students, 39% were locals, and in technical schools the number was 29% (Kulturne zhyttia v Ukraini, 1996, p. 652).

Candidates for postgraduate studies had to have the appropriate social origin, «unblemished» family ties. In the 1949/1950 academic year, the recruitment plan for postgraduate studies at Lviv higher educational institutions and research institutes of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, with time off from work, was 67 people. 100 applicants submitted applications, 88 successfully passed the exams, 68 postgraduate students submitted their files for approval to the relevant authorities, and only 53 were enrolled in the first year. Therefore, the universities had 13 vacancies in such specialties as mathematics, chemistry, and Ukrainian literature (SALO, f. P-3. d. 3, c. 464, p. 266). In the oil and gas geology sector of the Ukrainian SSR Academy of Sciences, one of the four postgraduate students was arrested, two were denied access to classified materials, and the fourth, as noted in the report, «could not be a scientific worker due to his business qualities» (SALO, f. P-3. d. 3, c. 352, p. 80). They especially distrusted local personnel. In 1950, out of a total 122 postgraduate students, there were only 45 locals (37%) (SALO, P-4, d.1, c. 464, p. 269). Despite all the measures that were supposed to instill Sovietism in the future intelligentsia, the policy of the Stalinist totalitarian system aimed at the radical transformation of the linguistic, religious, moral and spiritual traditions of the region, repressions against the nationally conscious Ukrainians in the region, caused resistance among the student community in Lviv. R. Henega emphasizes that the development of the student resistance movement contributed to the spread of «national-patriotic sentiments among young qualified personnel, many of whom later, even holding responsible administrative positions, showed hidden sympathies for the Ukrainian national idea (Henega, 2015, p. 251).

Against the backdrop of ideological pressure, dismissals, persecution, repression, and welfare and household problems, in the first post-war years, the «Soviet intelligentsia» of Lviv was growing. Thus, in 1946 there were 1,032 teachers; in 1952 there were 1,600 (SALO, f. P-3. d. 3, c. 528, p. 255). In the 1952/53 academic year, 1,761 teachers worked in Lviv (SALO, f. P-402, d.3, p.8, p. 352). In 1947, the system of the city health department, regional medical institutions, and military hospitals already had 624 doctors and 1,136 nursing staff (SALO, f. P-312, d. 2, c. 12, p. 108). In 1951, the city had more than 1,500 doctors and 2,500 nursing staff (SALO, f. P-406, d. 2, p. 109). In 1948, almost 2,400 engineers and technicians worked in Lviv (SALO, f. P-4 op. 1, c. 251, p. 398). In 1953, the Lviv regional organization of the Union of Soviet Writers had 22 full members and 2 candidates (SALO, f. P-2009, d. 1, c. 43, p. 13). The Union of Composers grew from 7 to 20 members in 1944 – 1949 (SALO, f. P-1864, d. 1, c. 19, p. 26). In 1947, the city art institutions had 1,829 employees, of whom 118 were engaged in actual creative activity (SALO, f. P-1341, d. 1, c. 3, p. 6). In 1952, 174 researchers worked at scientific institutes, including 5 academicians, 8 corresponding members of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, 72 candidates of sciences (Vilna Ukraina, 1952). In 1951, there were 78 architects in Lviv (SALO, f. R-1657, d. 1, c. 25, p. 9). Most of them were members and candidates of the Lviv branch of the Union of Soviet Architects. Despite all the difficulties, a significant portion of intelligentsia sincerely tried, as far as their talent, the spirit of the times, and political and ideological barriers allowed them, to make a real contribution to the development of the city. For the majority, formal agreement

and cooperation with the new authorities was a forced compromise. The nationally conscious elite was confined to their home environment, cultivating the language and traditions of the region there, thereby rejecting repeated attempts to transform the growing number of Ukrainian-speaking Lviv residents into a russified Soviet people (Henega, 2007, p. 143).

Conclusions. The formation of the new Soviet intelligentsia in Lviv took place under the influence of the difficult political and socio-economic situation in the region in the first post-war years. After the restoration of Soviet control, the city inherited part of the pre-war intelligentsia, but its number and possibilities of activity were significantly limited by the political and ideological requirements of the regime; it became an object of repression, persecution or forced adaptation. The main mechanism for replenishing the intelligentsia personnel was the targeted sending of specialists from different regions of the USSR to Lviv, which provided the authorities with the necessary level of loyalty. The new intelligentsia was formed by graduates of Lviv and other universities in the Soviet Union who studied under Soviet programs and were subjected to the ideological and repressive influence of the authorities, which determined their professional activities and social position. As a result of post-war migrations and resettlement and deportation actions, repressive actions of the Soviet system, changes occurred in the ratio of Ukrainian, Polish, Russian and Jewish intelligentsia. The pre-war Jewish intelligentsia was destroyed, the Polish intelligentsia largely left Lviv, while Russian-speaking specialists became a significant component of the new elite groups. As a result of the personnel policy pursued by the Soviet system, the city saw the arrival of representatives of the intelligentsia representatives of various nationalities of the USSR.

Determining the qualitative characteristics of intelligentsia in Lviv, its educational level, professional characteristics and the presence of intellectual qualities is a promising direction for further research.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Вільна Україна.* (1952). 1 квітня.
- Генег, Р.** (2015). *Львів: нові міщани, студенти та режим 1944 – 1953 рр.* Львів: ЛНУ імені Івана Франка.
- Генег, Р.** (2014). Формування радянського соціального простору у Львові (1944 – 1953 рр.). *Український історичний журнал*, 6, 77–91.
- Генег, Р.** (2009). Суспільний контекст українського національного руху на прикладі етносоціальних змін у складі й становищі населення Львова другої половини 1940-х рр. *Український історичний журнал*, 5, 139–152.
- Гулай, В.** (2003). Етноконфесійний портрет населення Львова другої половини 40-х – 60 років ХХ ст. *Історія релігій в Україні. Праці XIII-ї Міжнародної наукової конференції (Львів, 20–22 травня 2003 року). Кн. 1.* 205–211.
- Державний архів Львівської області.*
- Культурне життя в Україні.** (1995). *Культурне життя в Україні. Західні землі. Документи і матеріали* / Ред. кол. Ю. Ю. Сливка. (відп. ред.) та ін. Том I: 1939–1953. (1995). Київ.: Наукова думка, 1995.
- Литвин, М., Ільницький, В.** (2020). Західноукраїнська соціогуманітаристика в умовах сталінського тоталітаризму: просопографічний та комеморативний аспекти. *Проблеми гуманітарних наук. Серія: Історія*, 4, 208–228. DOI: 10.24919/2312-2595.4/46.215316

Луцький, О. (2009). Приборкання інтелігенції (1939 – 1953). *Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга перша*, (с. 581–596). Львів: Астролябія.

Макарчук, С. (2007). Зміни в етносоціальній структурі населення Львова в першій половині XX століття. *Львів: місто – суспільство – культура: Збірник наукових праць*, 6, 445–455.

Попп, Р. (2002). Ідеологічний тиск і репресії щодо інтелігенції Львова (1944 – 1953 рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск*, 462–473.

Попп Р., Ярушак М. (2021). Житловий аспект повсякдення інтелігенції західного регіону України у 1944 – 1953 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 7/49, 91–102. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234428>.

Попп, R., Kantor, N. (2021). Everyday life of intelligentsia of the western region of Ukraine in 1944 – 1953. *Східноєвропейський історичний вісник*, 21, 162–171. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.21.246920>

REFERENCES

- Vilna Ukraina.* (1952). [Free Ukraine. Newspaper]. 1 kvitnia. [in Ukrainian]
- Heneha, R.** (2015). Lviv: novi mishchany, studenty ta rezhym 1944 – 1953 rr. [Lviv: new burghers, students and the regime 1944 – 1953]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].
- Heneha, R.** (2014). Formuvannia radianskoho sotsialnoho prostoru u Lvovi (1944 – 1953 rr.). [Formation of the Soviet social space in Lviv (1944 – 1953)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 6, 77–91. [in Ukrainian].
- Hulai, V.** (2003). Etnokonfesiinyi portret naselennia Lvova druhoi polovyny 40-kh – 60 rokiv XX st. [Ethnoconfessional portrait of the population of Lviv in the second half of the 40s – 60s of the 20th century]. *Istoriia relihii v Ukraini. Pratsi XIII-y Mihnarodnoi naukovoï konferentsii (Lviv, 20–22 travnia 2003 roku). Kn.1.* 205–211. [in Ukrainian].
- Derzhavnyi ariv Lvivskoi oblasti [State Archive of Lviv Oblast – SALO].*
- Kulturne zhyttia v Ukraini.** (1995). *Kulturne zhyttia v Ukraini. Zakhidni zemli. Dokumenty i materialy. Tom I – 1939 – 1953* [Cultural life in Ukraine. Western lands. Documents and materials. Volume I: 1939 – 1953]. Kyiv.: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Lytvyn, M., & Ilnytskyi, V.** (2020). Zakhidnoukrainska sotsiohumanitarystyka v umovakh stalinskoho totalitaryzmu: prosopohrafichnyi ta komemoratyvnyi aspekty. [Western Ukrainian sociohumanitarian studies in the conditions of Stalin's totalitarianism: prosopographical and commemorative aspects]. *Problemy humanitarnykh nauk. Serii: Istoriia – Problems of the humanities. Series: History*, 4, 208–228. DOI: 10.24919/2312-2595.4/46.215316 [in Ukrainian].
- Lutskiy, O.** (2009). Pryborkannia intelihentsii (1939 – 1953) [Taming of the intelligentsia (1939 – 1953)]. *Reabilitovani istoriieiu. U dvadtsiaty semy tomakh. Lvivska oblast* [Rehabilitated by history. In twenty-seven volumes. Lviv region]. (Vol. 1, pp. 581–595). Lviv: Astroliabiia. [in Ukrainian].
- Makarchuk, S.** (2007). Zminy v etnosotsialnii strukturi naselennia Lvova v pershii polovyni XX stolittia. [Changes in the ethno-social structure of the population of Lviv in the first half of the 20th century]. *Lviv: misto – suspilstvo – kultura: Zbirnyk naukovykh prats – Lviv: city – society – culture: Collection of scientific works*, 6, 445–455. [in Ukrainian].

Popp, R. (2002). Ideolohichniy tysk i represii shchodo intelihtentsii Lvova (1944 – 1953 rr.). [Ideological pressure and repression against the intelligentsia of Lviv (1944 – 1953)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk – Drohobych regional collection. Special edition*, 462–473. [in Ukrainian].

Popp, R., & Yarushak, M. (2021). Zhytlovyi aspekt povsiakdennia intelihtentsii zakhidnoho rehionu Ukrainy u 1944 – 1953 rr. [Housing facilities of the intelligentsia in the western region of Ukraine in 1944 – 1953]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriiia Istoryiia – Problems of the humanities. Series: History*, 7/49, 72–90. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.7/49.234428> [in Ukrainian].

Popp, R., & Kantor, N. (2021). Everyday life of intelligentsia of the western region of Ukraine in 1944 – 1953. *Skhidnoevropeiskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 21, 162–171. DOI: <https://doi.org/10.24919/2519-058X.21.246920> [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 17 квітня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.*

УДК 94(477):323.281:271.4(477.83)]:930.2
DOI 10.69550/3041-1467.8.348692

Олег ЗОЛОТУХІН

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (zolotopukin6@gmail.com)

ORCID: 0009-0005-9581-9784

Тарас БАТЮК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (tbatyuk@gmail.com)

ORCID: 0000-0003-4159-5226

Oleh ZOLOTUKHIN

Postgraduate student, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (zolotopukin6@gmail.com)

Taras BATIUK

PhD (History), Assistant Professor, Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (tbatyuk@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Золотухін, О., Батюк, Т. (2025). Боротьба радянської репресивної системи проти Греко-католицької церкви на Львівщині (жовтень – грудень 1945 р.): джерелознавчий аспект. *Axis Europae*, 8, 64–82. doi: 10.69550/3041-1467.8.348692

Bibliographic Description of the Article: Zolotukhin, O., & Batiuk, T. (2025). Borotba radianskoï represyvnoï systemy proty Hreko-katolytskoi tserkvy na Lvivshchyni (zhovten – hruden 1945 r.): dzhereloznavchyi aspekt [The fight of the soviet repressive system against the Greek Catholic Church in Lviv region (october – december 1945): source scientific aspect]. *Axis Europae*, 8, 64–82. doi: 10.69550/3041-1467.8.348692 [in Ukrainian].

**БОРотьБА РАДЯНСьКОЇ РЕПРЕСИВНОЇ СИСТЕМИ
ПРОТИ ГРЕКО-КАТОЛИЦьКОЇ ЦЕРКВИ НА ЛЬВІВЩИНІ
(ЖОВТЕНЬ – ГРУДЕНЬ 1945 Р.): ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ**

Анотація. Мета статті – опублікувати і проаналізувати н'ять документів УНКДБ Львівської області (жовтень – грудень 1945 р.) як джерела до історії вивчення радянської репресивної політики щодо Греко-католицької церкви загалом і на Львівщині зокрема. **Методологія дослідження** – у статті використані принципи науковості, об'єктивності, історизму, а також методи зовнішньої та внутрішньої критики

джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що до наукового обігу вводяться маловідомі документи, які характеризують радянську репресивну політику спрямовану на ліквідацію Греко-католицької церкви (1945 р.) і здійснюється їхній аналіз. **Висновки.** Отже, опубліковані документи є важливими оперативно-директивними матеріалами НКДБ, які висвітлюють радянську політику спрямовану на ліквідацію Греко-католицької церкви на Львівщині у 1945 р. Наголосимо, що документи чітко демонструють цілеспрямовану централізовану систему контролю, методи агентурно-оперативної роботи, взаємодію органів безпеки з місцевою адміністрацією та реальне ставлення радянських окупантів до ГКЦ. Водночас ці документи є важливим джерелом для досліджень політики радянської держави щодо релігії, діяльності НКДБ та процесу секуляризації і контролю релігійного життя у післявоєнній Західній Україні. У публікації подаються документи без купюр, збережено лексику, авторські та редакторські особливості джерел. Без змін подаються власні і географічні назви. виправлялися лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Документи супроводжуються легендою, із зазначенням місця його зберігання (назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів). У світлі виявлення нових джерел із зазначеної проблеми бачаємо доцільність підготовки окремого збірника документів.

Ключові слова: Греко-католицька церква, релігія, радянська репресивна система, Львівська область, ОУН, український визвольний рух.

THE FIGHT OF THE SOVIET REPRESSIVE SYSTEM AGAINST THE GREEK CATHOLIC CHURCH IN LVIV REGION (OCTOBER – DECEMBER 1945): SOURCE SCIENTIFIC ASPECT

Abstract. *The purpose of the research* is to publish and analyze five documents of the UNKDB of Lviv region (October – December 1945) as a source for the history of studying the Soviet repressive policy towards the Greek Catholic Church in general and in Lviv region in particular. **The methodology of the research** is based on the principles of scientificity, objectivity, historicism, as well as methods of external and internal criticism of sources. **The scientific novelty** consists in the fact that little-known documents characterizing the Soviet repressive policy aimed at the liquidation of the Greek Catholic Church (1945) have been introduced into the scientific circulation and their analysis is carried out. **Conclusions.** Thus, the published documents are important operational directive materials of the NKVD, which highlight the Soviet policy aimed at the liquidation of the Greek Catholic Church in Lviv region in 1945. It should be emphasized that the documents demonstrate clearly a purposeful centralized control system, methods of agent-operational work, the interaction of security agencies with the local administration, and the real attitude of the Soviet occupiers towards the GCC. At the same time, these documents are an important source for research into the policy of the Soviet state regarding religion, the activities of the NKVD, and the process of secularization and control of religious life in post-war Western Ukraine. The publication has presented documents without any deleted material, preserving the vocabulary, authorial and editorial features of the sources. Proper and geographical names have been presented without changes. There have been corrected only the most obvious grammatical errors. The documents are accompanied by a story, indicating the place of their storage (archive name, fund number, description, file, sheets). In light of the discovery of new sources on this issue, we see the expediency of preparing a separate collection of documents.

Keywords: Greek Catholic Church, religion, Soviet repressive system, Lviv region, OUN, Ukrainian Liberation Movement.

Постановка проблеми. В умовах триваючої російсько-української війни особливо важливе значення має її інформаційний вектор. Складовою якого є боротьба із російськими фейками та подання об'єктивної історії України. Важливість досліджень цих питань полягає і у необхідності відновлення історичної справедливості, повернення із забуття імен репресованих, показ цілеспрямованості знищення Греко-католицької церкви, яка була тим консолідуючим та захисним чинником для західноукраїнського суспільства, який перешкоджав радянзації. Відкриття доступу до архівних установ дає змогу доволі детально розкрити усі складові процесу ліквідації УГКЦ та показати чітку цілеспрямованість цього процесу, який координувався із Москви. Найкраще показувати цей процес мовою документів, які дають однозначну відповідь на усі питання мети, завдань, організації та результатів радянської антирелігійної кампанії. Саме мовою документів, без купюр можемо як доповнювати наявну в історіографії інформацію, так і спростовувати цілу низку створених міфів.

Аналіз досліджень. Радянська репресивна політика в Україні загалом та на західноукраїнських землях зокрема, знайшла своє висвітлення у цілій низці наукових праць та тематичних збірниках документів. Впершу чергу відзначимо узагальнюючі праці підготовлені сучасними українськими вченими В. Барана та В. Даниленка (Баран, Даниленко, 1999), І. Біласа (Білас, 1994а, 1994b), Д. Веденєєва і Г. Биструхіна (Веденєєв, Биструхін, 2007), В. Даниленка (Даниленко, 2010), В. Ільницький, М. Галів, Н. Кантор (Ільницький, 2011; 2016; Ільницький, Галів, 2009; Ilnytskyi, Kantor, 2018), А. Кентія (Кентій, 1999), Ю. Киричука (Киричук, 2003), А. Руснеченка (Русначенко, 2002) та ін. Безпосередньо репресії проти Греко-католицької церкви вивчали І. Андрухів (Андрухів, 2003), Я. Білас (Білас, 2003), Б. Боцюрків (Боцюрків, 2005), В. Войналович (Войналович, 2005), О. Волинець (Волинець, 2003), С. Гуркіна (Гуркіна, 2007; 2012), В. Ільницький та Л. Гриник (Ільницький, 2012; Ільницький, Гриник, 2022), О. Лисенко (Лисенко, 1998), В. Марчук (Марчук, 2001), Б. Прах (Прах, 2012; 2015а; 2015b), І. Романюк, Ю. Зінько (Романюк, Зінько, 2009), В. Сергійчук (Сергійчук, 2001; Митрополит Андрей Шептицький, 2005; Ліквідація УГКЦ, 2006а; Ліквідація УГКЦ, 2006b). Проте попри наявність такої кількості праць радянські репресії проти ГКЦ потребують ще подальших наукових студій. Суттєво доповнити різні аспекти цієї проблематики допоможуть публіковані документи.

Мета дослідження – опублікувати і проаналізувати п'ять документів УНКДБ Львівської області (жовтень – грудень 1945 р.) як джерела до історії вивчення радянської репресивної політики щодо Греко-католицької церкви загалом і на Львівщині зокрема.

Виклад основного матеріалу. У статті публікуємо п'ять документів із грифом «совершенно секретно», які за характером є директивними вказівками УНКДБ Львівської області. Документи дозволяють реконструювати систему радянського контролю над релігійними структурами, показують масштаб і методологію політичного тиску, включно з вербуванням агентури та репресивними заходами. Хронологічно вони охоплюють період з 1 жовтня до 26 грудня 1945 р. (№93/д – 1 жовтня 1945 р. (арк. 136–137), №103/д – 20 листопада 1945 р. (арк. 155–156), №111/д – 1 грудня 1945 р. (арк. 169–169зв), №120/д – 26 грудня 1945 р. (арк. 187), №121/д – 26 грудня 1945 р., місто Львів (арк. 188–188зв)). Зберігаються вони у Галузевому державному архіві Служби безпеки України фонд 17, опис 24, справа 7. Документи мають чітке авторство – перший документ підготовлений заступником начальника управління НКДБ Львівської області полковником Коломійцем, інші чотири документи – начальником Управління НКДБ Львівської області генерал-лейтенантом Вороніним. Адресувалися вони начальникам

районних управлінь НКДБ Львівської області.

Документи мають чітку структурованість: вступна частина містить адресата, місце та дату складання документа та коротке формулювання теми, а основний текст – перелік завдань, варіантів контролю та термінів виконання, заключна частина – підпис і реквізити, інструкції щодо секретності та подальшого використання документів, номер.

Публіковані документи відображають радянську політику ліквідації Греко-католицької церкви на Львівщині у жовтні – листопаді 1945 р. Вони є важливим археографічним джерелом для історичних досліджень радянської релігійної політики у післявоєнній Західній Україні, які містять чіткі політико-організаційні вказівки (вербування агентури із середовища духовенства, знищення антирадянської опозиції у релігійному середовищі і т.д.) щодо ліквідації греко-католицької церкви як автономної релігійної структури та її приєднання до Української православної церкви. Документи мають гриф «Совершенно секретно», що підкреслює їхню конфіденційність та особливе значення для оперативної діяльності органів державної безпеки.

Документи написані офіційно-діловим стилем із численними директивними і наказовими конструкціями російською мовою – «немедленно выполните», «активизировать работу», «категорически запретить». У тексті документів неодноразово наголошувалося на суворій конспіративності його змісту – «совершенно секретно», «не расшифровывать заинтересованности НКДБ», «на правах особо-секретных документов».

Відзначимо, що радянська адміністрація пов'язувала ліквідацію ГКЦ у Західній Україні із можливістю швидшого утвердження в регіоні.

Адміністративно-організаційний аспект документів включає реорганізацію деканатів з урахуванням районного адміністративного поділу для полегшення контролю, призначення нових деканів через ініціативну групу, проведення нарад дияконів для моніторингу процесу «возз'єднання», а також зменшення кількості монастирів до одного чоловічого та одного жіночого. Вербування та контроль охоплювали священників, дияконів, дяків, монахів і монахинь, а також агентуру серед вірян для моніторингу антирадянських настроїв. Невиконання директив трактувалося як серйозне порушення, що могло призвести до арешту або дисциплінарної відповідальності.

Оперативно-розвідувальний аспект документів включає активне вербування священників і монахів, контроль за їхньою діяльністю через агентуру, встановлення контактів з райвиконкомами для проведення «дружніх» бесід, а також використання міської міліції для обмеження переміщення антирадянськи налаштованого духовенства. У документах акцентується на конспіративності, обмеженні розголошення зацікавленості НКДБ та суворому контролі за організацією собору священників і дияконів. Вказується на важливість ведення детальних характеристик кандидатів на деканат і делегатів на собор, а також контроль за їхньою лояльністю через агентуру.

Документи дають змогу відтворити логіку і послідовність радянських заходів у Львівській області наприкінці 1945 року, включно з підготовкою до собору, контролем кандидатів, веденням агентурного моніторингу та ліквідацією монастирів. Документи мають високу історичну цінність, оскільки відображають конкретні адміністративні і оперативні дії радянських спецслужб щодо релігійного контролю та репресій у повоєнний період і дозволяють деталізовано досліджувати взаємодію НКДБ із місцевими органами влади та релігійними структурами.

Документи містять чіткі вказівки щодо організаційних заходів для ліквідації автономної Греко-католицької церкви та приєднання її до православної юрисдикції, одночасно передбачаючи активний контроль за священниками, дияконами, монахами та активними вірянами через агентурну мережу НКДБ.

Кожен документ має свою специфіку. Перший документ (№93/д від 1 жовтня 1945 року) містить детальний аналіз ситуації у районах Львівської області щодо «возз'єднання» греко-католицької церкви з православною, оцінку ефективності роботи районних відділів НКДБ та перелік заходів для забезпечення виконання політики радянської адміністрації. Зокрема, у ньому зазначено райони, де робота відбувається ефективно (Перемишлянський, Бродівський, Куликівський, Краковецький, Жовківський, Бібречський, Городоцький, Сокальський, Щирецький, Краснянський), та райони, де священники відмовлялися від співпраці або проявляли пасивність (Золочівський, Рава-Руський, Яворівський, Великомоствський). Документ деталізує завдання щодо підготовки нарад деканів та собору, визначення делегатів, формування агентурної мережі серед священників і активних вірян, інструкції щодо вербування та виховання агентів, а також контроль за антирадянськи налаштованими особами, пов'язаним з ОУН та УПА. Відповідальність за кожен етап роботи покладали на начальників районних відділів НКДБ.

У другому документі (№103/д від 20 листопада 1945 року) акцентується увага на невиконанні попередніх директив та необхідності активізації роботи серед дияконів і священників, організації агентурної роботи для виявлення антирадянськи налаштованих та контролю за діяльністю монахів і монашок. Вказується на конкретні випадки опору з боку священників, зокрема у Ново-Милятинському, Олеському та Золочівському районах, де частина священників не надала згоди на «возз'єднання» та підтримувала традиційні релігійні практики. У документі підкреслювалася необхідність суворого дотримання конспірації та наказувалося використовувати агентуру для схилення священників до співпраці, фіксації антирадянської діяльності та підготовки до можливих арештів. Також у документі відзначено перенесення термінів проведення собору через невиконання попередніх директив, що свідчить про оперативні труднощі у реалізації політики НКДБ.

Третій документ (№111/д від 1 грудня 1945 року) присвячений реорганізації деканатів задля кращого контролю над греко-католицькими священниками. У ньому деталізується процедура призначення нових деканів, які дали згоду на приєднання до православної церкви, та методи взаємодії з ними через райвиконкоми. Акцентується увага на конспірації діяльності та необхідності підтримки контактів між новопризначеними деканами та органами влади без розкриття зацікавленості НКДБ. Документ також передбачає вербування нових агентів серед деканів та наближених до них зв'язків, що мало забезпечити контроль над настроями священників та реалізацію політики «возз'єднання» на рівні районів.

У четвертому та п'ятому документах (№120/д та №121/д від 26 грудня 1945 року) наголошується на подальшому контролі за дияконами та деканами, а також ліквідації монастирів греко-католицької церкви. Ці документи деталізували процес переселення монастирів із зменшенням їх кількості, збереження лише по одному чоловічому та жіночому монастирю орденів василіанів, студитів, редemptористів і сестер служебниць, а також організацію агентурного контролю серед монахів і монахинь. У ньому окремо підкреслювалася необхідність забезпечення конспірації під час переселення та використання монастирів для оперативної роботи. Ліквідація монастирів і контроль

над монахами стали прямим проявом радянської політики секуляризації релігійного середовища та ліквідації ГКЦ.

Окремо наголосимо, що документи містять інструкції щодо ведення агентурних справ, роботи з персоналом греко-католицької церкви, взаємодії з місцевими органами влади, контролю за антирадянськи налаштованим населенням, організації нарад та соборів, збору інформації про діяльність священників у період німецької окупації та після її закінчення.

Цінність цих документів для історичних досліджень полягає у відображенні політики радянської влади щодо релігійних організацій, методів роботи органів НКДБ, організаційних механізмів ліквідації автономних релігійних структур, агентурної діяльності серед священників і монахів, взаємодії з місцевими адміністраціями та контролю над релігійним життям у Західній Україні. Вони дають змогу відстежити хронологію виконання директив, взаємодію між різними рівнями органів НКДБ та райвиконкомів, а також способи протидії опору з боку ОУН і УПА та священників греко-католицької церкви.

Висновки. Отже, опубліковані документи є важливими оперативно-директивними матеріалами НКДБ, які висвітлюють радянську політику спрямовану на ліквідацію греко-католицької церкви на Львівщині у 1945 році. Наголосимо, що документи чітко демонструють цілеспрямовану централізовану систему контролю, методи агентурно-оперативної роботи, взаємодію органів безпеки з місцевою адміністрацією та реальне ставлення радянських окупантів до ГКЦ. Водночас ці документи є важливим джерелом для досліджень політики радянської держави щодо релігії, діяльності НКДБ та процесу секуляризації і контролю релігійного життя у післявоєнній Західній Україні.

У публікації подаються документи без купюр, збережено лексику, авторські та редакторські особливості джерел. Без змін подаються власні і географічні назви. виправлялися лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Документи супроводжуються легендою, із зазначенням місця його зберігання (назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів). У світлі виявлення нових джерел із зазначеної проблеми вбачаємо доцільність підготовки окремого збірника документів.

Документ 1

ВСЕМ НАЧ. НКГБ ЛЬВСЬКОЇ ОБЛАСТИ ТОЛЬКО _____

Совещания священников греко-католической церкви по вопросу воссоединения их с православной церковью на территории Львовской области в основном закончены.

Анализируя работу РО НКГБ по этому вопросу видно, что там, где начальники районных отделов придали этому делу надлежащее значение и путем агентурно-оперативной работы своевременно вскрывали нелегальную деятельность реакционного униатского духовенства, одновременно ведя работу через агентуру по воссоединению церквей, добились хороших результатов.

К числу этих райотделов можно отнести: Перемышлянский, Бродский, Куликовский, Краковецкий, Жолковский, Бибрский, Городокский, Сокальский, Щерецкий и Краснянский.

В Золочевском ГО НКГБ, Рава-Русском, Яворовском и Велико-Мостовском РО НКГБ, где начальники районных отделов несерьезно отнеслись к выполнению

этой большой политической задачи, еще до сих пор имеются священники, не давшие согласие на воссоединение униатской церкви с православной.

Продолжая дальнейшую работу по воссоединению церквей, необходимо немедленно приступить к подготовке проведения совещания деканов Львовской области, которое состоится в первой половине октября месяца с.г. и предстоящего собора, намечаемого на 20-25-е октября, где будет окончательно решен вопрос воссоединения униатской церкви и православной на территории нашей области.

Совещаниями священников по деканатам был завершен первый – начальный этап работы по воссоединению церквей. Организация дальнейшей по этому вопросу, выражающаяся в подготовке совещания деканов и собора требует глубокой и систематической работы с агентурой, ее воспитания и продолжения новых вербовок агентурно-осведомительного аппарата из числа священников, диаконов и активных верующих греко-католического вероисповедания.

Антисоветский элемент из среды униатских священников возможно будут пытаться организовывать нелегальные группировки для борьбы против воссоединения. Поэтому в работе с агентурой необходимо непрерывно интересоваться вопросом нелегальной антисоветской деятельности священников, связанных с ОУН тщательно инструктировать.

Для успешного завершения второго этапа работы по воссоединению униатской церкви с православной необходимо:

1. В пятидневный срок представить в УНКГБ свои соображения о декане, возглавляемом приходы Вашего района. Если декан дал согласие на воссоединение и ведет в этом направлении надлежащую работу среди священников, необходимо сообщить УНКГБ об этом, после чего он будет оставлен в прежней должности.

Если-же декан ведет работу против воссоединения церквей или же дал согласие на воссоединение, но не проявлял в этом деле активности и сам лично не имеет твердого мнения в вопросе воссоединения, необходимо также об этом информировать УНКГБ с изложением своих соображений кто может быть деканом Вашего района.

Желательно на должность декана выдвинуть проверенного агента из числа священников, полностью разделяющих мнение инициативной группы по воссоединению церквей.

Учитывая, что это мероприятие предreshает вопрос дальнейшей работы по воссоединению церквей, к выдвижению кандидатуры декана необходимо подойти серьезно, всесторонне продуманно и к 10-му октября сообщить об этом УНКГБ.

2. На предстоящем соборе по вопросу воссоединения униатской церкви с православной от каждого деканата будут присутствовать 4 делегата: декан, 2 священника, и 1 верующий из местного населения.

В связи с этим уже теперь необходимо точно определить кто из Вашего деканата может быть назначен делегатом на собор. Желательно, чтобы в состав делегации в основном вошла наша проверенная агентура, как из числа священников так и из среды верующих.

Необходимо из числа делегатов подготовить к вступлению на соборе: декана, священника или же верующего но по одному человеку из каждого деканата.

В состав делегации от верующих обязательно включить представителей местной интеллигенции, предварительно зная их мнение по вопросу воссоединения церквей.

На лиц, намеченных Вами на собор, не позже 10-го октября с. г. в УНКГБ пришлите полные установочные данные и характеристики об их деятельности в период немецкой оккупации и в настоящее время.

Так как этот собор окончательно решит вопрос воссоединения униатской церкви с православной к этой работе отнеситесь весьма серьезно, и за каждое выступление деканата на соборе будет нести ответственность персонально начальник РО НКГБ.

3. К 10-му октября с. г. представить список священников с указанием: кто дал согласие на воссоединение, кто не присутствовал на совещании деканата и по каким причинам, а главное указать – кто отказывается воссоединяться с православной церковью и какими компрометирующими материалами Вы располагаете на них.

Всех не давших согласие на воссоединение через, райисполкомы, направлять в отдел культов при Областном Исполнительном Комитете советов депутатов трудящихся и в инициативную группу для получения права на дальнейшую службу в церкви.

4. Немедленно приступить к воссоединению деканов и дьяков униатской церкви с православной. В районах, где успешно прошли совещания и деканы дали согласие на воссоединение, через райисполкомы, предложить деканам созвать совещания диаконов и дьяков с тем, чтобы они так, как и священники написали коллективное заявление в инициативную группу в город Львов о своем согласии воссоединиться с православной церковью. Если декан или зам. декана агенты, поручите лично провести эту работу им, используя райисполком в оказании помощи по созыву диаконов и дьяков.

Для успешного проведения совещаний диаконов и дьяков осуществите из их вербовку, осведомления и подготовьте его к выступлению на совещаниях с призывом воссоединяться с православной церковью.

Работу с диаконами и дьяками по воссоединению с православной церковью необходимо обязательно окончить к 20-му октября с. г., так как в конце октября месяца предполагается созыв собора священников и верующих Львовской области. Для создания учета диаконов и дьяков к 15-му октября с.г. в УНКГБ представить точные списки на них с указанием установочных данных и наличия компрометирующих материалов.

О днях созыва совещания деканов и собора сообщим дополнительно по телефону.

ЗАМ. НАЧ.УПРАВЛЕНИЯ НКГБ ЛЬВСЬКОЙ ОБЛАСТИ

П о л к о в н и к

/КОЛОМИЕЦ/

№93/д.

1 октября 1945 г.

гор. Львов

ГДА СБУ. Ф. 17. Оп. 24. Спр. 7. Арк. 136-137.

Документ 2

ВСЕМ НАЧАЛЬНИКАМ РО НКГБ ЛЬВСЬКОЙ ОБЛАСТИ

Только _____

гор. _____

Несмотря на ряд наших указаний об активизации работы по вопросу воссоединения униатской церкви с православной, отдельные начальники РО НКГБ до сего времени не придают значения одному из главных вопросов в этой работе – воспитанию приобретенной нашими органами агентуры и осведомления из среды священников, диаконов, дьяков, монахов и не направляют их на активную разработку антисоветского элемента, в особенности связанно с подпольем ОУН и банд формированиями УПА.

В результате того, что этим вопросам не везде придано надлежащее значение, в Управление НКГБ поступают данные через маршрутную агентуру об активизации реакционного духовенства и подполья ОУН против воссоединения церквей, используют этот вопрос для антисоветской пропаганды среди верующих и служителей культа, направленной на срыв воссоединения.

Так например, в Ново-Милиятинском районе 8 священников не дали своего согласия на воссоединение, среди которых: КОВАЛЬСКИЙ Владимир, ПОДГОРЕЦКИЙ Антон и другие, являвшиеся активными немецкими пособниками в период оккупации, однако факты их антисоветское деятельности не документируются [...].

В Олесском районе монашествующий элемент ордена василианов, активизировали свою работу против воссоединения церквей. Ксендзы римокатолической церкви организовывать богослужения в монастырской церкви, восхвалять папу римского и призывать население быть «верными католиками». В результате этого имеются случаи, когда верующие заявляют, что они лучше перейдут в католическую церковь, чем в православную.

В Золочевском районе до сего времени ни один священник не дал согласия на воссоединение. Имеются также случаи, когда в результате плохой работы с агентурой и отсутствия влияния через нее на других священников, лица давшие согласие на воссоединение, отказываются от своих заявлений (Бусский, Яворовский районы).

Указанием за 93/д от 4.10.45 г. было дано задание лично начальникам РО НКГБ продумать и сообщить Управлению НКГБ кандидатуры на деканов, а также сообщить свои соображения о делегатах на предстоящий собор, представив на выдвигаемые кандидатуры подробные характеристики, недопустив разглашения этого мероприятия перед верующими и священниками униатской церкви. И несмотря на это имеются случаи /Сокальский район/, когда начальники РО НКГБ о кандидатурах на собор и деканов беседуют с агентурой, что является грубейшим нарушением наших указаний.

За исключением 17 районов области /Жолковский, Велико-Мостовский, Ново-Милиятинский, Поморянский, Куликовский, Сокальский, Перемышлянский и другие/, остальные характеристик на лиц, выдвигаемых кандидатами на собор не представили в УНКГБ, а если и сообщили в докладных записках, то без полных установочных характеризующих данных.

Директивой за №93/д также указывалось на необходимость в октябре месяце с.г. провести по районам совещания диаконов и дьяков по вопросу воссоединения с православной церковью, а списки на них направить в УНКГБ. За исключением Городокского, Куликовского, Жолковского, Велико-Мостовского, Сокальского, Рава-Русского, Немировского, – совещания до сего времени не проведены и списки на диаконов и дьяконов не высланы в УНКГБ.

Этим самым некоторые начальники РО НКГБ оттянули проведение собора священников и верующих по Львовской области. Такое безответственное отношение

отдельных начальников РО НКГБ к столь важному политическому вопросу дальше нетерпимо. На основании изложенного предлагаю:

1. Немедленно выполнить все указания, данные мною в директиве за №93/д от 4.10.45 г.

2. Активизировать работу агентуры по линии греко-католической церкви, организовав с нею регулярные встречи, воспитывая ее в нужном нам направлении с тем, чтобы она стала инициатором воссоединения церквей, одновременно направляя ее также и для выявления антисоветского элемента среди униатов, их связей с подпольем ОУН и бандформированиями УПА, а также агентуры иноразведок и Ватикана.

3. Взять на учет всех священников, не давших согласие на воссоединение, обставив их агентурным наблюдением. Лиц, антисоветски себя проявляющих, активно разрабатывать подготавливать на арест. Имеющуюся агентуру по униатской церкви направить к священникам, не давшим согласия на воссоединение с тем, чтобы она склонила их на воссоединение. Для этой цели необходимо также использовать и другую агентуру из числа верующих греко-католического вероисповедания.

4. Учитывая, что реакционное духовенство, в особенности проживающее в городе Львове, выезжает в районы и села области, где ведет агитацию среди священников за бойкотирование инициативной группы /Золочевский, Краснянский и Глинянский районы/, необходимо агентурным путем устанавливать таких лиц, выявлять их деятельность, через милицию задерживать и направлять в город Львов к начальнику Городского Управления милиции – полковнику тов. КНЬШ, как лиц не имеющих права раз'езжать по районам области. Одновременно немедленно ставить в известность нас об этом для их фильтрации в Управлении милиции.

5. Категорически запретить оперсоставу беседовать с агентурой по вопросу выдвижения кандидатур на собор и назначения деканов в районах. В УНКГБ выслать материалы по этому вопросу, исходя только из личных соображений начальников РО НКГБ, с приложением характеристик на выдвигаемых кандидатов.

6. Учитывая серьезность мероприятий по проведению собора верующих и духовенства униатской церкви по вопросу воссоединения с православной церковью, а также то обстоятельство, что отдельные начальники РО НКГБ не выполнили указаний, данных в директиве №93/д, - проведение собора отложено по нашей области на декабрь 1945 года.

Исходя из этого необходимо, обратить самое серьезное внимание на подбор кандидатур, выставляемых Вами на собор с тем, чтобы в число этих кандидатов попала, наша проверенная агентура. В самый кратчайший срок провести совещания диаконов и дьяков по принципу ранее проведенных совещаний со священниками униатской церкви о воссоединении, с таким расчетом, чтобы всю эту работу закончить в ноябре месяце 1945 года.

7. Имея ввиду, что во многих приходах отсутствуют священники, но в этих церквях служат диаконы, имеющие богословское образование, – необходимо организовать среди них работу с таким расчетом, чтобы диаконы дали согласие на присоединение к православной церкви, направлялись к епископу Макарию в город Львов рукоположились в православные священники и присоединяли свои церкви к юрисдикции епископа Макария. Для выполнения этой работы необходимо осуществлять вербовки диаконов с тем, чтобы можно было правильно направлять их деятельность по воссоединению церквей.

8. Активизировать работу среди монахов и монашек униатской церкви, приобретать среди них агентов и осведомителей, используя последних для вовлечения монашествующего элемента в православную церковь и перевода униатских монастырей в православие.

О дне созыва собора сообщим дополнительно, по телефону. Еще раз предупреждаю, ни в коем случае, ни во время вербовок, ни во время проведения совещаний диаконов и дьяков и других мероприятий, связанных с вопросом воссоединения униатской церкви с православной, - не расшифровывать нашей заинтересованности в этом деле.

Все директивные указания, направленные УНКГБ в район по вопросу воссоединения церквей, хранить лично начальникам райотделов НКГБ на правах особо-секретных документов.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ НКГБ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Генерал-Лейтенант

/ВОРОНИН /

№ 103/д

«20» ноября 1945 г.

г. Львов

ГДА СБУ. Ф. 17. Оп. 24. Спр. 7. Арк. 155-156.

Документ 3

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ВСЕМ НАЧАЛЬНИКАМ РО НКГБ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Только _____
гор. _____

Для улучшения работы среди священников греко-католической церкви по районам, разработки из их среди антисоветского элемента и проведения дальнейших мероприятий по воссоединению униатской церкви с православной, нами через инициативную группу проведена реорганизация деканатов с таким расчетом, чтобы в деканат входили священники, проживающие на территории района, а территориальность деканата являлась районным административным делением.

В связи с реорганизацией деканата руководитель инициативной группы д-р КОСТЕЛЬНИК назначает новых деканов, которые дали согласие на присоединение к православной церкви.

При этом направляем Вам почту, исходящую из инициативной группы, в которой в одном документе КОСТЕЛЬНИК обращается с просьбой к председателю Райисполкома передать назначение на должность декана священнику, фамилия, которого указана во втором документе.

Вам необходимо эти документы передать председателю Райисполкома и договориться с ним, чтобы он немедленно вызвал священника к себе, который назначается на должность декана, познакомился с ним и передал документ КОСТЕЛЬНИКА.

Это мероприятие председатель Райисполкома должен провести путем, «дружественной», культурной беседы с назначенным деканом, поздравить его с новым назначением и договориться с ним, чтобы декан поддерживал контакт с председателем Райисполкома по необходимым ему вопросам в делах церкви.

Необходимо указать председателю Райисполкома, чтобы он вручая документ вновь назначенному декану не проявлял своей инициативы в вопросе воссоединения униатской церкви с православной. Но если сам декан затронет этот вопрос не плохо будет, если председатель выразит удовлетворение, что декан правильно понимает вопрос необходимости объединения в единую церковь и пожелает ему дальнейших успехов в этой работе.

Учитывая, что большинство назначенных деканов являются нашими агентами после вручения им документов Вам необходимо немедленно связаться с ними и договориться о дальнейшей работе по воссоединению униатской церкви с православной, а также поддержать настроения деканов в проводимой ими работе по воссоединению, окружив их вниманием и заботой.

Для выявления деятельности деканов в самый кратчайший срок завербуйте из числа их связей лиц, которые могли бы информировать Вас о настроениях деканов и проводимой ими работы по воссоединению церквей, а также возможной их антисоветской деятельности.

Для начала работы с деканами обяжите их провести совещания дьяков /там, где еще не были проведены/ по вопросу воссоединения их с православной церковью.

В случае вновь назначенный декан не является Вашим агентом в самый кратчайший срок посмотрите возможности осуществления вербовки его и, если таковую нельзя осуществить обратите самое серьезное внимание на его агентурную разработку.

При передаче документов председателю Райисполкома учтите конспирацию нашей заинтересованности в этом деле и о последнем предупредите председателей райисполкомов.

О результатах беседы вновь назначенного декана с председателем Райисполкома немедленно информируйте нас так как после этого предполагается созыв всех деканов на совещание в город Львов, о чем деканам пока не говорите.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ НКГБ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Генерал-Лейтенант

ВОРОНИН/

№ 111/д

«1» декабря 1945 г.

г. Львов

ГДА СБУ. Ф. 17. Оп. 24. Спр. 7. Арк. 169-169зв.

Документ 4

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО
НАЧАЛЬНИКУ _____ РО НКГБ

тов. _____

гор. _____

Несмотря на то, что мною дважды были направлены Вам директивные указания о необходимости до 1-го декабря 1945 года провести в районах совещания дьяков по вопросу их воссоединения с православной церковью, Вами до сего времени это указание не выполнено, в результате чего Вы осложняете работу УНКГБ по этой линии.

Предлагаю к 15-му января 1946 г. исполнить указание по проведению совещаний дьяков и выслать об»яснение о причине не выполнения моего указания.

Кроме того, директивой за № 111/9 от 11.12.1945 г. Вам направлены 2 документа в адрес Председателя Райисполкома и вновь назначенного декана с тем, чтобы Председатель Райисполкома вручил назначенному Декану справку от инициативной группы о его правах в деканате.

В этой же директиве мною дано было указание специальным сообщением информировать УНКГБ, как к этому отнеслись священники греко-католической церкви, как реагирует на это вновь назначенный декан и что им проделано, в частности по линии воссоединения униатской церкви с православной, однако до сего времени от Вас никаких сообщений не поступило.

Предлагаю к 15-му января исполнить директиву за № III/9 от 1.12.1945 г.

Впредь предупреждаю, что невыполнение моих указаний в работе по линии воссоединения униатской церкви с православной срывает выполнение общего плана УНКГБ по этой линии и виновных в срыве этих мероприятий буду привлекать к ответственности.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ НКГБ ЛЬВСЬКОЙ ОБЛАСТИ

ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ

/ВОРОНИН/¹

№120/д

«26 декабря 1945

гор. Львов.

ГДА СБУ. Ф. 17. Оп. 24. Спр. 7. Арк. 187.

Документ 5

СОВЕРШЕННО СЕКРЕТНО

ВСЕМ НАЧАЛЬНИКА РО НКГБ ЛЬВОВСКОЙ ОБЛ.

Только _____
гор. _____

В связи с ликвидацией греко-католической церкви и присоединения ее к православной, подлежат ликвидации и монастыри этой церкви.

Еще в период немецкой оккупации монастыри греко-католической церкви, активизируя свою антисоветскую работу, связались с подпольем ОУН-УПА и совместно с ним выступили против Советской власти. Свое влияние на население использовали в профашистских целях, восхваляя гитлеровский строй, призывая верующих оказывать помощь немецкому командованию в борьбе с Красной Армией.

С изгнанием, немецких оккупантов с территории Львовской области монашескующий элемент продолжает свою антисоветско-националистическую работу, контактируя свою деятельность с ОУН-УПА.

¹ ГДА СБУ. Ф. 17. Оп. 24. Спр. 7. Арк. 185

Одновременно они ведут нелегальную работу против воссоединения церквей, бродят по селам и районам области, проповедуют католицизм среди населения, занимают приходы, оставшиеся без священников, где также призывают верующих быть верными католиками, пишут и распространяют различные воззвания и листовки антисоветского содержания.

Для начала их ликвидации Народный Комиссар Госбезопасности Генерал-Лейтенант тов. САВЧЕНКО дал указание переселить монастыри с таким расчетом, чтобы в области осталось по одному монастырю мужскому и женскому орденов василианов, студитов, редemptористов и сестер служебниц, вместо насчитывающихся в настоящее время 40 монастырей и их филиалов.

На основании этого предлагаю Вам в 10 дневный срок расположенные в Вашем районе монастыри в _____ переселить _____

Все имеющиеся у Вас наблюдательные дела, учеты, личные дела на агентуру, на монашествующий состав, через отдел «А» передайте в соответствующие районы для дальнейшего оперативного использования.

Во время переселения монастырей ни в коем случае не расшифровывайте заинтересованности НКГБ в этом деле.

Всю работу проведите через председателей или их заместителей райисполкомов, которые должны вызвать к себе старших монахов или монашек и объявить им о переселении.

Задания монастырей передать в распоряжение райисполкомов, но проследить, чтобы их не использовали под предприятия, как например: ветеринарные больницы, инкубаторы и другие учреждения, которые могут компрометировать местные власти среди населения.

Если во время переселения монашествующие лица из'явят желание перейти целиком в православие, то их монастыри необходимо сохранить при условии, если они напишут заявление за подписями всех монахов в адрес православного епископа Макария, в котором укажут о своем желании перейти в православие.

В случае монашествующие во время переселения из'явят желание перейти на светскую жизнь и покинуть монастырь также не препятствуйте этому и в 10 дневный срок распустите их но с таким расчетом, чтобы они не проживали по 2 и более человека в одном селе и не носили монашеского одеяния. Свой уход из монастыря пусть оформят коллективным заявлением, которое вручат в райисполком, а Вы направте нам.

Переселение монастырей обязательно используйте для приобретения агентурно-осведомительного аппарата с таким расчетом, чтобы из каждого монастыря совместно с монахами или монахинями выезжал хотя бы один агент или осведомитель.

В Жолковском /село Крехов/ Перемышлянском /село Унев/, Глинянском /села Словита и Якторов/, Львовском сельском /села Голоско-Великое и Брюховичи/ и Бусском районах, где будет концентрироваться монашествующий элемент немедленно приступите к насаждению агентуры из числа монахов и монахинь уже теперь проживающих там с тем, чтобы мы были осведомлены об их жизни, поведении и проводимой ими вражеской работе.

Среди монахов перешедших на советскую жизнь так же приобретите агентуру с тем, чтобы предотвратить организацию нелегальных монастырей и их антисоветскую работу.

О результатах переселения монашествующего элемента немедленно информируйте УНКГБ.

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛЕНИЯ НКГБ ЛЬВОВ. ОБЛАСТИ
ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ
/ВОРОНИН/
№ 121/д
26 декабря 1945 г.
г. Львов

ГДА СБУ. Ф. 17. Оп. 24. Спр. 7. Арк. 188-188зв.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Андрухів І. О. (2003). Діяльність «ініціативного комітету» на Станіславщині з підготовки Львівського собору (липень 1945 – лютий 1946 рр.). *Сторінки воєнної історії України*, 7 (2), 138–149.

Баран, В., Даниленко, В. (1999). *Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980 рр.)* (Т. 13). Київ: Альтернативи. (Серія «Україна кризь віки»).

Білас Я. І. (2003). *Митрополит Андрей Шептицький і проблеми національно-визвольного руху українців*: Дис... канд. іст. наук: 09.00.11 / Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України (Відділення релігієзнавства). Київ.

Білас, І. (1994а). *Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз (Книга перша)*. Київ: Либідь; Військо України.

Білас, І. (1994б). *Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз (Книга друга)*. Київ: Либідь; Військо України.

Боцюрків, Б. (2005). *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939 – 1950)*. Львів: Видавництво Українського католицького університету.

Веденєєв, Д. В., Биструхін, Г. С. (2007). *Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки*. Київ: К.І.С.

Войналович, В. (2005). *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940 – 1960-х років: політологічний дискурс*. Київ: Світогляд.

Волинець, О. О. (2003). *Функціонування Української Греко-Католицької Церкви в контексті державно-церковних відносин*: Дис... канд. філософ. наук: / Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України. Київ.

Гуркіна, С. (2007). «Образ сили духу»: греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії після Другої світової війни і проблема персоніфікації релігійних переконань та ідентичності. *Україна модерна*, 11, 99–110.

Гуркіна, С. (2012). *Греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії в умовах переслідування радянською владою (1944 – 1950 рр.)*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / С. В. Гуркіна; Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів.

Даниленко, В. (2010). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 2 (3)). Київ: Інститут історії України НАН України.

Ільницький, В. (2011). Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944 – 1954 рр.). *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ*, 2 (37), 47–82.

Ільницький, В. (2012). Штрихи до питання боротьби репресивно-каральної системи проти греко-католицької церкви у Дрогобицькій області УРСР (1945 – 1953). *Парадигма sacrum & profanum у літературі та культурі: Збірник наукових праць*, 200–211.

Ільницький, В. (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954)*. Дрогобич : Посвіт.

Ільницький, В., Галів, М. (2009). Створення та діяльність винищувальних батальйонів в Дрогобицькій області (1944 – 1948 рр.). *Український визвольний рух*, 13, 195–230.

Ільницький, В., Гриник, Л. (2022). Греко-католицька церква та український визвольний рух у повоєнній дійсності. *Західні землі України у перші післявоєнні роки (1944 – 1953): повсякденне життя*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 319–336.

Кентій, А. (1999). *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946 – 1956 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Киричук, Ю. (2003). *Український національний рух 40–50-х років XX століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа.

Лисенко, О. Є. (1998). Церковне життя в Україні. 1943 – 1946 р. Київ.

Ліквідація УГКЦ. (2006а). *Ліквідація УГКЦ (1939 – 1946)*. Документи радянських органів державної безпеки. Т. 1. К.: ПП Сергійчук М. І.

Ліквідація УГКЦ. (2006б). *Ліквідація УГКЦ (1939 – 1946)*. Документи радянських органів державної безпеки. Т. 2. К.: ПП Сергійчук М. І.

Марчук, В. В. (2001). *Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис*. Івано-Франківськ.

Митрополит Андрей Шептицький. (2005). *Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939 – 1944 рр.)*. Київ: Українська видавнича спілка.

Прах, Б. (2012). Репресії супроти греко-католицького духовенства Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини (1939 – 1947). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство*, 7, 204–214.

Прах, Б. (2015а). *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини. Біографічні нариси (1939 – 1989)*. Львів: Вид-во Українського католицького університету. Т. 1.

Прах, Б. (2015б). *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини. Біографічні нариси (1939 – 1950)*. Львів: Вид-во Українського католицького університету. Т. 2.

Романюк, І., Зінько, Ю. (2009). Ставлення держави до церкви на селі в 50-ті – середині 60-х рр. XX ст. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*, 15 (2), 261–275.

Русначенко, А. (2002). *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940 – 50-х роках*. Київ: Університетське видавництво «Пульсари».

Сергійчук, В. І. (2001). *Нескорена церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу*. Київ: Дніпро.

Pnytskyi, V., Kantor, N. (2018). Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Karpatskyi krai of the OUN (1945 – 1954). *Східноєвропейський історичний вісник*, 7, 173–180.

REFERENCES

- Andruchiv I. O.** (2003). Diialnist «initsiatyvnoho komitetu» na Stanislavshchyni z pidhotovky Lvivskoho soboru (lypen 1945 – liutyi 1946 rr.) [Activities of the «Initiative Committee» in the Stanislav Region for the Preparation of the Lviv Council (July 1945 – February 1946)]. *Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, 7 (2), 138–149. [in Ukrainian].
- Baran, V., & Danylenko, V.** (1999). *Ukraina v umovakh systemnoi kryzy (1946 – 1980 rr.)* [Ukraine in the conditions of systemic crisis (1946 – 1980)]. (Vol. 13). Kyiv: Alternatyvy. (Seriiia «Ukraina kriz viky») [in Ukrainian].
- Bilas Ya. I.** (2003). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi i problemy natsionalno-vyzvolnoho rukhu ukrainsiv* [Metropolitan Andrey Sheptytskyi and the Problems of the National Liberation Movement of Ukrainians]: Dys... kand. ist. nauk: 09.00.11 / Instytut filosofii imeni H. S. Skovorody NAN Ukrainy (Viddilennia relihiieznavstva). Kyiv. [in Ukrainian].
- Bilas, I.** (1994a). *Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953: suspilno-politychnyi ta istoriko-pravovyi analiz* [The repressive system in Ukraine in 1917 – 1953: Socio-political and historical-legal analysis]. (Vol. 1). Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy [in Ukrainian].
- Bilas, I.** (1994b). *Represyvno-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953: suspilno-politychnyi ta istoriko-pravovyi analiz* [The repressive system in Ukraine in 1917 – 1953: Socio-political and historical-legal analysis]. (Vol. 2). Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy [in Ukrainian].
- Botsiurkiv, B.** (2005). *Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva i Radianska derzhava (1939 – 1950)* [Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939 – 1950)]. Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. [in Ukrainian].
- Viedenieiev, D.V., & Bystrukhin, H.S.** (2007). *Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii. 1945 – 1980-ti roky* [An Uncompromising Combat. The Opposition of Special Subdivisions of OUN with Soviet Special Operations Forces. 1945–1980]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Voinalovych, V.** (2005). *Partiino-derzhavna polityka shchodo religii ta relihiinykh instytutsii v Ukraini 1940 – 1960-kh rokiv: politolohichniy dyskurs* [Party-state policy towards religion and religious institutions in Ukraine in the 1940s – 1960s: a political science discourse]. Kyiv: Svitohliad. [in Ukrainian].
- Volynets, O. O.** (2003). *Funktsionuvannia Ukrainskoi Hreko-Katolytskoi Tserkvy v konteksti derzhavno-tserkovnykh vidnosyn* [The Functioning of the Ukrainian Greek Catholic Church in the Context of State-Church Relations]: Dys... kand. filosof. nauk: / Instytut filosofii imeni H. S. Skovorody NAN Ukrainy, Kyiv. [in Ukrainian].
- Hurkina, S.** (2007). «Obraz syly dukhu»: hreko-katolytske dukhovenstvo Lvivskoi arkhieyparkhii pislia Druhoi svitovoi viiny i problema personifikatsii relihiinykh perekonan ta identychnosti ["The Image of the Power of Spirit": the Greek Catholic Clergy of the Lviv Archeparchy after the Second World War and the Problem of Personification of Religious Beliefs and Identity]. *Ukraina moderna*, 11, 99–110. [in Ukrainian].
- Hurkina, S.** (2012). *Hreko-katolytske dukhovenstvo Lvivskoi arkhieyparkhii v umovakh peresliduvannia radianskoii vladoiu (1944 – 1950 rr.)* [The Greek Catholic Clergy of the Lviv Archeparchy under the Persecution of the Soviet Authorities (1944 – 1950)]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / S. V. Hurkina; Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv. [in Ukrainian].
- Danylenko, V.** (2010). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)* [Post-war Ukraine: essays on social history (second half

of the 1940s – mid-1950s)]. (Vol. 2 (3)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2011). Stvorennia ta diialnist u zakhidnykh oblastiakh URSS radianskykh paramilitarynykh formuvan (1944 – 1954 rr.) [Creation and activity of Soviet paramilitary formations in the western regions of the Ukrainian SSR (1944 – 1954)]. *Z arkhiviv VUChK – HPU – NKVD – KHB*, 2 (37), 47–82. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2012). Shtrykhy do pytannia borotby represyvo-karalnoi systemy proty hreko-katolytskoi tserkvy u Drohobytiskii oblasti URSS (1945 – 1953) [Sketches of the struggle of the repressive and punitive system against the Greek Catholic Church in the Drohobych region of the Ukrainian SSR (1945 – 1953)]. *Paradyhma sacrum & profanum u literaturi ta kulturi: Zbirnyk naukovykh prats*, 200–211. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945 – 1954)* [The OUN Carpathian region in ukrainian liberation movement (1945 – 1954)]. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2009). Stvorennia ta diialnist vynyshchuvalnykh batalioniv v Drohobytiskii oblasti (1944 – 1948 rr.) [Creation and activity of extermination battalions in Drohobych region (1944–1948)]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 13, 195–230. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Hrynyk, L. (2022). *Hreko-katolytska tserkva ta ukrainskyi vyzvolnyi rukh u povoiennii diisnosti. Zakhidni zemli Ukrainy u pershi pisliavoienni roky (1944 – 1953): povsiakdenne zhyttia* [The Greek Catholic Church and the Ukrainian liberation movement in post-war reality. Western lands of Ukraine in the first post-war years (1944 – 1953): everyday life]. Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 319–336. [in Ukrainian].

Kentii, A. (1999). *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946 – 1956 rr.)* [An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946 – 1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].

Kyrychuk, Yu. (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40 – 50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka* [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s – 1950s: Ideology and Practice]. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].

Lysenko, O. Ye. (1998). *Tserkovne zhyttia v Ukraini. 1943 – 1946 r.* [Church life in Ukraine. 1943 – 1946]. Kyiv. [in Ukrainian].

Likvidatsiia UHKts. (2006a). *Likvidatsiia UHKts (1939 – 1946). Dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky* [Liquidation of the UGCC (1939 – 1946). Documents of the Soviet State Security Bodies]. T. 1. K.: PP Serhiichuk M. I. [in Ukrainian].

Likvidatsiia UHKts. (2006b). *Likvidatsiia UHKts (1939 – 1946). Dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky* [Liquidation of the UGCC (1939 – 1946). Documents of the Soviet State Security Bodies]. T. 2. K.: PP Serhiichuk M. I. [in Ukrainian].

Marchuk, V. V. (2001). *Ukrainska Hreko-Katolytska Tserkva. Istorychnyi narys* [Ukrainian Greek Catholic Church. Historical Sketch]. Ivano-Frankivsk. [in Ukrainian].

Mytropolyt Andrei Sheptytskyi. (2005). *Mytropolyt Andrei Sheptytskyi u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky (1939 – 1944 rr.)* [Metropolitan Andrey Sheptytsky in the documents of the Soviet state security bodies (1939 – 1944)]. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka. [in Ukrainian].

Prakh, B. (2012). Represii suproty hreko-katolytskoho dukhovenstva Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny (1939 – 1947) [Repressions against the Greek Catholic clergy of the Peremysh Diocese and the Apostolic Administration of the Lemkivshchyna (1939 – 1947)]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Istorychne relihiieznavstvo*, 7, 204–214. [in Ukrainian].

Prakh, B. (2015a). *Dukhovenstvo Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny. Biohrafichni narysy (1939 – 1989)* [The clergy of the Peremysh Diocese and the Apostolic Administration of the Lemkivshchyna. Biographical essays (1939 – 1989)]. Lviv: Vyd-vo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. T. 1. [in Ukrainian].

Prakh, B. (2015b). *Dukhovenstvo Peremyskoi yeparkhii ta Apostolskoi administratsii Lemkivshchyny. Biohrafichni narysy (1939 – 1950)* [The clergy of the Peremysh diocese and the Apostolic administration of the Lemko region. Biographical essays (1939 – 1950)]. Lviv: Vyd-vo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. T. 2. [in Ukrainian].

Romaniuk, I., & Zinko, Yu. (2009). Stavlennia derzhavy do tserkvy na seli v 50-ti – seredyni 60-kh rr. XX st. [The state's attitude towards the church in the countryside in the 50s – mid-60s of the 20th century] *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*, 15 (2), 261–275. [in Ukrainian].

Rusnachenko, A. (2002). *Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh* [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus', Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary» [in Ukrainian].

Serhiichuk, V. I. (2001). *Neskorena tserkva: podvyzhnytstvo hreko-katolykiv Ukrainy v borotbi za viru i derzhavu* [The Unconquered Church: The Asceticism of the Greek Catholics of Ukraine in the Struggle for Faith and State]. Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Kantor, N. (2018). Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Karpatskyi krai of the OUN (1945 – 1954). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 7, 173–180. [in English].

УДК 94(477.83):343.264«1947»]:930.2

DOI 10.69550/3041-1467.8.348620

Андрій НЕЧЕПУРЕНКО

заступник начальника інституту з навчальної та наукової роботи інституту психологічної підтримки персоналу, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (neandrejka08@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-9495-415X

Назар РАДЕЦЬКИЙ

аспірант кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, індекс 79026 (12051983nazar@gmail.com)

ORCID: 0009-0007-3073-3845

Andrii NECHEPURENKO

Deputy Head of the Institute for Educational and Scientific Work Institute of Psychological Support of Personal, Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, 32 Heroyiv Maydana Street, Lviv, Ukraine, postal code 79026 (neandrejka08@gmail.com)

Nazar RADETSKYI

Postgraduate student at the Mykhailo Hrushevsky Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv, 1 Universytetska Street, Lviv, Ukraine, postal code 79026 (12051983nazar@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Нечепуренко, А., Радецький, Н. (2025). Операція «Запад» на Жовківщині (1947 р.) очима українських націоналістів: нове документальне свідчення. *Axis Europae*, 8, 83–105. doi: 10.69550/3041-1467.8.348620

Bibliographic Description of the Article: Nechepurenko, A., & Radetskyi, N. (2025). Operatsiia «Zapad» na Zhovkivshchyni (1947 r.) ochyma ukrainskykh natsionalistiv: nove dokumentalne svidchennia [Operation «Zapad» in Zhovkva county (1947) through the eyes of the Ukrainian nationalists: new documentary evidence]. *Axis Europae*, 8, 83–105. doi: 10.69550/3041-1467.8.348620 [in Ukrainian].

**ОПЕРАЦІЯ «ЗАПАД» НА ЖОВКІВЩИНІ (1947 Р.)
ОЧИМА УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ:
НОВЕ ДОКУМЕНТАЛЬНЕ СВІДЧЕННЯ**

Анотація. Мета статті – опублікувати та проаналізувати підпільний документ «Звіт про вивіз українського населення в Сибір в дні 21.X.1947 р.» (1 листопада 1947 р.) як джерело до історії вивчення депортаційного аспекту

радянської репресивної політики на Жовківщині у 1947 р. **Методологія дослідження** – принципи об'єктивності, науковості, історизму, методи зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у введенні до наукового обігу та аналізу маловідомого джерела про виселення із Жовківщини під час операції «Запад» («Звіт про вивіз українського населення в Сибір в дні 21.X.1947 р.» (1 листопада 1947 р.)). **Висновки.** Отже, «Звіт про вивіз українського населення в Сибір в дні 21.X.1947 р.» є не лише переліком депортованих родин. Це структурований комплекс інформації про локальний вимір великої репресивної кампанії, який дає змогу побачити її через досвід конкретних громад, родин та індивідів. Він є важливим джерелом для реконструкції соціальної історії повоєнного періоду, вивчення соціокультурних трансформацій та аналізу наслідків радянської політики щодо українського населення Галичини. Підпільники у документі зафіксували чіткі централізовані, систематичні та жорстокі насильницькі заходи, спрямовані проти цивільного населення, які мали на меті зруйнувати соціально-економічну основу західноукраїнського села і таким чином позбавити українських націоналістів підтримки. Зміст документу суттєво розширює наше розуміння масштабів та змісту депортації. Документ є унікальним джерелом до вивчення радянських депортаційних кампаній не тільки зі Львівщини, але й загалом Західної України. Водночас виконує не лише інформаційну функцію, але й меморіальну. Він є автентичним свідченням локального рівня про проведення операції «Захід» і реакції населення на радянську політику депортації. За своїм типом документ належить до аналітично-пропагандистських звітів підпільних структур ОУН, що поєднують фактичний опис і морально-оцінювальний наратив.

Ключові слова: депортації, репресивно-каральна система, український визвольний рух, ОУН, УПА, Жовківщина.

OPERATION «ZAPAD» IN ZHOVKVA COUNTY (1947) THROUGH THE EYES OF THE UKRAINIAN NATIONALISTS: NEW DOCUMENTARY EVIDENCE

Abstract. *The purpose of the Research* is to publish and analyze the underground document THE «Report on the deportation of the Ukrainian population to Siberia on 21.Xh. 1947» (November 1, 1947) as a source for the history of studying the deportation aspect of the Soviet repressive policy in Zhovkva county in 1947. **The methodology of the research** is based on the principles of objectivity, scientificity, historicism, using methods of external and internal criticism of sources. **The scientific novelty** consists in the introduction into the scientific circulation and analysis of a little-known source about the deportation from Zhovkva county during Operation «Zapad» («West») («Report on the deportation of the Ukrainian population to Siberia on 21.X.1947» (November 1, 1947)). **Conclusions.** Thus, the «Report on the deportation of the Ukrainian population to Siberia on 21.X.1947» is not only a list of deported families. It is a structured set of information about the local dimension of a large repressive campaign, which allows us to see it realistically through the experience of specific communities, families and individuals. It is an important source for reconstructing the social history of the post-war period, studying socio-cultural transformations and analyzing the consequences of the Soviet policy towards the Ukrainian population of Galicia. The underground workers recorded in the document clear centralized, systematic and brutal violent measures directed against the civilian population, which were aimed at destroying the socio-economic basis of the Western Ukrainian village and thus depriving the Ukrainian nationalists of support. The content of the document expands our understanding

of the scale and content of deportations significantly. The document is a unique source for studying the Soviet deportation campaigns not only from Lviv region, but also from the entire Western Ukraine. At the same time, it performs not only an informational function, but also a memorial one. It is authentic local level testimony about the conduct of Operation «Zapad» and the population's reaction to the Soviet deportation policy. By its type, it belongs to the analytical and propaganda reports of the underground structures of the OUN, combining factual description and moral and evaluative narrative.

Keywords: deportations, repressive and punitive system, Ukrainian liberation movement, OUN, UPA, Zhovkva county.

Постановка проблеми. В архівних установах України та закордону зберігається значна кількість писемних джерел, які були створені українськими націоналістами у 1940 – 1950-х роках. Кожне із них є унікальним за своїм інформаційним потенціалом. Їхнє ретельне вивчення дає змогу суттєво доповнити наявні відомості про період 1940 – 1950-х років та водночас співставити, а відтак і перевірити відомості в інших джерелах. При цьому щоденна робота в архівних фондах також сприяє суттєвому розширенню наявної інформації як про локальні, так і загальноукраїнські аспекти. Іноді вдається віднайти ретельно насичений подієвими даними документ, який розкриває у деталях функціонування українського визвольного руху у певний період на визначеній території та водночас висвітлює репресії радянської тоталітарної системи. Одним із таких документів є публікований нами документ про депортації на Жовківщині у жовтні 1947 р.

Аналіз досліджень. Діяльність радянської репресивної системи вивчали українські та закордонні вчені. Усі ці праці за ступенем розкриття проблеми умовно можемо поділити на дві групи: перша – праці узагальнюючого характеру, друга – праці присвячені окремим аспектам радянських репресій. До першої групи відносимо праці В. Барана та В. Даниленка (Баран, Даниленко, 1999), В. Даниленка (Даниленко, 2010), І. Біласа (Білас, 1994а, 1994б), Д. Веденеєва і Г. Биструхіна (Веденеєв, Биструхін, 2007), Анатолія Кентія (Кентій, 1999), Юрія Киричука (Киричук, 2003), Володимира Нікольського (Нікольський, 2003), Івана Патриляка (Патриляк, 2012), Анатолія Русначенка (Русначенко, 2002). Відповідно до другої групи – Тамари Вронської (Вронська, 2009), Лілії Гриник, Тараса Батюка (Гриник, Батюк, 2024), Андрія Когута (Когут, 2019; Когут, 2020), Миколи Поліковського (Поліковський, 1993), Михайла Сеньківа (Сеньків, 2000) Мирослава Горбала (Горбаль, 2003), Василя Ільницького (Ільницький, В. (2009; Ільницький, 2011; Ільницький, 2015а; Ільницький, 2015b; Ільницький, 2016; Ільницький, 2017а; Ільницький, 2017b; Ільницький, 2017с; Ільницький, 2018; Ільницький, 2019; Ільницький, 2021; Ільницький, Галів, 2009; Ільницький, Кантор, 2020; Ільницький, Михаць, 2020; Ільницький, Старка, 2022а; Ільницький, Старка, 2022b; Ilnytskyi, 2018; Ilnytskyi, & Kantor, 2018)), Степана Макарчука (Макарчук, 2002), Ігора Марчука (Марчук, 2009), Ірини Мусієнко (Мусієнко, 2000; Мусієнко, 2005), Кіма Науменка (Науменко, 2009), Миколи Поліковського (Поліковський, 1997), Руслани Попп (Попп, 2002; Попп, 2006), Василя Футали, Любомира Мисіва (Футала, Мисів, 2002) та ін.

Мета статті – опублікувати та проаналізувати підпільний документ «Звіт про вивіз українського населення в Сибір в дні 21.X.1947 р.» (1 листопада 1947 р.) як джерело до історії вивчення депортаційного аспекту радянської репресивної політики на Жовківщині у 1947 р.

Виклад основного матеріалу. У фондах Галузевого державного архіву Служби безпеки України вдалося віднайти унікальний документ («Звіт про вивіз українського населення в Сибір в дні 21.X.1947 р.»), який розкриває хід, особливості та масштаби депортаційної кампанії, яка отримала назву «операція Запад» (21–26 жовтня 1947 р.), очима українського націоналістичного підпілля.

Операція організовувалася МДБ СРСР (наказ № 00430 від 10 вересня 1947 р.) та передбачала примусову депортацію учасників українського визвольного руху, членів їхніх сімей та пособників до віддалених районів СРСР. Територіально операція охопила усі західноукраїнські області та стала однією із найбільших військово-політичних акцій зачистки регіону. Врезультаті за декілька дні (21–26 жовтня) зі такої великої території репресивні органи депортували 26 332 сім'ї або 77 791 особу (з них у Львівській області – 5 223 (15 920) (Білас, 1994а, с. 284). Наголосимо, що в областях, де були значні повстанські сили масштаб депортацій масштаб збільшувався.

Оунівські осередки по усій Західній Україні ретельно відстежували хід депортацій, документували усі свідчення, розглядаючи це як важливий доказ радянського геноциду.

Важливо наголосити, що «операція Запад» стала однією із найважливіших складових радянізації на території Західної України загалом та Львівщині зокрема. Вона мала чітку антинаціоналістичну спрямованість та головну мету – підірвати соціальну базу ОУН і УПА (через безпосереднє виселення родин і симпатиків руху та залякування для інших). До операції залучили усі місцеві адміністративні, партійні та силові органи, війська МВС, активістів тощо.

Документ міститься на дев'яти аркушах, зберігається у фонді 13, справа 376, том 72, аркуші 313 – 321. Він має точну дату створення – 1 листопада 1947 р. Тобто його створили одразу після проведення операції «Запад». Його автором є підпільник на псевдо «Осип». Саме він очевидно зібрав та систематизував отриману звітну документацію про хід та наслідки спеціальної депортаційної операції.

За видом публікований документ є внутрішнім звітним документом українського підпілля про операцію 21 жовтня 1947 р., яку провели радянські каральні структури. Зміст документу дає змогу реконструювати регіональний вимір «операції Запад», спрямованої на виселення родин учасників українського визвольного руху, їхніх пособників. Важливо наголосити, що документ містить значний масив персональної інформації, яка є цінним джерелом для мікроісторичного аналізу радянської репресивної політики у межах конкретної локальної територіальної одиниці.

Описана в документі підготовча фаза депортацій підтверджує характерну для репресивної системи тактику: попереднє введення додаткових гарнізонів, посилення агентурної роботи, мобілізація транспортних ресурсів і блокування сіл. Зазначені дії цілком відповідають відомому алгоритму радянських спецоперацій, спрямованих на «зачистку» території та унеможливлення координації населення з підпіллям. Особливої уваги заслуговує згадка про мобілізацію всіх вантажівок району разом з водіями та прибуття спецзагонів міліції, укомплектованих росіянами. Це свідчить про централізований і контрольований зовні характер операції, що не покладалася виключно на місцеві ресурси МДБ.

Структура документа і спосіб подання інформації – список родин за населеними пунктами – дають змогу оцінити масштабність депортацій на рівні кількох десятків сіл. Найчисельніші групи виселених походили з населених пунктів Замочок, Оплітна, Кунин, Добросин, Мокротин, Мацошин. Географічна концентрація розглянутих

поселень відображає, по-перше, високу активність українського збройного підпілля на цих теренах, по-друге, стійкі традиції локального спротиву, по-третє, наявність розгалужених родинних зв'язків, які забезпечували підтримку повстанців. Для радянських служб саме родинний характер допомоги підпіллю розглядався як критичний чинник існування збройного руху.

Важливо, що документ фіксує не лише фактологічні дані про вивезені родини, а й інформацію про тих, хто встиг сховатися або втекти. Частка «відсутніх за місцем проживання» добре ілюструє поширену серед населення обізнаність щодо можливих репресій та наявність мереж взаємної підтримки, які давали змогу уникнути затримання.

Окремий блок інформації стосується насильницьких практик радянських каральних органів. Опис епізодів, коли людей забирали «босих», без харчів чи без можливості вдягтися, вказує на демонстративну жорсткість дій емігрантів, метою якої було психологічне залякування населення. Згадка про поранення підлітка, який намагався втекти, хоча й стисла, але відображає реальність застосування зброї без попередження, що було звичайним явищем для дій радянських окупантів.

Документ надає важливе свідчення про соціальну реакцію місцевого населення під час стоянки ешелонів у Жовкві. Спостереження про поділ на умовні «два табори» – співчутливу більшість українців і ворожо налаштованих радянських прибульців та лояльних до них місцевих – має характер не лише констатації, а й політичного оцінювання з боку автора. Водночас це є проявом емоцій автора документа. Така інформація також дає основу для реконструкції атмосфери в місті та ступеня соціальної напруги. Особливо важливою є згадка про те, що навіть серед силовиків траплялися «співчуваючі», які непомітно дозволяли передавання харчів. Подібні деталі демонструють неоднорідність радянського карального апарату і наявність латентних форм опору або солідарності.

На основі другої частини документа, де описано умови транспортування та перші повідомлення від депортованих, можна встановити характер виселення як формально трудової мобілізації, але, фактично, – як каральної практики. Інформація про прибуття в Кемеровську область та Новосибірськ збігається з відомими напрямками депортацій під час операції «Запад». Опис реалій життя в землянках (нестача їжі та холод) є типовим для перших місяців адаптації депортованих у сибірських поселеннях спецпереселенців. Характерний приклад листа 18-річного депортованого відображає настрій молоді, яка одночасно демонструвала волонтаризм і намір повернутися, що важливо для вивчення психології сприйняття репресій серед цієї вікової групи.

Особливу цінність становлять згадки про смертність під час транспортування, які, попри фрагментарність, дають змогу оцінити реальні ризики депортацій, зумовлені і загальними умовами перевезення, і станом здоров'я виселених, серед яких переважали літні люди, жінки та діти. Поширення епідемічних хвороб, зокрема тифу, також фіксується у документі (напр., випадок родини із с. Кунин). Це ще раз підкреслює системний характер гуманітарної кризи, створеної операцією.

Останні абзаци документа мають виразний ідеологічний характер і поєднують звітність з мобілізаційною риторикою. Їхня тональність відповідає стилістиці українського підпілля, спрямованій на підтримання опору та моральної витривалості населення. З наукового погляду ці фрагменти є показовими для вивчення механізмів формування колективної пам'яті про репресії, оскільки в них закладений наратив протиставлення «свого» та «чужого», апеляція до відплати та заклик до продовження боротьби.

Загалом документ дає змогу глибше розкрити: 1) репресивну політику СРСР у Західній Україні в 1947 р., включно з конкретними механізмами реалізації депортацій; 2) структури місцевих громад, які стали об'єктом виселення, що може бути підставою для демографічного та соціального аналізу; 3) взаємини населення і підпілля, включно з роллю родини як ресурсу спротиву; 4) поведінкові стратегії радянських силовиків, серед яких виявляються як жорсткі, так і вибірково лояльні практики; 5) формування дискурсу пам'яті в середовищі підпілля, де документальні факти переплітаються з емоційно забарвленими оцінками.

Висновки. Таким чином, «Звіт про вивіз українського населення в Сибір в дні 21.X.1947 р.» є не лише переліком депортованих родин. Це структурований комплекс інформації про локальний вимір великої репресивної кампанії, який дає змогу побачити її через досвід конкретних громад, родин та індивідів. Він є важливим джерелом для реконструкції соціальної історії повоєнного періоду, вивчення соціокультурних трансформацій та аналізу наслідків радянської політики щодо українського населення Галичини. Підпільники у документі зафіксували чіткі централізовані, систематичні та жорстокі насильницькі заходи спрямовані проти цивільного населення, які мали на меті зруйнувати соціально-економічну основу західноукраїнського села і таким чином позбавити підтримки українських націоналістів. Зміст документу суттєво розширює наше розуміння масштабів та змісту депортацій.

Документ «Звіт про вивіз українського населення в Сибір в дні 21.X.1947 р.» можна розглядати не лише як історичне джерело, але й як елемент формування дискурсу травматичної пам'яті, який згодом став важливою складовою національного наративу про репресії радянського режиму (зберігається у фонді 13, справа 376, том 72, аркуші 313 – 321). Документ є унікальним джерелом до вивчення радянських депортаційних кампаній не тільки із Львівщини, але й цілої Західної України. Водночас він виконує не лишень інформаційну функцію, але й меморіальну. Він є автентичним свідченням локального рівня про проведення операції «Захід» і реакції населення на радянську політику депортацій. За своїм типом він належить до аналітично-пропагандистських звітів підпільних структур ОУН, що поєднують фактичний опис і морально-оцінювальний наратив.

Документ 1

Звіт

Про вивіз українського населення в Сибір в дні 21.X.1947 р.

В дні 21 жовтня 1947 р. в цілому терені большевики перевели масовий вивіз українського населення в Сибір.

Тим разом вивозові підлягали головно ці родини, яких члени впали у визвольно-революційній боротьбі з московським окупантом, які ще боряться і які засуджені на каторгу.

Ще два тижні перед вивозом, в цілому терені заквартирували гарнізони, які переводили масові засідки, наскоки і т.п.

Три дні перед вивозом, ворог змобілізував всі авто-машини які тільки находилися в районі wraz з шоферами а крім цього, приїхали машинами спеціальні відділи міліції, зорганізовані з москалів. В Жовкві вивіз розпочався в ніч з 20 на 21. X. а по селах, гарнізони, міліція і вся тічня МВД-МГБ, і всякі партійці, і большевицькі висулужники,

обсадили господарки намічених громадян до вивозу, та ждали ранку. Заледви почало зоріти приступили до забирання людей.

В різних місцях, різно поступали. Декому дозволяли забрати відповідне убрання, чи харчі. Та в більшості випадків не дали змоги навіть вбратися, а то й босо забирали, нераз без кусника хліба. Досить часто і не було його в хаті взагалі.

З Жовкви вивезено слідуєчих громадян:

1. Завадка Іван –	– 2 особи –	скривається – 2 особи
2. Голінка Лев –	– 3 особи –	* – 3
3. Сало Константин	– 5	
4. Бандура Василь	– 5	
5. Сікорська Ольга	– 1	
6. Хавунка Михайло	– 2	
7. Слука Дмитро	– 3	
8. Степеницька Катерина	– 1	
9. Чик Іван	– 5	
10. Фуртак Стефа	– 4	
11. Гушак Марія	– 3	
12. Кіт Петро	– 5	
13. Головнич Юлія	– 3	

У Головнич на той час скривалася Токар Ліна за якою пошукувало МГБ, тут попала большевикам у руки, коли всадили її в машину плюнула большевикам в очі, зареготалась та моментально важила трутину, – відвезено її до шпиталю і тут її врятовано. Зараз знаходиться в тюрмі у Львові.

Намічені до вивозу а скриваються:

1. Сидон Марія	
2. Панчишин Михайло	– 3 особи
3. Матвісів Стефа	– 4

Вивезені у Волі Висоцькій:

1. Павдунь Михайло	– 7 осіб
2. Романович Анна	– 5
3. Звір Параня	– 3
4. Павліна Юлія	– 2
5. Звір Семен	– 4
6. * Михайло	– 4
7. Кріп Микола	– 2
8. Кальчинський Василь	– 1
9. Волох Іван	– 2

Скриваються: родина Куликівця Семена – 5 осіб.

Караби Ксені – 2 особи.

Вивезені в с. Замочок:

1. Нагорняк Катерина	– 3 особи
2. Кріп Анастасія	– 5
3. Клуб Мотрона	– 6
4. * Михайло	– 4
5. Креховець Микола	– 3

6.	Гадьо Анна	– 3
7.	Дзюб Михайло	– 5
8.	Масюк Параня	– 3
9.	Пугач Катерина	– 2 особи
10.	Клуб Анна	– 2
11.	Швець Катерина	– 2
12.	Гадада Павло	– 5
13.	Блащук Григорій	– 2
14.	Касіян Марія	– 3
15.	Гадьо Анна	– 3
16.	Пушинева Анна	– 5
17.	Клуб Катерина	– 4
18.	Гадьо Марія	– 1
19.	Бучман Петро	– 3
20.	Когут Марія	– 3

З с. В'язова вивезли:

1.	Кантор Григорій	– 6 осіб
2.	Ламага Єва	– 1
3.	Оришин Йосиф	– 4
4.	Валько Іван	– 2
5.	Скапрівська Марія	– 4
6.	Никила Іван	– 3

З Оплітної вивезли:

1.	Пушинський Іван	– 5 осіб
2.	Купецький Степан	– 2
3.	Гавриляк Параня	– 3
4.	Сікорська Марія	– 5
5.	Сирватка Ярослав	– 4
6.	Попель Параня	– 1
7.	Гавриляк Марія	– 6
8.	Марушка Анна	– 1
9.	Купецький Андрій	– 2
10.	Панас Марія	– 3
11.	Гупало	– 5
12.	гук Анна	– 3
13.	Стечик Андрій	– 1
14.	Милян Зофія	– 3
15.	Пушинська Ольга	– 2

Під час вивозу селянки Марушки Анни її син 14 літній почав втікати большевики відкрили вогонь і важко поранили його, вложили на фіру і в такому стані кинули до вагону. Дальша доля Марушки Григорія невідома.

В с. Сопошин вивезли 3 родини.

В с. Кунин вивезли:

1. Баран Юрко літ 60 – 4 члени родини втекли
2. Ковтика Юрко літ 60
Анна – 50
Іван – 23
Петро – 50
Марія – 26
3. Качмайда Григорій літ 60
Олена – 60
Олекса – 30 – 3 члени родини втекло
4. Деркач Павло – 60
Агафія – 50
Анастасія – 17
Олена – 16
5. Химиця Тимко – 50
Варвара – 48
Анна – 48
Василь – 10
Мирон – 8 – 2-ох членів родини втекло
6. Романів Агафія літ 40
Пелагія – 55
Гаврись – 15
7. Деркач Пелагія – 60 – 2 члени родини втекло
8. Босак Марія – 40 і ще 4 члени родини – разом 5 осіб
9. Грен Марія – 35 і двоє дітей
10. Тенета Олекса – 50
Анастасія – 24 – 2 члени родини втекло
11. Смоляк Ева – 40 і 5 дітей а 2-є втекло
12. Цитуля Параня – 40 і 2-є дітей
13. Реган Ілько – 50
Олена – 48
Петро 20 та 3-є дітей
14. Липницький Олекса – 50
Олена – 48
Люба – 13
Зофія – 12
Марія – 5 а 15 літній хлопець втік
15. Кудик Анастасія – 30
Марія – 8
Пилип – 8
16. Жовтовська Ева літ 38
Кузько Кузьма – 8
Жовтовська Феська – 70
Ярослав – 13
Зофія – 8 а 2-є дітей понище 8 літ втекли
17. Загайло Марія – 40
Михайло – 17
Іван – 5 а 4 літня дівчинка втекла

18. Саламаха Марія – 50

Михайло – 40

Анна – 24

19. Павлечко Петро – 50

Анастаз[...] – 40

Яцун – 70 літня бабця та 3-є дітей, одна літ 2, друга 4.

12 літній хлопець втік.

/цілу родину відставле до шпиталю в Жовкві бо були хвори на тиф/.

20. Борис Василь літ 45

Феська – 50

Василь – 17

В с. Добросин вивезено:

1. Клуб Семен літ 60 – два члени родини втекли

2. Марушка Яким – 65

жінка Марушки

3. Гадьо Микола – 68 і жінка з двома дітьми

4. Жук Агафія – 25

Микола – 17

Жук (батько) – 62

(мама) – 60

(донька) – 10 (Жук Методора теж мала бути вивезена та якраз в той день померла).

5. Бабух Димко – 60 а решта членів родини втекла

6. Цюпка Іван – 50

Анна – 48 а 4 члени родини втекло

7. Гель Микита – 60

(жінка) – 50

Анастасія – 22

Текля – 18

(дитина) – 8

8. Кулявець Ірена – 60

Марія – 35

Микола – 28 і 3 дітей а 2 хлопці 19 і 8 літній втекли

З с. Пиля вивезено:

1. Сорока Петро літ 68

Василь – 21 а 3 члени родини втекло

2. Перепелиця Андрій – 22

(мама) – 50 а 2 члени родини втекло

3. Щирба Микола – 55

Анастасія – 50

Іван – 22

4. Клуб Іван – 60

(жінка) – 55 а хлопець літ 11 втік

5. Мачіха Стефан – 72

Анна – 28 а 3 члени родини втікло

З с. Сквар'ява Нова вивезено:

1. Бакуш Анн[а] літ 60
Завада Анна – 15 (вихованка)
2. Завада Ілько – 61
Марія – 58
Настя – 18
Микола – 10
3. Бакун Петро – 59
Марія – 55 а два члени родини втекло
4. Микитин Ева – 51
Анна – 23
Тимофей – 19
Василь – 16
Настя – 13
Володимир – 10
Параскевія – 9
Сиверко – 7
5. Мазурик Семен – 45 (прис. Липки)
Ева – 50
Розумійко Настя – 19
Мазурик Стефця – 16
Василь – 13

З с. Глинська вивезено:

1. Микитин Осип літ 60
Пазя – 50
Анна – 23
Зося – 20
Катерина – 15 а два члени родини втекли
2. Кравич Настя – 40
Ірка – 10
Надя – 8
Ігор – 2
3. Вороцянка Марія – 70
Катерина – 45
Марія – 17
Настя – 11 а одна дівчина втекла
4. Щур Зофія – 50
Василь – 24
Михайло – 10 а 3 доньки втекло

З с. Крехова вивезено:

1. Грень Ілько літ 45
Агафія – 40
Роман – 14
2. Матернак Олена – 45
Роман – 7 а чоловік втік
3. Сало Осип – 20

Роман – 18

Юліян – 16 (батько тих синів вивезений ще в 46 р.)

4. Юрочко Параскевія – 24 а решта родини втекла

5. Романів Анна – 40

(син) – 10

6. Дедик Олена літ 40 а син втік

7. Зозуля Василь – 60

Анна – 55

8. Кривошанський М. – 60

Зофія – 55 а дочка втекла

9. Шарамайло Іван –

(жінка і дочка)

10. Каструба Іван літ 60

(жінка) – 55

Федь – 25

11. Войтак Микола – 55 (прис. Руда)

Агафія – 50

Микола – 23

Олена – 17

Івась – 10

Маруся – 8

Михайло – 6

12. Химчак Микола – 35

(жінка) – 32

(донька) – 5

13. Химчак Михайло – 65

(жінка) – 64 а решта члени родини втекли

14. Кустянич Василь – 33 (Хами)

Анна – 30

(доня) – 2

З с. Фійни вивезено:

1. Пуцинська Агафія літ 50

Анна – 35 а решта родини втекла

2. Гончар Юрко – 35

Родини які мали бути вивезені а втекли в с. Сквар'ява Нова: Кінь Катерина, Вільган Михайло, Михайлюк Анна, Грень Михайло. В с. Крехів Бик Лука, Юрочко Стефан, Цитуля Михайло, Вугляр Танька.

В с. Полянах вивезено:

1. Родик Марія літ 50

Дмитро – 18

Стефан – 20

2. Родик Василь – 70

Ева – 60

Анна – 30

3. Ферко Стефан – 35

Марія – 30

4. Кунтий Василь – 60

Пелагія – 55

Дмитро – 18

Іванка – 12

5. Дружбляк Катерина – 55

Агафія – 20

6. Чорній Ілія – 35

Катерина – 30

Володимир – 7

Стефан – 8

Василь – 5

Ярослав – 4 і одна дитина при грудях

7. Чорній Василь – 50

Марія – 45

Анна – 23

Катерина – 13

З с. Мокротина вивезено:

1. Грех Микола літ 75, під час транспорту помер

2. Пелех Михайло – 69

Агафія – 68

3. Пахолок Катерина – 65

4. Скіра Катерина – 58

Анна – 16

Пелагія – 16

5. Шелевій Іван – 65

Ярослав – 12

6. Цісь Іван – 56

7. Сенявський Григорій – 69

-а Анна – 69

-а Анна – 36

Евген – 4

8. Босак Іван – 57

Анастасія – 69

Василь – 23

9. Нюнько Дем'ян – 68

10. Босак Теодор – 69

Марія – 62

11. Лащівська Марія – 30

Богдан – 5

Марія – 4

Жезло Теодозій – 25

12. Дідик Іван – 66

Марія – 63

Ананстасія – 20

13. Яськів Василь – 66

Параня – 54

Іван – 12

14. Свинчак Василь – 66

Марія – 60

Ольга – 23

Іван – 16

15. Мартин Петро – 48

16. Щурко Анастасія – 38

17. Катерина – 26 (і чоловік Катерини – [східняк])

3 с. Копанки вивезено:

1. Хлебишин Пелагія літ 54 а чоловік втік

2. Гнат Параня – 59

Евгенія – 16

3. Подорак Ева – 65

Пелагія – 26

Анна – 14

3 с. Журі вивезено:

1. Левус Марія літ 48

Анна – 20

2. Скіра Дмитро – 53 (тиждень тому вернув з Сибіру)

Анастасія – 50

Михайло – 27

Люся –

Ірка –

3 Тернова вивезено:

1. П'ядик Іван літ 70

Марія – 55

Григорій – 12

2. Скіра Іван

Марія – 45

Михайло – 4 а 2 члени родини втекли

3. Мороз Ілія – 69

Михайло – 37

Анастасія – 27

Олеся – 4

Даня – 2

Семен – 1 місяць (мама втекла)

4. Завадка Анастасія – 65

(дочка) – 32

5. Татомир Дарія – 29

Борис – 3 (дитина 5 літ втекла)

6. Вега Степан – 47

Ева – 40

Василь – 18

Пазя – 19

Любов – 7 а троє дітей втекло 2 хлопці а 1 дівчинка

7. Пужак Ксеня – 47

Михайло – 15 і троє дрібних дітей, 2 дівчини втекло

3 с. Мацошина вивезено:

1. Павник Ева літ 23

Богданія – 4

Мирослава – 3

2. Павник Василь – 65

Доміцеля – 63

3. Гриник Панько – 65

Параня – 60

4. Дольна Анна – 24 / дитина втекла а чоловік в Сибірі /

5. Павник Теодор – 66

Марія – 59

Оксана – 3

6. Дзюб Марія – 48

Любов – 13

Осип – 18

Іван – 26

7. Верхола Юлія – 37

(дочка) – 13

8. Пастернак Микола – 47

Ева – 43

Марійка – 13

Ілія – 10

9. Гриник Марія – 26

З району Брюховичі вивезено 50 родин по іменний список буде долучений.

У всіх вивезених ограблено майно, живий і мертвий інвентар, збіжжа, бараболі, всякого рода ярину, пашу, а дуже часто і одяги. Всіх відвезено до залізничної станції в Жовкві. Сюди рівно ж привезено родини з Магерівщини і Мостецьчини. В часі постою в Жовкві дехто з сусідів чи дальшої родини старання дещо передати з харчів чи одягу, та звичайно большевики не допустили нікого близько вагонів, та і між ними (большевиками) находились люди які співчували вивожуваним дуже часто вдавали що не бачать а тим самим давали змогу передати дещо чи навіть поговорити. В день той на вулицях Жовкві зібралось досить багато людей і там вони наче б поділились на два табори. Перший це люди в грудях яких б'є гаряче українське серце, це ті які цілим своїм «я» ненавидять все що московське. Многі із них з затисненими устами з гарячковим блеском в очах запряглися собі в дусі пімсту ворогові за знущання, за тюрми, за Сибір. Братів своїх вивожуваних прощали деколи тільки поглядом, скиненням руки чи голови. Інші [безогляду] на присутність ворога кричали їм в слід – «держітся, Ви скоро вернете назад».

Другий табір вороже настроєний до вивожуваних і тут можна почути «харашо наші сделалі – не будет бандьоров харашо будет жить». Це москалі, їхні вислужники і п'ятолизи. О, вони добре знають, що вони тут зайдами, злодіями і бандитами які

прийшли на українську землю, та ... не певні свого завтра, бояться народного гніву, вони знають який він страшний. Думують що вивозом найсвідомішого українського елементу забезпечать собі на нашій землі злочинне вигідне життя. – Та ні кате! Знай! Що доки на українській землі б'ється українське серце, доки навіть малі діти є свідками вашої злочинної роботи спокою вам не буде. Затямте, що день розплати близький, а пімста страшна буде.

В третьому дні вагони рушили до Львова а звідти на схід. По дорозі ворог натрапив на деякі перешкоди, вже за Збручем висаджені мости, в зв'язку з тим довші постої з яких дехто з вивожуваних скористав. Не багато та все таки одиниці втекли. З деякими з них вже стрічались наші підпільники. Дехто вже написав. майже всі знаходяться Кимеровській області, а дехто тільки попав в Новосибірськ.

Про велич і незламність духа свідчить хоч би такий лист написаний 18 літнім юнаком з Кимеровської області: «Ми на місці, мешкаємо в землянках які самі собі викопали. Їсти трохи хочеться, але я тоді свищу, з мене зробити хочуть коваля та я волю нічого не робити. Декого загнали в радгосп який щойно організують. Тут майже всі з нашої місцевості. Найбільш дошкулює нам зимно, та все буде в порядку, довго не думаємо тут бути. Я напр. скоро весною верну до хати, а Ти брате уважай, доглядай моїх голубів».

Дехто не доїхав на місце помер в дорозі, як напр. Хавунка Михайло з Жовкви, батько підпільника св. пам. Чорного, про інших ближче в слідуючому звіті.

Слава Україні! Героям Слава!

Постій І.ХІ.1947 р.
Осип.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

*Архів Управління Служби безпеки України (далі – **Архів УСБУ ЛО**).*

Баран, В., Даниленко, В. (1999). *Україна в умовах системної кризи (1946 – 1980 рр.)* (Т. 13). Київ: Альтернативи.

Білас, І. (1994а). *Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* (Книга перша). Київ: Либідь: Військо України.

Білас, І. (1994б). *Репресивно-каральна система в Україні 1917 – 1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* (Книга друга). Київ: Либідь: Військо України.

Веденєєв, Д. В., Биструхін, Г. С. (2007). *Двобій без компромісів. Про-тиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945 – 1980-ті роки*. Київ: К.І.С.

Вронська, Т. (2009). *Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917 – 1953 рр.)*. Київ: Інститут історії України.

*Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – **ГДА СБУ**).*

Горбаль М. (2003). *Довідник-пошуковець. Ресстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939 – 1950 (за архівними документами)*. Торонто; Львів: Видавництво «Літопис УПА». Т. 6. 1312 с.

Гриник, Л., Батюк, Т. (2024). Реалізація операції «Запад» на Дрогобиччині: документальне свідчення. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 74, 1, 19–38.

*Державний архів Львівської області (далі – **ДАЛО**).*

Даниленко, В. (2010). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 2 (3)). Київ: Інститут історії України НАН України.

Ільницький, В. (2009). *Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945 – 1952 рр.)*. Дрогобич: Вимір.

Ільницький, В. (2011). Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944 – 1954 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 2 (37), 47–82.

Ільницький, В. (2015а). Радянські карально-репресивні органи: особливості формування в Карпатському краї. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 13, 21–45.

Ільницький, В. (2015b). Форми та засоби ідеологічної роботи радянської адміністрації спрямовані проти підпілля у Карпатському краї ОУН у другій половині 1940-х рр. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичні науки*, 24, 101–107.

Ільницький, В. (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945 – 1954)*. Дрогобич: Посвіт.

Ільницький, В. (2017а). Використання агентурно-бойових груп у карпатському краї ОУН (1945 – 1954). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 30, 209–228.

Ільницький, В. (2017b). Протиповстанська боротьба у Карпатському краї ОУН (1945 – 1954): чекістсько-військові операції як засіб придушення українського визвольного руху. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 49, 46–52.

Ільницький, В. (2017с). Діяльність молодіжних націоналістичних організацій у Дрогобичі (1945–1952). *Дрогобицький краєзнавчий збірник, спецвипуск III*, 300–311.

Ільницький, В. (2018). Використання радянськими силовими органами внутрішньої агентури у боротьбі із українським визвольним рухом на Чернівецьчині (1945 – 1946). *Східноєвропейський історичний вісник, Спеціальний випуск 3*, 326–337.

Ільницький, В. (2019). Організація боротьби репресивно-каральних органів протиукраїнсько-го визвольного руху: невідомі інструктивні документи (1945 р.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 1/43, 167–183.

Ільницький, В. (2021). Кадровий склад управлінь НКДБ–МДБ Дрогобицької, Закарпатської, Станіславської, Чернівецької областей УРСР (за штатними розстановками кадрів 1944, 1947, 1950 рр.). *Літопис Волині*, 25, 29–38.

Ільницький, В., Галів, М. (2009). Створення та діяльність винищувальних батальйонів в Дрогобицькій області (1944–1948 рр.). *Український визвольний рух*, 13, 195–230.

Ільницький, В., Кантор, Н. (2020). *Застосування компрометаційних методів боротьби радянської адміністрації проти учасників ОУН та УПА: невідоме архівне свідчення. Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том VIII: діалог у розвитку науки та освіти. Конін – Ужгород – Київ – Херсон: Посвіт. С. 28–32.*

Ільницький, В., Михаць, Р. (2020). Невідомий документ про порушення соціалістичної законності при утвердженні радянської адміністрації на західноукраїнських землях. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*, 3/45, 186–203.

Ільницький, В., Старка, В. (2022a). «Колгоспне рабство»: впровадження радянської моделі сільськогосподарського виробництва у західних землях України (1944 – 1953 рр.). *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*, 10/52, 129–144.

Ільницький, В., Старка, В. (2022b). Повсякдення терору: репресивно-депортаційні заходи радянської влади на території Східної Галичини у 1944 – 1953 рр. *Радянські репресії у західних областях України (1939 – 1953): історія, особистості, пам'ять: колективна монографія*, (с. 149–166). Riga, Latvia : «Baltija Publishing».

Кентій, А. (1999). *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946 – 1956 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Киричук, Ю. (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа.

Когут, А. (2019). Депортаційна операція «Захід» у жовтні 1947 року (за документами Галузевого державного архіву Служби безпеки України). *Архіви України*, 4, 118–128.

Когут, А. (2020). Матеріали перлюстрації кореспонденції за 1946 – 1949 роки як джерело для дослідження операції «Захід» (1947). *Архіви України*, 1, 155–172.

Коляструк, О. А. (2012). Повсякденне життя українського суспільства у перші повоєнні роки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія «Історія»*, 20, 131–136.

Макаруч, С. (2002). Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944 – 1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей). *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск*, 65–91.

Марчук, І. (2009). Ліквідація радянськими карально-репресивними органами Карпатського крайового проводу ОУН (1945–1954). *Український націоналізм: історія та ідеї*, 1, 50–60.

Мусієнко, І. В. (2005). *Політичні репресії комуністичного режиму на Північній Буковині й Хотинщині в 40 – 50-х рр. ХХ ст.*: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці. 20 с.

Мусієнко, І. (2000). Політичні репресії на Південній Буковині та Хотинщині у 1940 – 1941 рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 2/4, 472–484.

Науменко, К. (2009). Карально-репресивна система СРСР як головний інструмент радянзації Львівщини (1944–1953). *Реабілітовані історією. У двадцяти семи томах. Львівська область*, (кн. 1, с. 596–609). Львів: Астролябія.

Нікольський, В. М. (2003). *Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.)*. Історико-статистичне дослідження. Автореф. дис. доктор. іст. наук: 07.00.01. Донецький національний університет. Донецьк. 38 с.

Патриляк, І. (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939 – 1960 рр.)*. Львів: Часопис.

Поліковський, М. (1993). Міліція в механізмі репресій проти національно-визвольного руху у повоєнний час. *Військо України*, 5, 120–125.

Поліковський, М. (1997). Радянська міліція в боротьбі з українським підпіллям на Дрогобищині (1944 – 1950 рр.) (мовою документів). *Студії політологічного центру «Генеза»*, 1, 76–80.

Попп, Р. (2002). Ідеологічний тиск і репресії щодо інтелігенції Львова (1944 – 1953 рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск*, 462–473.

Попп, Р. (2006). Місто Дрогобич у перші повоєнні роки. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, X, 458–464.

Русначенко, А. (2002). *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках*. Київ: Університетське видавництво «Пульсари».

Сеньків, М. (2000). Західноукраїнське село: насильницька колективізація 1940-х років. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 7, 488–496.

Футала, В., Мисів, Л. (2002). Боротьба радянської влади з національно-визвольним рухом на території Дрогобицької області у 1945 – 1946 рр. *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск*, 170–181.

Іlnytskyi, V. (2018). Spotting and liquidation of Ukrainian, Polish and Jewish organizations in Drohobych by soviet repressive units (1940). *Східноєвропейський історичний вісник*, 7, 120–150.

Іlnytskyi, V., Kantor, N. (2018). Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Karpatskyi kraj of the OUN (1945 – 1954). *Східноєвропейський історичний вісник*, 7, 173–180.

REFERENCES

Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy [Archive of the Security Service of Ukraine – SSU Archive].

Baran, V., & Danylenko, V. (1999). *Ukraina v umovakh systemnoi kryzy (1946 – 1980 rr.)* [Ukraine in the conditions of systemic crisis (1946 – 1980)]. Kyiv: Alternatyvy. [in Ukrainian].

Bilas, I. (1994a). *Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953: suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz* [Repressive and punitive system in Ukraine 1917 – 1953: socio-political and historical-legal analysis] (Knyha persha). Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy. [in Ukrainian].

Bilas, I. (1994b). *Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917 – 1953: suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz* [Repressive and punitive system in Ukraine 1917 – 1953: socio-political and historical-legal analysis] (Knyha druha). Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy. [in Ukrainian].

Viedienieiev, D. V., & Bystrukhin, H. S. (2007). *Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii. 1945 – 1980-ti roky* [Duel without compromise. Counter-combat of the OUN special forces and Soviet special operations forces. 1945 – 1980s]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].

Vronska, T. (2009). *Zaruchnyky totalitarnoho rezhymu : represii proty rodyn «vorohiv narodu» v Ukraini (1917 – 1953 pp.)* [Hostages of the totalitarian regime: repressions against the families of «enemies of the people» in Ukraine (1917 – 1953 pp.)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy. 486 s. [in Ukrainian].

Haluzeyvi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Branch State Archive of the Security Service of Ukraine – BSA SSU].

Horbal, M. (2003). *Dovidnyk-poshukivets. Reiestr osib, poviazanykh z vyzvolnoiu borotboiu na terenakh Drohobychchyny. 1939 – 1950 (za arkhivnymi dokumentamy)* [Searcher's Guide. Register of persons connected with the liberation struggle in the Drohobych

region. 1939 – 1950 (based on archival documents)]. T. 6. Toronto; Lviv: Vydavnytstvo «Litopys UPA». [in Ukrainian].

Hrynyk, L., & Batiuk, T. (2024). Realizatsiia operatsii «Zapad» na Drohobychchyni: dokumentalne svidchennia [Implementation of Operation «West» in the Drohobych region: documentary evidence]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 74, 1, 19–38.

Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti [State Archives of Lviv Region – SALR].

Danylenko, V. (2010). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)* [Postwar Ukraine: Essays on Social History (Second Half of the 1940s – Mid-1950s)] (Kn. 2 (3)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2009). *Drohobyska okruha OUN: struktura i kerivnyi sklad (1945 – 1952 rr.)* [Drohobych OUN District: Structure and Leadership (1945 – 1952)]. Drohobych: Vymir. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2011). Stvorennia ta diialnist u zakhidnykh oblastiakh URSR radianskykh paramilitarynykh formuvann (1944 – 1954 rr.) [Creation and Activity of Soviet Paramilitary Formations in the Western Regions of the Ukrainian SSR (1944 – 1954)]. *Z arkhiviv VUCHK-HPU-NKVD-KHB*, 2 (37), 47–82. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2015a). Radianski karalno-represyvni orhany: osoblyvosti formuvannia v Karpatskomu krai [Soviet Punitive and Repressive Bodies: Peculiarities of Formation in the Carpathian Region]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 13, 21–45. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2015b). Formy ta zasoby ideolohichnoi roboty radianskoi administratsii spriamovani proty pidpillia u Karpatskomu krai OUN u druhii polovyni 1940-kh rr. [Forms and means of ideological work of the Soviet administration directed against the underground in the Carpathian region of the OUN in the second half of the 1940s] *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia: Istorychni nauky*, 24, 101–107. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2016). *Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzzvolnomu rusi (1945 – 1954)* [The Carpathian region of the OUN in the Ukrainian liberation movement (1945 – 1954)]. Drohobych: Posvit. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2017a). Vykorystannia ahenturno-boiovykh hrup u karpatskomu krai OUN (1945–1954) [The use of agent-combat groups in the Carpathian region of the OUN (1945 – 1954)]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 30, 209–228. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2017b). Protypovstanska borotba u Karpatskomu krai OUN (1945 – 1954): chekistsko-viiskovi operatsii yak zasib prydushennia ukrainskoho vyzzvolnoho rukhu [Counterinsurgency in the Carpathian Region of the OUN (1945 – 1954): Chekist-Military Operations as a Means of Suppression of the Ukrainian Liberation Movement]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 49, 46–52. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2017c). Diialnist molodizhnykh natsionalistychnykh orhanizatsii u Drohobychi (1945 – 1952) [Activities of Youth Nationalist Organizations in Drohobych (1945 – 1952)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk, spetsvypusk III*, 300–311. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2018). Vykorystannia radianskymy sylovymy orhanamy vnutrishnoi ahentury u borotbi iz ukrainskym vyzzvolnym rukhom na Chernivechchyni (1945 – 1946) [The Use of Internal Agents by Soviet Law Enforcement Agencies in the Fight against the Ukrainian Liberation Movement in the Chernivtsi Region (1945 – 1946)]. *Shkhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk, Spetsialnyi vypusk 3*, 326–337. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2019). Orhanizatsiia borotby represyvno-karalnykh orhaniv

protyukrainsko-ho vyzvolnoho rukhu: nevidomi instruktyvni dokumenty (1945 r.) [Organization of the struggle of the repressive and punitive bodies of the anti-Ukrainian liberation movement: unknown instructional documents (1945)]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriya Istorii*, 1/43, 167–183. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2021). Kadrovyi sklad upravlin NKDB–MDB Drohobyskoi, Zakarpatskoi, Stanislavskoi, Chernivetskoi oblastei URSR (za shtatnymi rozstanovkamy kadriv 1944, 1947, 1950 rr. [Personnel composition of the NKVD–MDB departments of the Drohobych, Transcarpathian, Stanislav, Chernivtsi regions of the Ukrainian SSR (according to the staffing arrangements of 1944, 1947, 1950)]. *Litopys Volyni*, 25, 29–38. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (2009). Stvorennia ta diialnist vynyshchuvalnykh batalioniv v Drohobyskii oblasti (1944 – 1948 rr.) [Creation and activities of extermination battalions in the Drohobych region (1944 – 1948)]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 13, 195–230. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Kantor, N. (2020). Zastosuvannia komprometatsiinykh metodiv borotby radianskoi administratsii proty uchasyntsyv OUN ta UPA: nevidome arkhivne svidchennia [The use of compromising methods of the Soviet administration's struggle against members of the OUN and UPA: unknown archival evidence]. *Rozvytok suchasnoi osvity i nauky: rezultaty, problemy, perspektyvy. Tom VIII: dialoh u rozvytku nauky ta osvity*. Konin – Uzhhorod – Kyiv – Kherson: Posvit. S. 28–32. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Mykhats, R. (2020). Nevidomyi dokument pro porushennia sotsialistychnoi zakonnosti pry utverdzheni radianskoi administratsii na zakhidnoukrainskykh zemliakh [An unknown document on the violation of socialist legality during the establishment of Soviet administration in Western Ukrainian lands]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriya Istorii*, 3/45, 186–203. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Starka, V. (2022a). «Kolhospane rabstvo»: vprovadzhennia radianskoi modeli silskohospodarskoho vyrobnytstva u zakhidnykh zemliakh Ukrainy (1944 – 1953 rr.) [«Collective Farm Slavery»: Implementation of the Soviet Model of Agricultural Production in the Western Lands of Ukraine (1944 – 1953)]. *Problemy humanitarnykh nauk. Seriya Istorii*, 10/52, 129–144. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Starka, V. (2022b). Povsiakdennia teroru: represyvno-deportatsiini zakhody radianskoi vlady na terytorii Skhidnoi Halychyny u 1944 – 1953 rr. [Everyday Terror: Repressive and Deportation Measures of the Soviet Government on the Territory of Eastern Galicia in 1944–1953] *Radianski represii u zakhidnykh oblastiakh Ukrainy (1939 – 1953): istoriia, osobystosti, pamiat : kolektyvna monohrafiia*, (s. 149–166). Riga, Latvia : «Baltija Publishing». [in Ukrainian].

Kentii, A. (1999). *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946 – 1956 rr.)* [An Outline of the OUN-UPA Struggle in Ukraine (1946 – 1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Kyrychuk, Yu. (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka* [The Ukrainian National Movement of the 1940s – 1950s: Ideology and Practice]. Lviv : Dobra sprava. [in Ukrainian].

Kohut, A. (2019). Deportatsiina operatsiia «Zakhid» u zhovtni 1947 roku (za dokumentamy Haluzevoho derzhavnoho arkhivu Sluzhby bezpeky Ukrainy) [Deportation Operation «West» in October 1947 (based on documents from the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine)]. *Arkhivy Ukrainy*, 4, 118–128. [in Ukrainian].

Kohut, A. (2020). Materialy perliustratsii korespondentsii za 1946 – 1949 roky yak dzherelo dlia doslidzhennia operatsii «Zakhid» (1947) [Materials of the perustration of

correspondence for 1946 – 1949 as a source for the study of Operation «West» (1947)]. *Arkhivy Ukrainy*, 1, 155–172. [in Ukrainian].

Koliastruk, O.A. (2012). Povsiakdenne zhyttia ukrainskoho suspilstva u pershi povoienni roky [Everyday life of Ukrainian society in the first post-war years]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho. Seriiia «Istoriia»*, 20, 131–136. [in Ukrainian].

Makarchuk, S. (2002). Radianski metody borotby z OUN i UPA (za materialamy 1944 – 1945 rr. z Drohobytiskoi ta Lvivskoi oblasti) [Soviet methods of combating the OUN and UPA (based on materials from 1944 – 1945 from Drohobych and Lviv regions)]. *Drohobytiskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk*, 65–91. [in Ukrainian].

Marchuk, I. (2009). Likvidatsiia radianskymy karalno-represyvnymy orhanamy Karpatskoho kraiovoho provodu OUN (1945 – 1954) [Liquidation by Soviet punitive and repressive bodies of the Carpathian regional leadership of the OUN (1945 – 1954)]. *Ukrainskyi natsionalizm: istoriia ta idei*, 1, 50–60. [in Ukrainian].

Musiienko, I. V. (2005). Politychni represii komunistychnoho rezhymu na Pivnichnii Bukovyni y Khotynshchyni v 40–50-kh rr. XX st. [Political repressions of the communist regime in Northern Bukovina and Khotyn region in the 40s–50s of the 20th century]: avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.01. Chernivetskyi natsionalnyi universytet imeni Yuriiia Fedkovycha. Chernivtsi. [in Ukrainian].

Musiienko, I. (2000). Politychni represii na Pivdennii Bukovyni ta Khotynshchyni u 1940 – 1941 rr. [Political repressions in Southern Bukovina and Khotyn region in 1940 – 1941]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 2/4, 472–484. [in Ukrainian].

Naumenko, K. (2009). Karalno-represyвна systema SRSR yak holovnyi instrument radianizatsii Lvivshchyny (1944 – 1953) [The punitive and repressive system of the USSR as the main instrument of the Sovietization of the Lviv region (1944 – 1953)]. *Reabilitovani istoriieiu. U dvadtsiaty semy tomakh. Lvivska oblast*, (kn. 1, s. 596–609). Lviv : Astroliabiiia. [in Ukrainian].

Nikolskyi, V. M. (2003). Represyвна diialnist orhaniv derzhavnoi bezpeky SRSR v Ukraini (kinets 1920-kh – 1950-ti rr.). Istoryko-statystychnye doslidzhennia [Repressive activities of the state security organs of the USSR in Ukraine (late 1920s – 1950s)]: avtoref. dys. doktor. ist. nauk: 07.00.01. Donetskyyi natsionalnyi universytet. Donetsk. [in Ukrainian].

Patryliak, I. (2012). «Vstan i borys! Slukhai i vir...»: ukrainske natsionalistychnye pidpillia ta povstanskyi rukh (1939 – 1960 rr.) [«Stand up and fight! Listen and believe...»: Ukrainian nationalist underground and insurgent movement (1939 – 1960)]. Lviv: Chasopys. [in Ukrainian].

Polikovskiy, M. (1993). Militsiia v mekhanizmi represii proty natsionalno-vyzvolnoho rukhu u povoiennii chas [The militia in the mechanism of repression against the national liberation movement in the post-war period]. *Viisko Ukrainy*, 5, 120–125. [in Ukrainian].

Polikovskiy, M. (1997). Radianska militsiia v borotbi z ukrainskym pidpilliam na Drohobychchyni (1944 – 1950 rr.) (movoiu dokumentiv) [The Soviet militia in the fight against the Ukrainian underground in the Drohobych region (1944 – 1950) (in the language of documents)]. *Studii politolohichnoho tsentru «Heneza»*, 1, 76–80. [in Ukrainian].

Popp, R. (2002). Ideolohichni tysk i represii shchodo intelihtentsii Lvova (1944 – 1953 rr.) [Ideological pressure and repressions against the intelligentsia of Lviv (1944 – 1953)]. *Drohobytiskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk*, 462–473. [in Ukrainian].

Popp, R. (2006). Misto Drohobych u pershi povoienni roky [The city of Drohobych

in the first post-war years]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk*, X, 458–464. [in Ukrainian].

Rusnachenko, A. (2002). *Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940 – 50-kh rokakh* [The people are agitated: the national liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s]. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary». [in Ukrainian].

Senkiv, M. (2000). *Zakhidnoukrainske selo: nasylnytska kolektyvizatsiia 1940-kh rokiv* [Western Ukrainian village: violent collectivization of the 1940s]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 7, 488–496. [in Ukrainian].

Futala, V., & Mysiv, L. (2002). *Borotba radianskoi vlady z natsionalno-vyzvolnym rukhom na terytorii Drohobyt'skoi oblasti u 1945 – 1946 rr.* [The struggle of the Soviet authorities against the national liberation movement in the territory of the Drohobych region in 1945 – 1946] *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk*, 170–181. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V. (2018). Spotting and liquidation of Ukrainian, Polish and Jewish organizations in Drohobych by soviet repressive units (1940). *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk* [East European Historical Bulletin], 7, 120–150. [in English].

Ilnytskyi, V., & Kantor, N. (2018). Reprisals of the Soviet administration against families of insurgents in Karpatskyi krai of the OUN (1945 – 1954). *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk* [East European Historical Bulletin], 7, 173–180. [in English].

Стаття надійшла до редакції 12 травня 2025 р.

Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.

УДК 94(477)(092):325.8«19»
DOI 10.69550/3041-1467.8.348623

Христина ШНИР

завідувачка сектору абонементу та читальних залів відділу обслуговування та менеджменту послуг, Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Драгоманова, 5, м. Львів, Україна, індекс 79005 (khrystyna.shnyr@lnu.edu.ua)

ORCID: 0009-0009-3434-7364

Khrystyna SHNYR

Head of Subscription and Reading Rooms Sector, Service and Management Department, Scientific Library of the Ivan Franko National University of Lviv, 5 Drahomanova Street, Lviv, Ukraine, postal code 79005 (khrystyna.shnyr@lnu.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Шнир, Х. (2025). Іван Гель у русі за незалежність України. *Axis Europae*, 8, 106–117. doi: 10.69550/3041-1467.8.348623

Bibliographic Description of the Article: Shnyr, H. (2025). Ivan Hel u rusi za nezalezhnist Ukrainy [Ivan Hel in the movement for the independence of Ukraine]. *Axis Europae*, 8, 106–117. doi: 10.69550/3041-1467.8.348623 [in Ukrainian].

ІВАН ГЕЛЬ У РУСІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Анотація. Іван Гель – знаний український політичний діяч, чия діяльність охоплювала важливі етапи національної історії, сповнені протистояння радянському режимові. Він став яскравим прикладом боротьби за національну державу, а його діяльність вплинула на формування національної свідомості та державотворчих устремлінь. **Мета статті** – простежити основні чинники, які вплинули на формування Івана Геля як національно свідомого борця за незалежність України. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Дотримано принципів історизму, об'єктивності та ціннісного підходу до досліджуваних явищ. Коректність вивчення джерельної бази забезпечена застосуванням евристичного методу. Використання історико-генетичного, історико-типологічного та історико-системного методів дало змогу прослідкувати та максимально достовірно відобразити формування світогляду історичного діяча і його участь у боротьбі проти радянського режиму за незалежну Україну. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше до наукового обігу на основі маловідомих архівних, просопографічних, особистих матеріалів було введено відомості, що засвідчують багатогранний внесок Івана Геля у боротьбу проти радянського режиму. Аналіз сучасної історіографії засвідчив досить побічне вивчення цієї постаті в контексті руху за українську державність. **Висновки.** Аналіз діяльності відомого українського дисидента Івана Геля вказує на вагомий внесок передової національної спільноти у формуванні незалежної України. Враховуючи сімейне оточення, релігійні вподобання, університетське середовище, студентські осередки та участь у культурно-просвітницьких товариствах, які вплинули на особистість Івана Геля, можемо

стверджувати про наявність ґрунтовної національної ідеології у його світогляді. Збереження пам'яті про видатних державотворців на прикладі Івана Геля засвідчує актуальність вивчення їх життєпису для формування сучасних державотворчих процесів.

Ключові слова: Іван Гель, національно-визвольний рух, шістдесятництво, політв'язень, національна пам'ять, формування свідомості.

IVAN HEL IN THE MOVEMENT FOR THE INDEPENDENCE OF UKRAINE

Abstract. Ivan Hel is a well-known Ukrainian political figure, whose activities covered important stages of the national history full of opposition to the Soviet regime. He became a vivid example of the struggle for a national state, and his activities influenced the formation of the national consciousness and state building aspirations. **The purpose of the research** is to trace the main factors that had influence on the formation of Ivan Hel as a nationally conscious fighter for the independence of Ukraine. **The methodology of the research** is based on the application of general scientific and special historical methods. The principles of historicism, objectivity, and value approach to the phenomena under study have been adhered to. The correctness of the study of the source base has been ensured by the use of a heuristic method. The use of historical genetic, historical typological, and historical systemic methods made it possible to trace and most accurately reflect the process of worldview formation as a process of struggle against the Soviet regime for Independent Ukraine. **The scientific novelty** consists in the fact that for the first time, information has been introduced into the scientific circulation based on little-known archival, prosopographic, and personal materials, which attest to Ivan Hel's multifaceted contribution to the fight against the Soviet regime. Analysis of modern historiography has shown a rather indirect study of this figure in the context of the movement for a free Ukraine. **Conclusions.** Analysis of the figure of the famous Lviv political prisoner Ivan Hel demonstrated the significant contribution of the advanced national community to the formation of independent Ukraine. Taking into consideration, the family environment, religious preferences, university environment, student groups, and participation in cultural and educational societies that influenced Ivan Hel's personality, we can assert the presence of a solid national ideology in his worldview. Preserving the memory of outstanding state-builders, such as Ivan Hel, demonstrated the relevance of studying their biographies for the formation of modern state-building processes.

Keywords: Ivan Hel, national liberation movement, sixtiers, political prisoner, national memory, formation of consciousness.

Постановка проблеми. Український визвольний рух кінця 1960-х – початку 1990-х рр. став продовженням безперервного процесу визвольної боротьби українців у XX ст. Цей рух був особливим і неповторним, відрізнявся методами, засобами і тактикою спротиву, проте ідея і мета його була та сама – відстояти мову, культуру, права і свободу українців, зберегти національну ідентичність, а найголовніше – це здобути самостійність і державну незалежність. Визвольна боротьба другої половини XX століття – національне явище з багатьма складовими: культурною, мистецькою, психологічною, етичною, філософською, релігійною і політичною. Коли більшість інтелігенції, залякана досвідом сталінського терору розуміла недоліки й суперечності системи проте мовчала, з'явилися десятки тих, хто після придушення визвольної боротьби 1940 – 1950-х рр. усвідомив значення духовного визволення України. Саме

вони стали наступниками провідників – новою українською елітою, зброєю якої стає Слово. Скориставшись деяким пом'якшенням режиму на зламі 1950 – 1960-х рр., т. зв. «хрущовською відлигою», когорта молодшої української інтелігенції почала шукати нові форми захисту української культури та української нації від тотальної русифікації та асиміляції.

Шістдесятники стали «поколінням без лідера», а саме тому є унікальним суспільно-політичним рухом, який відновив і продовжив визвольну боротьбу попередників, діючи відповідно до умов тоталітарного режиму. «Покоління без лідера» трималось на високих моральних якостях шістдесятників, глибокому почутті відповідальності та обов'язку за долю людей з якими спілкувалися та обмінювалися матеріалами самвидаву. Серед цих людей не було керівників та кураторів. Основним критерієм їхньої поведінки і діяльності були совість і покликання. Рух шістдесятників був наскрізь гуманістичним, апелював до моральності і духовності, виражав національну честь і совість. Інтелектуальна спадщина шістдесятників збагачує суспільно-політичну думку, демонструє поєднання політичної теорії з практикою. Еволюцію цієї думки зумовило осмислення досвіду політичної діяльності попередніх поколінь та роздуми над результатами власної діяльності. Чи можна розглядати шістдесятництво як історичне поняття в рамках національної історії? Очевидно так, адже в основі будь-якого історичного поняття – керований індивідами історичний зміст, у якому містяться політичні, філософські, літературні шукання.

Дослідження ролі особистості в історії має актуальне значення для вивчення і розуміння витоків низки суспільних процесів, у цьому випадку визвольної боротьби українського народу і збереження національної пам'яті як одного з необхідних чинників, що забезпечують можливість цієї боротьби. Адже психологічний портрет борця віддзеркалює не лише родинні риси, а й душу його нації. Як зазначив Тарас Батенко, характер будь-якого борця є одночасно характером політичного руху, представником якого він є (Батенко, 1999, с. 39–51).

Серед молодого покоління опозиціонерів радянській системі виділяється постать Івана Геля – активного учасника визвольного руху, правозахисника, громадського та політичного діяча, публіциста, політв'язня, автора досі недооціненої книги «Грані культури», яка стала його своєрідною тюремною дисертацією та мала би стати об'єктом окремого дослідження. Ця книга утвердила в українській історіософії Івана Геля як видатного представника заключного періоду національно-визвольних змагань. Назва і зміст книги наштовхують на думку диференціювати українське шістдесятництво за гранями: етичною, політичною, філософською, літературною та естетичною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші публікації, присвячені українському опозиційному руху, з'явилися ще в першій половині 1990-х рр. Серед дослідників феномену шістдесятництва в Україні слід згадати Георгія Касьянова, праця якого була першою узагальнюючою роботою на цю тему (Касьянов, 1995); Юрія Курносова (Курносова, 1994), монографія якого була присвячена проблемі зародження та розвитку опозиційної думки в підрадянській Україні. Внесок у дослідження українського руху Опору другої половини ХХ ст. зробили Юрій Зайцев (Зайцев, 1992, с. 195–235), який ґрунтував свої роботи на унікальній джерельній базі самвидавних матеріалів; Анатолій Русначенко (Русначенко, 1998; Русначенко, 1999), який у своїх працях продемонстрував єдність, цілісність та спадковість мети, цілей і завдань українського визвольного руху у ХХ ст. Проблема українського національного руху, інакомислення та ідеологічним репресіям в УРСР 1950 – 1980-х рр. присвячено

низку публікацій Юрія Данилюка та Олега Бажана (Бажан, 1998, с. 144–158; Бажан, Данилюк, Український національний рух; Бажан, Данилюк, Опозиція; Бажан, 2006, с. 80–82; Бажан, 2007, с. 40–49; Бажан, 2008, с. 45–55), Радомира Мокрика (Мокрик, 2023), Богдана Паски (Paska, 2025).

На жаль, у сучасній українській історіографії бракує досліджень, присвячених постаті І. Геля. У публіцистичній праці відомого історика та політолога Тараса Батенка висвітлено постать І. Геля та схарактеризовано етапи його формування як борця за українську незалежність (Батенко, 1999). Варто відзначити працю Ірини Єзерської, яка підготувала до друку книгу І. Геля «Виклик системі», видану вже після його смерті. Ця книга стала своєрідним закликem цілому поколінню тих, хто наважився на виклик системі (Гель, 2013). Важливо згадати книгу Вахтанга Кіпіані (Кіпіані, 2021) та збірник, підготований співробітниками Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України і виданий донькою Оксаною Гель (Зайцев, 2024). Інформацію про І. Геля містять також бібліографічні довідники та енциклопедії.

Мета статті – з'ясувати основні чинники, які вплинули на формування Івана Геля як діяча у русі за незалежну Україну, крізь призму соціальної та суспільно-політичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Іван Андрійович Гель народився 17 липня 1937 р. в селі Кліцько Рудецького повіту Львівського воєводства (тепер – Комарнівська міська громада Львівського району Львівської області) в селянській національно свідомій греко-католицькій родині (Батенко, 1999).

Батько – Андрій Петрович Гель (1901 – 1970), селянин, здобув початкову освіту (4 класи). Його мати швидко померла. У віці 3–4 років він був сліпим, але під час відвідин з родиною Кальварії сталося диво – маленький хлопчик Андрій ревно молився та прозрів. Після цього він мав відданість Богородиці і з усім її пов'язував. Напівосиротілий селянський хлопець швидко дорослішав, оскільки доводилося багато працювати. У 1918 р. добровольцем воював в Українській Галицькій армії, очолював сільську «Просвіту», товариство тверезості «Відродження». Після 1939 р. був головою колгоспу і водночас співпрацював з підпіллям Організації українських націоналістів (далі – ОУН) як станичний і зв'язковий окружного проводу. Інформації про родину Андрія Геля надзвичайно мало, насамперед тому, що більшість його родичів рано померла. Молодший брат Андрія Петровича загинув у підпіллі 1946 р., а зведений брат Степан переховувався.

Мати – Февронія Іванівна Гель (1908 – 1996), народилася 29 травня 1908 р. в селі Кліцько, походила з родини давнього українського роду Тершаковців, активних учасників національно-визвольного руху. Це велика, розгалужена і відома в Галичині родина, з якої походить низка знаних діячів. Зокрема, Григорій Тершаковець (1877 – 1959) був депутатом Галицького сейму (1913 – 1914), членом Української Національної Ради та Трудового конгресу України (1918 – 1919), співзасновником Українського національно-демократичного об'єднання (1925), послом до Польського сейму протягом чотирьох каденцій (1928 – 1939). Він став однією з перших жертв більшовицького терору – у 1939 р. його засудили до 10 років ув'язнення і разом із родиною відправили до Сибіру. Зиновій Тершаковець (1913 – 1948), двоюрідний дядько І. Геля, був правником, членом референтури пропаганди ОУН (1942 – 1944), обласним провідником Дрогобиччини (1944 – 1945), заступником крайового провідника ОУН Карпатського краю (1945 – 1946), крайовим провідником ОУН Львівського краю (1946 – 1948), командиром воєнної округи «Буг», редактором одноднівки «Літопис УПА»

(1947). Відомий під псевдами «Федь» та «Чигирин». 4 листопада 1948 р., у віці 35 років, загинув у бою під час операції МДБ проти українських повстанців (Содоль, 1994, с. 126). Постать дядька для Івана Геля з дитинства була овіяна легендарним героїчним духом. Михайло та Андрій Тершаковці були професорами української Академічної гімназії у Львові; Іван Тершаковець – адвокатом і громадським діячем (Батенко, 1999); отець Олександр Тершаковець – професором духовної семінарії в Перемишлі. Дві сестри матері – Ганна (сестра Агнета, 1923 – 1983) та Дарія (сестра Дам'яна, 1920) – були черницями-василіянками. У 1947 р. обидвох теж заарештували, а монастир розігнали. Після звільнення вони мешкали разом з Іваном Гелем та вже безпосередньо зіграли величезну роль у його духовному формуванні. Батько, як голова сільської «Просвіти», випишував газети. Тож вечорами, особливо у час, коли закінчувалась робота і темніло, їхня хата перетворювалася на місце зустрічі і спілкування багатьох людей.

Слід особливо виокремити Григорія та Зиновія Тершаковців. Їхні життєві шляхи були прикладом для наслідування для Івана Андрійовича, а життєвий досвід обох свідчить про еволюційність боротьби, закономірність переходу від парламентських методів боротьби (Григорій Тершаковець) до збройних (Зиновій Тершаковець). А згодом – до мирних і безкровних, де зброєю стає Слово (Іван Гель). Старша сестра Івана, Ольга, була зв'язковою підпілля, згодом стала вірною помічницею брата у вигодованні, зберіганні та поширенні самвидаву.

Іван Гель у 1944 р. пішов у перший клас Кліцківської початкової школи, яку закінчив у 1948 р. Далі навчався в Комарнівській середній школі, де 1953 р. закінчив дев'ять класів. У 1954 р. закінчив десятий клас Самбірської вечірньої середньої школи.

Батько Івана співпрацював з підпіллям ОУН, тому час від часу повстанці з'являлись уночі в їхній хаті. Змалку, проявляючи велику цікавість до батьківських справ, Іван навчився науки мовчання. Готуючи себе до боротьби за волю України, юнак усвідомлював вірогідність арешту і жорстоких допитів. Щоб загартувати волю, він припікав руку тліючою цигаркою, поки вона не згасне, і робив так, поки рука не переставала здригатися. Сліди таких випробувань залишилися на руках протягом життя.

У 1950 р. Андрія Геля заарештували. Тоді ж, у віці 13 років, Іван пережив першу сутичку з режимом. Під час арешту було побито матір і самого Івана, котрий намагався захистити батьків. Свою свідому і чітку громадянську позицію вперше проявив у 10 класі, публічно відмовившись вступити до комсомолу (Батенко, 1999), тому що для нього це означало «зректися Бога, тата і України». Внаслідок цього юнака відрахували з Комарнівської середньої школи і йому довелося закінчувати освіту у вечірній школі в Самборі. Він мріяв стати юристом, але цей випадок перекрив йому шлях до освіти і можливості зробити кар'єру.

У 1954 р. Іван Гель зробив першу спробу скласти вступні іспити на юридичний факультет Львівського університету, але його документів не прийняли, мотивуючи тим, що він син бандерівця. Тож хлопець пішов працювати слюсарем на Львівський завод автотранспорту. У 1956 – 1959 рр. відбував службу в радянській армії, після демобілізації повернувся до Львова і влаштувався слюсарем на завод «Кінескоп». У 1959 р. здійснив другу спробу здобути фах правника, але вона знову виявилась невдалою. Лише у 1960 р. поступив на заочне відділення історичного факультету. Довелося поєднувати навчання і важку роботу на заводі, забезпечуючи себе і сім'ю (батько повернувся з таборів інвалідом першої групи).

До 25 років Іван Гель сформувався як індивідуаліст. Постійні перепони спонукали працювати над собою і відстоювати гідність та громадянські права. Серед потужних психологічних факторів, що протистоять державній диктатурі, є сила віри. Це релігійне начало у свідомості Івана Геля, вкорінене ще з дитинства, давало змогу чинити психологічний опір і залишатися особистістю. У родинній хаті Івана Геля було багато образів. Тож це був храм самоосвіти і церкви.

Саме під час навчання розпочалася активна громадська діяльність Івана Геля. У радянській Україні жодні символи як форми національної пам'яті українця не використовувалися. Було заборонено святкувати українські національні свята, вшановувати пам'ятні поминальні дати; суворе табу накладене на саму згадку про видатних державних, громадських, культурних діячів. Тоталітарна система намагалась стерти національну пам'ять.

Національна пам'ять як сукупність знань спільноти про своє історичне минуле, зафіксованих у формі стереотипів, міфів, символів, впливає на формування національної свідомості та ідентичності. Національна пам'ять об'єднує велику кількість людей почуттям спільних коренів та відчуттям спільного майбутнього (Федик, 2011, с. 233).

Живучи в умовах окупації і нищівного наступу на все українське, Іван Гель розумів необхідність відродження національних пам'яток, вшанування пам'ятних дат, видання правдивої літератури, яка б не була просочена пропагандою і перекручуванням історичних фактів. Він шукає однодумців і потрапляє в товариство Всеволода Байдака, Роксолани Зорівчак, Володимира Сироїда, Романа Головина, Євгена Чабана та інших. Цих молодих інтелігентів турбували питання функціонування української мови і загалом цікавив літературний процес. Період посвячення в шістдесятники розпочався для Івана Геля з перебуванням у цьому товаристві. Брав активну участь у виданні та поширенні самвидаву, зокрема публіцистичних творів «Стан і завдання українського визвольного руху» Євгена Пронюка, «Що таке поступ» та «Поза межами можливого» Івана Франка, «Вивід прав України», «Україна і українська політика Москви» Мирона Прокопа, поезій В. Симоненка, Л. Костенко, М. Вінграновського.

На початку 1960-х рр. разом з однодумцями Мар'яном Гаталом, Михайлом Черибою, Омеляном Ільчишиним він упорядковував та відновлював поруйновані окупантами могили січових стрільців, вояків УГА на Личаківському та Янівському кладовищах Львова, організовував вшанування їх пам'яті на Трійцю та День Усіх Святих.

У 1961 р., на сторіччя з дня смерті Т. Шевченка, Іван Гель разом з О. Ільчишиним поклав до пам'ятника в Каневі терновий вінок, сплетений його тіткою-монахинею. І. Гель належав до тієї інтелігенції, яка, попри заборони влади, вшановувала Кобзаря в роковини народження, смерті та перепоховання на українській землі. За це його неодноразово викликали на багатогодинні «профілактичні» бесіди в управління Комітету державної безпеки (далі – КДБ) у Львівській області, обмежували свободу пересування та чинили моральний тиск.

На початку 1960-х рр. І. Гель познайомився з Михайлом Горинем, а через нього з київськими шістдесятниками: Іваном Світличним, Іваном Дзюбою, Євгеном Сверстюком, Василем Симоненком, Іваном Драчем та іншими. Вони бачили свою мету в боротьбі за державність України та знищення антилюдської тоталітарної імперії. Це не могло залишитись непомітним.

24 серпня 1965 р. Івана Геля, студента шостого курсу історичного факультету Львівського університету, як і багатьох інших українських шістдесятників,

заарештували. 25 березня 1966 р. Львівський обласний суд за звинуваченням за ст. 62 ч. 2 («Антирадянська агітація і пропаганда») і ст. 64 КК УРСР («Організаційна діяльність, спрямована до вчинення особливо небезпечних державних злочинів, а так само участь в антирадянській організації») засудив його до трьох років таборів суворого режиму (Архів Управління Служби безпеки України Львівської області, спр. П 26250, т. 1, арк. 1).

У 1966 – 1968 рр. він перебував у мордовських таборах, познайомився з багатьма представниками демократичних рухів СРСР. Брав участь у спільних акціях протесту – голодуваннях, страйках, підписанні різних протестних заяв, інформативних матеріалів про табірний терор тюремників, звернень до ООН та інших міжнародних організацій. У 1967 р. Іван Гель двічі звертався до Президії Верховної Ради СРСР з листами на захист УГКЦ, з вимогою скасувати дію ст. 62 КК УРСР і аналогічних статей «як антиконституційних та юридично неправильних» (Українська інтелігенція, 1970, с. 168), а осіб, уже засуджених за цією статтею, кваліфікувати як політичних в'язнів. Вимагав скасування примусової праці в таборах для політв'язнів і припинення дій повторних судів, спрямованих на посилення режиму. Окрім того, І. Гель відстоював право в'язнів на вільне і необмежене листування з рідними і близькими, можливість займатися творчістю та науковою працею, наполягав на скасуванні обшуків і конфіскації рукописів та конспектів (Українська інтелігенція, 1970, с. 168–170). Організовував передавання з табору на волю творів дисидентів. За систематичну організацію та участь у протестах різних форм отримав 65 днів карцеру та тричі по три місяці перебував у камері-«одиночці». Концтабори для І. Геля стали ще одним чинником, що вплинув на формування його характеру, життєвої громадянської позиції. Водночас, табори перетворили його на політично зрілого діяча.

У 1968 р., після повернення до України, на І. Геля чекала відмова у поновленні до університету (диплом він одержав лише 1991 р.), прописці у Львові, можливості працювати за фахом. Знайшов помешкання у Самборі та з великими труднощами на короткий час влаштувався техніком Самбірського управління експлуатації осушувальних систем гірських річок. Але і надалі продовжував брати участь у русі Опору та поширював самвидав. За три роки виготовив і поширив підручними методами 11 книг, серед яких «Інтернаціоналізм чи русифікація?» І. Дзюби, «Серед снігів» В. Мороза, збірку віршів «Крик з могили» М. Холодного, книгу листів М. Гориня з неволі «Листи з-за ґрат» та ін., а також перші п'ять випусків журналу «Український вісник». Захищав своїх однодумців: у грудні 1969 р. першим підписав заяву протесту групи колишніх політв'язнів проти переслідувань та антигуманних вироків в Україні.

7 грудня 1970 р. виступив на похороні Алли Горської, у зв'язку з чим мав проблеми на роботі – сувору догану.

Вдруге Івана Геля заарештували 12 січня 1972 р., знову одним із перших. Це свідчить про його роль в українському визвольному русі, виготовленні та поширенні самвидаву. Загалом протягом 1972 – початку 1973 рр. було заарештовано приблизно 100 осіб з різних регіонів, 89 з них засудили за антирадянську діяльність (В'ятрович, 2011, с. 208–210). Для руху шістдесятників, який не був численним (приблизно 600 осіб), це був значний удар, і хоч КДБ не вдалося покласти край існуванню українського визвольного руху, але заарештувавши і засудивши до тривалих термінів його активних діячів, він суттєво його знесилив.

Поведінка заарештованого Івана Геля значно відрізнялася від тієї, що була під час першого арешту 1965 р. Перед нами постає уже політично зрілий діяч, набагато

досвідченіший, впевненіший у собі, різкіший у своїх судженнях та принциповий у своїй позиції. Досвід попереднього ув'язнення показав, що концтабір його не зламає і навіть там можна проводити активну діяльність.

Іван Гель проходив по справі «Блок» – спецоперації КДБ проти дисидентів, яку проводили у 1972 р. 7 серпня 1972 р. його засудили за ст. 62 ч. 2 КК УРСР до 10 років таборів суворого режиму і 5 років заслання як особливо небезпечного рецидивіста. Підписуючись про ознайомлення з постановою про притягнення як обвинуваченого від 21 січня 1972 р., Іван Гель записав: «Винним себе не визнаю» (Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 16, оп. 3, спр. 2, т. 8, арк. 143.).

Свій другий термін Іван Гель відбував у Мордовії (селище Сосновка) та Пермській області (селище Кучино), а заслання – в Комі АРСР (Троїцько-Печерський район, селище Милва). У таборах брав участь у багатьох правозахисних акціях і голодуваннях, зокрема, у голодуванні з вимогою статусу політв'язня. Одне з його голодувань тривало 100 днів: тоді він вимагав реєстрації шлюбу зі своєю фактичною дружиною Марією. Шлюб зареєстрували у 1975 р. Усього Іван Гель голодував понад 300 діб.

У 1976 р., перебуваючи в одиночній камері, він написав працю «Грані культури», яку поширювали самвидавом. Згодом дружина вивезла її з табору і нелегально передала за кордон. У 1984 р. її видали в Лондоні під псевдонімом «Степан Говерля» (Говерля, 1984). Це праця політичного характеру як виклик системі: «Український народ та його культура в межах імперії поставлені в становище залежне, дискриміноване, і внаслідок політики асиміляції, жорстоких репресій, масових переселень-вигнань українського населення за межі України нація і її культура опинилися на грані занепаду» (Гель, 1993, с. 36). У 1985 р. за цю книгу І. Гель став лауреатом Літературного фонду імені Івана Франка у Чикаго.

Загалом у тюрмах і концтаборах І. Гель провів 16 років свого життя та ще п'ять років на засланні. 17 січня 1987 р. він повернувся до України. Навесні 1987 р. разом із В. Чорноволом, М. Горинем і П. Скочком відновив журнал «Український вісник», став його відповідальним секретарем. Співзасновник Української ініціативної групи за звільнення в'язнів сумління.

У 1987 р. І. Гель створив і очолив «Комітет захисту Української Греко-Католицької Церкви», редагував журнал «Християнський голос», організовував перші масові релігійні та політичні акції в Галичині, зокрема збори 250 тис. вірних УГКЦ 17 вересня 1989 р. біля собору Св. Юра у Львові. Невдовзі після цього катакомбна Церква легалізувалася і отримала офіційне визнання. Брав активну участь у створенні всеукраїнської організації «Меморіал ім. В. Стуса» і Народного Руху України, домігся перед обласною радою офіційного визнання УПА воюючою стороною в Другій світовій війні (1995 р.), а воїнів УПА та учасників визвольної боротьби – учасниками бойових дій.

У 1990 – 1994 рр. І. Гель був депутатом та першим заступником голови Львівської обласної ради першого демократичного скликання. До 2002 р. очолював обласну комісію відновлення прав реабілітованих. 18 вересня 2009 р. «за вагомий особистий внесок у відродження Української греко-католицької церкви та з нагоди 20-ї річниці виходу її з підпілля» Президент України нагородив його орденом Свободи. У 2002 р. за заслуги перед Україною він отримав Орден князя Ярослава Мудрого V ступеня, а 2006 р. – IV ступеня.

Іван Гель – автор публікацій у пресі з найважливіших суспільних питань, у яких завжди займав принципову високоморальну національну позицію.

З 1 вересня 2004 р. І. Геля зарахували на посаду старшого викладача кафедри новітньої історії України історичного факультету ЛНУ імені Івана Франка, а з 1 вересня 2005 р. до 16 березня 2011 р. він був доцентом цієї ж кафедри, читав спецкурс з історії національно-визвольного руху другої половини ХХ ст. Іван Андрійович помер у Львові 16 березня 2011 р., похований на Личаківському цвинтарі у родинному гробівці.

Висновки. Усе життя Івана Геля в новітній історії України – це приклад протистояння тоталітарній радянській системі, яка намагалася знищити національну пам'ять, викоренити національну свідомість, переписати історію. Проте ця боротьба виплекала національно свідому особистість із чітким розумінням необхідності опору цій системі. Іван Андрійович Гель свідомо обрав свій шлях та гідно вистояв у боротьбі проти радянського режиму, маючи чітку громадянську позицію, яка базувалася на вірі у Бога, Людину та любові до України. З дитинства він мав приклади близьких, які виховували у ньому дух спротиву та повагу до державницьких й національних ідей. Упродовж життя повною мірою усвідомлював своє право на особисту свободу та державність нації, тому задля цього вів боротьбу із радянським режимом. Також безперервно боровся за визволення свого народу, перейнявши ідею боротьби від минулих поколінь. Іван Гель ставив перед собою такі цілі: збереження і поширення національної культури, мови, духовності, самовизначення нації, захист прав людини та відновлення української державності. Він був ідейним спадкоємцем та правонаступником безперервної боротьби за українську державність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Архів Управління Служби безпеки України Львівської області – УСБУ у Львівській області.

Бажан, О. (1998). Формування ідеології та правової бази для переслідування інакодумців в Україні в другій половині 1950-х – 70-х рр., *Історія України: маловідомі імена, події, факти*, 3, 144–158.

Бажан, О. (2006). Діяльність клубів творчої молоді в Україні в 1960-х роках у першоджерелах, *Краєзнавство*, 1, 80–82.

Бажан, О. (2007). Рух за поширення української мови в період «хрущовської відлиги». *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська Академія»*, 65, *Історичні науки*, 40–49.

Бажан, О. (2008). Українознавчі дослідження під пресом ідеологічних репресій в 1970 – 1980-х роках. *Краєзнавство*, 1–4, 45–55.

Бажан, О., Данилюк, Ю. (2000). *Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.)*. Київ: Рідний край.

Бажан, О., Данилюк, Ю. (2000). *Український національний рух: основні тенденції і етапи розвитку (кінець 1950-х – 1980-ті рр.)*. Київ: Рідний край.

Батенко, Т. (1999). *«Я повстаю, отже, я існую...»*. Політичний портрет Івана Геля (нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років). Львів: Наукове товариство ім. Шевченка.

В'ятрович, В. (2011). *Історія з грифом «Секретно»*. Львів: Центр досліджень визвольного руху.

Галузевий державний архів Служби безпеки України – ГДА СБУ.

Гель, І. (1993). *Грані культури*. Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка

Гель, І. (2013). *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*, ред. та упор. Ірина Єзерська. Львів: Часопис.

Говерля, С. (1984). *Грані культури: до серії Політичні лекції для української молоді*. Лондон: Українська Видавнича Спілка.

Документи. (1970). *Українська інтелігенція під судом КГБ: матеріали з процесів В. Чорновола, М. Масютка, М. Озерного та ін.* Мюнхен: Сучасність.

Зайцев, Ю. (1992). Дисиденти: опозиційний рух 60 – 80-х рр. *Сторінки історії України: ХХ століття* / ред. Станіслав Кульчицький. Київ: Освіта.

Зайцев, Ю. (Упоряд. і ред.) (2024). *Іван Гель: інтерв'ю, документи, твори, спогади*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Касьянов, Г. (1995). *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960 – 80-х років*. Київ: Либідь.

Кіпіані, В. (Упоряд.) (2021). *Дисиденти: збірник інтерв'ю*. Харків: Віват.

Курносів, Ю. (1994). *Інакомислення в Україні (60-ті – перша половина 80-х рр. ХХ ст.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Мокрик, Р. (2023). *Бунт проти імперії: українські шістдесятники*. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.

Русначенко, А. (1998). *Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х рр.* Київ: Видавництво ім. О. Теліги.

Русначенко, А. (1999). *Розумом і серцем: українська суспільно-політична думка 1940 – 1980-х років*. Київ: Києво-Могилянська академія.

Содоль, П. (1994). *Українська повстанча армія, 1943 – 49. Довідник*. Нью-Йорк: Пролог.

Федик, Л. (2011). Національна пам'ять як засіб конструювання національної свідомості: на прикладі Галичини міжвоєнного періоду. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 30, 232–236.

Paska, B. (2025). The KGB reprisal towards Zenovii Franko in the context of the case «Block» (1971 – 1972). *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 35, 164–176. DOI: 10.24919/2519-058X.35.332683

REFERENCES

Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy Lvivskoi oblasti [Archive of the Security Service of Ukraine in Lviv Region].

Bazhan, O. (1998). Formuvannia ideolohii ta pravovoi bazy dlia peresliduvannia inakodumsiv v Ukraini v druhii polovyni 1950-kh – 70-kh rr. [The formation of ideology and legal basis for the persecution of dissidents in Ukraine in the second half of the 1950s – 1970s.]. *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty – History of Ukraine: little-known names, events, facts*, 3, 144–158. [in Ukrainian].

Bazhan, O. (2006). Diialnist klubiv tvorchoi molodi v Ukraini v 1960-kh rokakh u pershodzherelakh [The activities of creative youth clubs in Ukraine in the 1960s in primary sources]. *Kraieznnavstvo – Local history*, 1, 80–82. [in Ukrainian].

Bazhan, O. (2007). Rukh za poshyrennia ukrainskoi movy v period «khrushchovskoi vidlyhy» [The movement for the spread of the Ukrainian language during the Khrushchev Thaw]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska Akademiia», Istorychni nauky – Scientific Notes of the National University of Kyiv-Mohyla Academy, Historical Sciences*, 65, 40–49. [in Ukrainian].

Bazhan, O. (2008). Ukrainoznavchi doslidzhennia pid presom ideolohichnykh represii v 1970 – 1980-kh rokakh [Ukrainian studies under ideological repression in the 1970s and 1980s]. *Kraieznavstvo – Local history, 1*, 45–55. [in Ukrainian].

Bazhan, O., & Danyliuk, Yu. (2000). *Opozytsiia v Ukraini (druga polovyna 50-kh – 80-ti rr. XX st.)* [The opposition in Ukraine (second half of the 1950s – 1980s)]. Kyiv: Ridnyi krai. [in Ukrainian].

Bazhan, O., & Danyliuk, Yu. (2000). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh: osnovni tendentsii i etapy rozvytku (kinets 1950-kh – 1980-ti rr.)* [The Ukrainian national movement: main trends and stages of development (late 1950s – 1980s)]. Kyiv: Ridnyi krai. [in Ukrainian].

Batenko, T. (1999). «Ja povstaiu, otzhe, ya isnuiu...». Politychnyi portret Ivana Helia (narysy z istorii ukrainskoho rukhu oporu kintsia 1950-kh – pochatku 1990-kh rokiv) [«I rise up, therefore I am...». A political portrait of Ivan Hel (essays on the history of the Ukrainian resistance movement in the late 1950s – early 1990s)]. Lviv: Naukove tovarystvo im. Shevchenka. [in Ukrainian].

Viatrovych, V. (2011). *Istoriia z hryfom «Sekretno»* [History marked «Secret»]. Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu. [in Ukrainian].

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [The Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine].

Hel, I. (1993). *Hrani kultury* [Facets of Culture]. Lviv: Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka. [in Ukrainian].

Hel, I. (2013). *Vyklyk systemi: ukrainskyi vyzvolnyi rukh druhoi polovyny XX stolittia* [Challenge to the System: The Ukrainian Liberation Movement in the Second Half of the 20th Century], red. ta upor. Iryna Yezerska. Lviv: Chasopys. [in Ukrainian].

Hoverlia, S. (1984). *Hrani kultury: do serii Politychni leksii dlia ukrainskoi molodi* [Facets of Culture: to the series Political Lectures for Ukrainian Youth]. London: Ukrainska Vydavnycha Spilka. [in Ukrainian].

Dokumenty. (1970). *Ukrainska inteligentsiia pid sudom KGB: materiialy z protsesiv V. Chornovola, M. Masiutka, M. Ozernoho ta in.* [Ukrainian intellectuals on trial by the KGB: materials from the trials of V. Chornovil, M. Masyutka, M. Ozerny, and others.]. Miunkhen: Suchasnist. [in Ukrainian].

Zaitsev, Yu. (1992). Dysydeny: opozytsiinyi rukh 60 – 80-kh rr. [Dissidents: The Opposition Movement of the 1960s – 1980s]. *Storinky istorii Ukrainy: XX stolittia: posibnyk dlia vchytelia* [Pages of Ukrainian History: The 20th Century: A Teacher's Guide], red. Stanislav Kulchytskyi. Kyiv: Osvita. [in Ukrainian].

Zaitsev, Yu. (Comp., ed.). (2024). *Ivan Hel: intervii, dokumenty, tvory, spohady* [Ivan Hel: interviews, documents, works, memoirs]. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Kasianov, H. (1995). *Nezghodni: ukrainska intelihtentsiia v rusi oporu 1960 – 80-kh rokiv* [Dissidents: Ukrainian intellectuals in the resistance movement of the 1960s – 1980s]. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

Kipiani, V. (Comp.). (2021). *Dysydeny: zbirnyk intervii* [Dissidents: a collection of interviews]. Kharkiv: Vivat. [in Ukrainian].

Kurnosov, Yu. (1994). *Inakomyslennia v Ukraini (60-ti – persha polovyna 80-kh rr. XX st.)* [Dissent in Ukraine (1960s – first half of the 1980s)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

Mokryk, R. (2023). *Bunt proty imperii: ukrainski shistdesiatnyky* [Rebellion Against the Empire: Ukrainian Sixties]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. [in Ukrainian].

Rusnachenko, A. (1998). *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini: seredyna 1950-kh – pochatok 1990-kh rr.* [The National Liberation Movement in Ukraine: Mid-1950s – Early 1990s]. Kyiv: Vydavnytstvo im. O. Telihy. [in Ukrainian].

Rusnachenko, A. (1999). *Rozumom i sertsem: ukrainska suspilno-politychna dumka 1940 – 1980-kh rokiv* [With Mind and Heart: Ukrainian Social and Political Thought in the 1940s – 1980s]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. [in Ukrainian].

Sodol, P. (1994). *Ukrainska povstancha armiia, 1943 – 49* [Ukrainian Insurgent Army, 1943 – 49]. Dovidnyk. Niu-York: Proloh. [in Ukrainian].

Fedyk, L. (2011). Natsionalna pamiat yak zasib konstruiuvannia natsionalnoi svidomosti: na prykladi Halychyny mizhvoiennoho period [National memory as a means of constructing national consciousness: the example of Galicia in the interwar period]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of the History Department of Zaporizhzhia National University*, 30, 232–236. [in Ukrainian].

Paska, B. (2025). The KGB reprisal towards Zenoviia Franko in the context of the case «Block» (1971 – 1972). *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin*, 35, 164–176. DOI: 10.24919/2519-058X.35.332683

*Стаття надійшла до редакції 22 квітня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.*

УДК 94(477)«1960/1980»:94(477.83)(092)«1932/2014»
DOI 10.69550/3041-1467.8.348695

Мирослав СИРКО

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (myroslaav@gmail.com)

ORCID: 0009-0005-8176-9405

Myroslav SYRKO

Postgraduate Student of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (myroslaav@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Сирко, М. (2025). Іван Губка (1932 – 2014) про боротьбу у 1960 – 1980-х рр. *Axis Europae*, 8, 118–132. doi: 10.69550/3041-1467.8.348695

Bibliographic Description of the Article: Syrko, O. (2025). Ivan Hubka (1932 – 2014) pro borotbu u 1960 – 1980-kh rokakh [Ivan Hubka (1932 – 2014) on the struggle in the 1960s – 1980s]. *Axis Europae*, 8, 118–132. doi: 10.69550/3041-1467.8.348695 [in Ukrainian].

ІВАН ГУБКА (1932 – 2014) ПРО БОРОТЬБУ У 1960 – 1980-х РР.

Анотація. *Мета статті* – проаналізувати інформаційний потенціал історико-мемуарних праць Івана Губки («Дорогою боротьби (борці за Україну 1960 – 1990). Львів: ПТВФ «Афіша», 2007»; «У царстві сваволі (стежка додому). Спогади. Частина II. Львів: НВФ «Українські технології», 2003; «У царстві сваволі. Спогади. Частина I. Львів: «Українські технології», 2000») про радянську репресивну політику та її наслідки у 1960 – 1980-х рр. **Методологія дослідження:** принципи авторської об'єктивності, науковості, історизму, а також загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний, критики джерел) методи. **Наукова новизна** – уперше проаналізовано інформативний потенціал історико-мемуарних праць Івана Губки про радянські репресії 1960 – 1980-х рр. **Висновки.** Таким чином, Іван Губка у своїх працях доходить висновку, що період 1950 – 1980 рр. слід розглядати як цілісний етап визвольних змагань, у межах якого відбулася зміна форм, але не сутності боротьби. Від збройного опору до ідейного та громадянського спротиву, від підпілля до публічності – такі трансформації обумовлювалися як зовнішніми обставинами, так і внутрішньою логікою національного руху. Саме в той час було закладено підвалини сучасного українського громадянського суспільства та сформовано світоглядні орієнтири, які визначили напрям подальшого державотворення. Загальна логіка розвитку подій у 1960 – 1980 рр., викладена у цих трьох нарисах, дозволяє трактувати цей період не як маргінальний або другорядний у рамках національно-визвольних змагань, а як один із ключових етапів формування модерної української політичної нації. У цей період виникла необхідність переосмислення стратегії боротьби та зміни

її інструментарію. Саме в цій ситуації визвольний рух продемонстрував здатність до адаптації, зберігши при цьому основні ідейні засади та стратегічну мету. Відмова від відкритого збройного протистояння після початку 1950-х рр. не означала ідейної капітуляції або інтеграції в радянський політичний простір. Навпаки, як послідовно показує автор, цей крок був продиктований прагматичним усвідомленням нових реалій і необхідністю збереження людського потенціалу нації. Боротьба переносилася у сферу культури, історичної пам'яті, моралі та права, де радянська держава, попри розгалужений апарат контролю, виявилася менш ефективною. У цьому сенсі 1950 – 1960-ті рр. стали періодом акумуляції досвіду та формування основи для наступних етапів активізації руху. Отже, аналізований період постає як цілісний історичний етап, що поєднує елементи поразки й відновлення, адаптації та наступальності, індивідуального героїзму й колективної дії. Його значення полягає не лише в підготовці безпосередніх політичних змін, а й у формуванні світоглядних і ціннісних орієнтирів, які забезпечили спадкоємність українського визвольного руху та створили підґрунтя для відновлення незалежної держави.

Ключові слова: Іван Губка, історіографія, реценція, репресії, Західна Україна, УРСР, пам'ять, травма.

IVAN HUBKA (1932 – 2014) ON THE STRUGGLE IN THE 1960s – 1980s

Abstract. *The purpose of the research is to analyze the information potential of Ivan Hubka's historical and memoir works («On the Path of Struggle (Fighters for Ukraine 1960 – 1990)». Lviv: PTVF «Afisha», 2007; «In the Kingdom of Arbitrariness (Path Home). Memories. Part II. Lviv: NVP «Ukrainian Technologies», 2003»; «In the Kingdom of Arbitrariness. Memories. Part I. Lviv: «Ukrainian Technologies», 2000») about the Soviet repressive policy and its consequences in the 1960s – 1980s. **The methodology of the research** is based on the principles of the authorial objectivity, scientificity, historicism, as well as general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical genetic, historical comparative, historical systemic, source criticism) methods. **The Scientific novelty** consists in the fact that the informative potential of Ivan Hubka's historical and memoir works on the Soviet repressions of the 1960s – 1980s has been analyzed for the first time. **Conclusions.** Thus, Ivan Hubka in his works concluded that the period of 1950 – 1980 should be considered as a holistic stage of the liberation struggle, within which there was a change in the forms, but not the essence of the struggle. From armed resistance to ideological and civil resistance, from underground to publicity – such transformations were determined by both external circumstances and the internal logic of the national movement. It was at that time that the foundations of modern Ukrainian civil society were laid and worldview guidelines were formed, which determined the direction of further state formation. The general logic of the development of events in the 1960s – 1980s, outlined in these three essays, allows us to interpret this period not as marginal or secondary within the framework of THR national liberation struggles, but as one of the key stages in the formation of a modern Ukrainian political nation. During this period, there was a need to rethink the strategy of struggle and change its tools. It was in this situation that the Liberation Movement demonstrated its ability to adapt, while preserving its basic ideological principles and strategic goal. The refusal of open armed confrontation after the beginning of the 1950s did not mean ideological capitulation or integration into the Soviet political space. On the contrary, as the author consistently shows, this step was dictated by a pragmatic awareness*

of new realities and the need to preserve the human potential of the nation. The struggle was transferred to the sphere of culture, historical memory, morality and law, where the Soviet state, despite its extensive control apparatus, proved to be less effective. In this sense, the 1950s–1960s became a period of accumulation of experience and formation of the basis for the subsequent stages of the movement's activation. Thus, the analyzed period appears as a holistic historical stage, combining elements of defeat and restoration, adaptation and offensiveness, individual heroism and collective action. Its significance lies not only in the preparation of immediate political changes, but also in the formation of worldview and value orientations that ensured the continuity of the Ukrainian Liberation Movement and created the basis for the restoration of an independent state.

Keywords: *Ivan Hubka, historiography, review, repressions, Western Ukraine, Ukrainian SSR, memory, trauma.*

Постановка проблеми. Період 1960 – 1980 років у новітній історії України становить окрему, якісно відмінну фазу національно-визвольного руху, яка характеризується відходом від збройних форм спротиву та поступовим переходом до тривалої, багатовимірної й переважно ненасильницької боротьби за збереження національної ідентичності та відновлення державності. У працях Івана Губки цей етап постає не як пауза чи занепад визвольних змагань, а як складний процес адаптації національного руху до нових історичних, політичних і соціальних реалій радянської доби. Завершення активної фази збройної боротьби Української повстанської армії та ліквідація організаційних структур ОУН на території УРСР не означали зникнення ідеї незалежності. Навпаки, у працях автора наголошується, що після фізичного знищення або ізоляції активного підпілля національний рух перейшов у латентну форму, зберігаючись у пам'яті, традиції, родинному переданні та неформальних мережах. Саме ця прихована тяглість забезпечила можливість подальшого відродження руху вже в інших формах. Репресивна машина радянської держави досягла військової перемоги, однак не спромоглася ліквідувати світоглядні основи спротиву, що зумовило зміну, але не припинення боротьби. В умовах триваючої російсько-української війни важливого значення набуває ретельне вивчення особливостей протистояння українських націоналістів з радянською репресивною системою, вивчення основних його основних форм та методів.

Аналіз останніх досліджень. Життєвий шлях Івана Губки у сучасній історіографії не знайшов свого повноцінного вивчення. Впершу чергу назвемо енциклопедичну довідку про нього міститься у багатотомному виданні «Реабілітовані історією» (Реабілітовані історією, 2020). Суттєво повнішу інформацію зібрав та опублікував про Івана Губку дослідник Юрій Зайцев (Зайцев, 2016). Невелику довідку про нього також опублікував Богдан Павлів (Павлів, 2002).

Попри наявність довідкових публікацій сам Іван Губка опублікував серію історико-мемуарних нарисів про діяльність українського визвольного руху 1940 – 1950-х рр. Так, перші з них було опубліковано у 1997 р. і 1998 р. (Губка, 1997; Губка, 1998). У наступні роки з'явилися його інші публіцистичні тексти про Ярославу Стецько, Конгрес українських націоналістів та ін. (Губка, 2010; Губка, 2002а). Низка публікацій Івана Губки стосуються діяльності структурних ланок українського визвольного руху та його діячів, які попри значні недоліки при підготовці та написанні все ж є історіографічним фактом, який має значення при комплексному вивченні функціонування українського визвольного (Губка, 2004; Губка, 2005а; Губка, 2000а;

Губка, 2000b; Губка, 2002b; Губка, 2003; Губка, 2005b; Губка, І. М. (2006a; Губка, 2006b; Губка, 2007; Губка, 2009; Губка, 2011; Губка, 2012; Губка, 2013a; Губка, 2013b; Губка, 2013c; Українські політичні в'язні, 2001).

Важливе значення для повноцінного розкриття життя і творчості Івана Губки мають його дві кримінальні справи (попри увесь присутній у них суб'єктивізм). За матеріалами першої (Архів УСБУ ЛО, спр. П-27397, т. 1; Архів УСБУ ЛО, спр. П-27397, т. 2)) та другої кримінальної справи (Архів УСБУ ЛО, спр. П-27490, т. 1–4) нами підготовлені дві статті.

Мета статті – проаналізувати інформаційний потенціал історико-мемуарних праць Івана Губки («Дорогою боротьби (борці за Україну 1960 – 1990). Львів: ПТВФ «Афіша», 2007; «У царстві сваволі (стежка додому). Спогади. Частина II. Львів: НВФ «Українські технології», 2003»; «У царстві сваволі. Спогади. Частина I. Львів: «Українські технології», 2000») про радянську репресивну політику та її наслідки у 1960 – 1980-х роках.

Виклад основного матеріалу. Іван Губка є автором 16 окремих видань книжкового формату та чотирьох статей. З них лише у кількох згадується про репресивну діяльність радянської адміністрації у 1960 – 1980-х рр. У своїй праці Іван Губка пише про важливість мемуаристики, навіть більше, вважає, що у цьому напрямі повинен працювати кожен, щоб залишити частинку історії та глибше розуміння окремого відрізка історичного періоду, а також власний життєвий досвід. Особливо це стосується політичних в'язнів.

Іван Губка у свої мемуарній праці, здійснюючи осмислення подій кінця 1950-х – 1980-х рр., відображає їх не тільки як низку організацій, персоналій та їхні акції, але й як цілісний, тривалий трансформаційний процес національно-визвольного руху від збройного (1940 – 1950-х рр.) до ідеологічного (1960 – 1980-х рр.) характеру. Зокрема, у книзі він порівнює визвольний рух 1940 – першої половини 1950-х рр. із рухом, який зародився у 1960-х рр.: «у середині п'ятдесятих років ХХ століття закінчилася національно-визвольна боротьба в Україні, а в кінці десятиліття виникає національно-визвольний рух зі своїми запитами, завданнями та надіями. Він відрізняється від національної боротьби тим, що був більш наївним, чомусь захотілося вірити в «добраго царя», хоча прекрасно знали, що такого в природі не існує» (Губка, 2007, с. 22). Тож це дає підставу трактувати визвольну боротьбу як закономірний елемент історичного розвитку, а не як одиничне, випадкове явище. Із тексту висновуємо, що автор показує ідейну послідовність у боротьбі за незалежність попри втрату попередніх (ОУН і УПА) організаційних структур, спочатку перехід у латентний стан, а відтак і до активної боротьби. Тобто український визвольний рух показує себе як адаптивна система, здатна змінювати форми існування відповідно до масштабності діяльності репресивного апарату та суспільних можливостей. Принципово важлива лінія простежується – неперервність боротьби, певна навіть її спадкоємність. Згадує про вироки для 10 членів Об'єднаної партії визволення України (1959 р.), 20 членів Українського національного комітету (1962 р.) (Губка, 2007, с. 27). Наводить і приклади низки судових процесів проти антибільшовицьких груп, наприклад ходорівської групи на чолі з Федором Процівим (1962 р.), групи на Тернопільщині, яку очолював Ярослав Гасюк (1959 р.) (Губка, 2007, с. 29–30), групи Григорія Гайового з Луганська, Володимира Савченка з Мелітополя, Демократичний союз соціалістів Миколи Драгоша з Одещини (Губка, 2007, с. 32–33). Попри адаптивність, І. Губка намагається акцентувати на відсутності компромісності чи розмитості самої ідеї. При цьому послаблення активності у

1960-х рр. автор пояснює тактичною необхідністю, вимушеною самообороною. Окреме місце у спогадах займає опис діяльності Українського національного фронту (1964 – 1967 рр.) (Губка, 2007, с. 33–36), а також Об'єднаної партії визволення України (1958 р.), Українського національного комітету (1961) (Губка, 2007, с. 54), Української робітничо-селянської спілки (1959 – 1961 рр.) (Губка, 2007, с. 57).

Радянську державу І. Губка показує не просто як політичний режим, а цілісну імперську систему, яка поєднувала ідеологічну та репресивну складову. При цьому наголошує, що остання також мала властивість модифікуватися, але без зміни сутності. Тобто деєсталінізація зовсім не означала автоматично гуманізації системи, а лише відбулося тактична зміна форм репресій в умовах міжнародних та внутрішніх викликів.

У радянських реаліях 1960 – 1980-х рр. спротив системі мав переважно ідейний та символічний характер: «Кінець п'ятдесятих років ХХ століття – то час, коли учасники національно-визвольної боротьби заховали, як кажуть у народі, скоростріли за стріху і взялися за просвітницьку роботу. Це важка словесна праця та, зрозуміло, друковане слово. Почали забувати черги упівських скорострілів, погасли заграви повстанських боїв, виглядало, що люди втомилися від цього сум'яття» (Губка, 2007, с. 53–54). Йдеться саме про збереження внутрішньої автономії особистості через відмову в участі у радянських офіційних пропагандистських заходах, відстоювання права на історичну пам'ять. Такі форми опору радянській адміністрації знищувати було найскладніше та й вони виявлялися найефективнішими у довготривалій перспективі.

При цьому у цей час на думку І. Губки формується в обмежених формах альтернативний публічний простір. Сучасною мовою – зародок громадянського суспільства. Саме через самвидави, формування неформальних контактів відбувалася циркуляція заборонених ідей.

Натомість кожна хвиля радянських репресій виконувала зворотну функцію – сприяла поширенню ідей спротиву ширше у народних масах. Водночас у такий спосіб через формування образу моральної несправедливості та насильства відбувалася певна делегітимізація самої влади.

Автор цілком закономірно інтегрує події 1960 – 1980-х рр. у загальну канву українського державотворчого процесу. Попри відмінність етапів за інтенсивністю і складом учасників, помітною є спільна стратегічна спрямованість. І можна трактувати цей період як фазу структурної перебудови руху. При цьому сама радянська держава виступала внутрішнім чинником, який створює умови для перебудови форм самого спротиву.

Значну увагу І. Губка приділяє основним ідейно-світоглядним засадам ідеології націоналізму. Роблячи значний історичний екскурс описує напрацювання Тараса Шевченка, Миколи Міхновського, Симона Петлюри, переходить до безпосередніх творців та ідеологів українського націоналізму – Дмитра Донцова, Степана Бандеру, Євгена Коновальця, Степана Ленкавського, Ярослава Стецька, плавно переходячи до продовжувачів ідеології українського націоналізму – Дмитра Квезка, Юрія Бладзя, Слави Стецько та ін. (Губка, 2007, с. 664–781). Цінна характеристика залишилася і про діяча визвольного руху Д. Квезка: «Дотримуючись поглядів українського націоналіста, він зумів на зламі боротьби 1950 – 1960-х років, коли закінчувалася національно-визвольна боротьба із застосуванням зброї і почали творитися угруповання, що дотримувалися національно-визвольного руху, не полишати свого переконання і вміло вписався в національний рух із націоналістичним забарвленням» (Губка, 2007, с. 717).

«... Дмитро Квецко переступив межу страху і недовіри й усвідомив, що виступ проти комуністичної імперії загрожував позбавленням волі і можна потрапити на довгі роки за ґрати. ... Д. Квецко перелопатив не лише наукову думку українських ідеологів, які розглядали націоналізм як основну усталену думку людства в боротьбі за свій розвиток та вдосконалення в поступі, національної свідомості».

Простежується і лінія співвідношення національного та соціального спротиву. Попри те, що радянська історіографія намагалася зобразити національний рух відірваним від реальних соціально-економічних процесів Іван Губка у своїй мемуарній праці показує тісне поєднання гідності особи, її прав із питаннями соціальної справедливості людини. Саме таке поєднання суттєво розширювало потенційну аудиторію, сприяло притоку не тільки національно свідомої інтелігенції, але й ширших верств населення.

У праці І. Губки простежується проблема формування політичної нації. При цьому у 1960 – 1980-х рр. простежується поступовий перехід від етнокультурного самозбереження до політичної артикуляції національних інтересів. Із тексту також можемо зробити висновок і про вироблення особливої культури солідарності, яка ґрунтувалася на взаємодовірі, підтримці та відповідальності. Фактично після завершення активних збройних дій 1940 – 1950-х рр. формувалася соціальна основа оновленого руху, який змінив форми спротиву. Саме ця соціальна основа стала фундаментом для активної діяльності наприкінці 1980-х рр.

Важливий висновок можна зробити і про еволюцію взаємин руху та широких верств населення. Зокрема, у 1960-х рр. значна частина суспільства сприймала участь у визвольному русі і навіть стосунок до нього як небезпечний фактор. Але з роками ідеї руху інтегруються у повсякденні практики та стають частиною соціальної норми. У автора далі простежується лінія, що усі глибинні передумови (світогляді, організаційні, моральні) були закладені в умовах жорсткої боротьби 1940 – 1950-х рр. Рух виявився спроможним до переходу від напівлегальних форм до відкритої політичної боротьби.

Автор узагальнює, що події 1950 – 1980-х рр. відіграли ключову роль у формуванні політичної культури – заклали основи громадянської активності, навчили суспільство діяти в жорстких репресивних умовах, сформували уявлення про політику як сферу відповідальності. Тобто доводить, що національно-визвольний рух став школою політичної зрілості, значення якої вийшло далеко за межі конкретного історичного періоду. Так, у праці пише «Нині з погляду часу можемо сказати: було чимало українських підпільних організацій, які виникли після національно-визвольної боротьби, існували і діяли в Україні в 1960-х роках, у тому числі новостворених, які керувалися ідеологічними і політичними засадами українського націоналізму, що застосовував нові методи в боротьбі проти московсько-більшевицького деспотизму. Серед них виділявся Український Національний Фронт. Він був найбільш чисельною, організованою, діючою і довготривалою підпільною організацією між самостійними групами, створеними в Україні в 60-х роках ХХ століття. Буде неправильним називати кількість членів, адже, як підтвердило слідство, кожен із дев'яти засуджених мав щонайменше десять наближених членів, з якими радився і вирішував нагальні справи. Тож маємо сотню, а виходячи з організаційного застереження, ніхто не мав права цікавитися, кому він давав програмні матеріали, і, звичайно, не вказувалося число. Якщо навіть поділився зі своїми близькими, то матимемо не менше ніж чотири - бідненько набереться чотири сотні» (Губка, 2007, с. 59–60).

Окремий сюжет у книзі присвячено осмисленню феномену кризи імперії, яка тривалий час відбувалася латентно, проте поступово підточувала основи радянської державності. При цьому сама імперія характеризується як складний конгломерат центру і периферії, між якими виникали напруження. Московський центр прагнув уніфікувати політичне та соціальне життя. Політику русифікації, централізацію та імперську кризу показує не як одномоментний колапс, а поступовий процес ерозії системи. Ці складові радянської дійсності (русифікація, централізація, ідеологічний контроль), на думку І. Губки, вступали у конфлікт із реальними потребами суспільства, чинячи спротив, який проявлявся у використанні рідної мови, збереженні традицій, вшануванні історичних подій та особистостей. При цьому національно-визвольний рух був каталізатором, постійно актуалізуючи питання суверенітету, історичної пам'яті та права на самовизначення. І навіть жорстокі репресії цілковито не припиняли його діяльності.

Здійснюючи аналіз останнього десятиліття існування радянської системи, автор приділяє значну увагу питанням символічності влади. Проте контроль над викладом історичного минулого, формування пантеону героїв, відзначення відповідних подій були ключовими інструментами радянського управління. Проте ця сфера стала чи не найбільш уразливою – із появою самвидаву розпочали циркулювати альтернативні історичні наративи, які руйнували монополію радянської системи в ідеологічній сфері, таким чином формуючи простір для критичного осмислення реальності. У цей час відбувається зміна ставлення до власної історії, відкидаються радянські історичні міфи, повертаються із забуття заборонені імена діячів. Автор доводить, що без цього символічного здвигу не можливо було б отримати масову підтримку ідеї державної незалежності уже наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років. Він відзначає, що період 1950 – 1980-х років сформував недовіру до центральної влади, виховав надзвичайну цінність свободи слова і іони стали визначальними рисами пострадянського суспільства. Хоча із тексту розуміємо, що ця спадщина виявилася амбівалентною – досвід солідарності та спротиву також зберіг травми, страх репресій і тощо. Тобто автор не ідеалізуючи минулого наголошує на суперечності такого історичного спадку.

Теоретично цей період можна розглядати як перехідну фазу від колоніального до постколоніального стану, який супроводжувався глибокими трансформаціями ідентичності. Події 1960 – 1980-х рр. у цілісності сформували складний історичний пласт, у межах якого відбувалися не тільки політичні чи організаційні зміни, а й глибинні зрушення у суспільній свідомості. Ретельний аналіз діяльності українського визвольного руху дає змогу побачити його як багатовимірний процес у якому поєднувалися стратегія виживання, морального опору і поступового накопичення передумов для майбутніх радикальних трансформацій.

Інша праця автора є також важливим історичним джерелом, яке показує індивідуальний репресивний досвід конкретної людини, який трансформується в узагальнююче свідчення функціонування радянської тоталітарної системи. Важливість цієї праці полягає не тільки у фіксації конкретних подій, але й у реконструкції структурної логіки каральної держави. Автор демонструє, що насильство у радянській державі не було випадковим, епізодичним чи проявом якихось перегинів, воно виступало невід'ємною складовою державної політики, закріплювалося у процедурах, інструкціях, повсякденних практиках. Цей текст можемо інтерпретувати як приклад індивідуальної пам'яті, трансформованої у колективну травматичну пам'ять. Автор не обмежується відтворенням власних спогадів, а намагається вбудувати їх у ширший

контекст дії репресивного апарату, показує повторюваність репресивних дії та відповідно схожість людських доль (Губка, 2003).

У роботі каральні органи постають як чітка, структурована система, у якій кожен елемент (слідчий, суддя, начальник ізолятора, охоронець тюрми та ін.) виконували визначену функцію. При цьому навіть після формального згортання масових репресій тривав тотальний контроль над особистістю: презумпція вини, підміна правових норм інструкціями та неофіційними вказівками. Із тексту бачимо, що постійних репресій система не потребувала застосовувати, оскільки за попередні десятиліття були вироблені ефективні психологічні механізми залякування та страху (Губка, 2003, с. 58-64).

Важливе значення мають також і детальні описи слідства, які дають змогу реконструювати типову модель слідчого процесу у радянській дійсності. Завданням слідства у той період було не встановлення істини, а доведення необхідного злочину. Тобто радянське правосуддя було симулятивним за змістом, де форма змінювала зміст, а процедура – справедливість. Водночас відкриття архівів із тексту книги постає як такий акт звільнення пам'яті із її травматичним спадком. Радянська держава прагнула монополізувати пам'ять та закріпити власну інтерпретацію минулого, щоб унеможливити будь-які альтернативні прочитання. Також простежується знеособлення жертви режиму, стандартизація процедур, уніфікація покарань. Текст І. Губки не зводиться до суцільного опису репресій. У ньому простежується важлива складова – мотивація внутрішнього опору. Опір системі давав можливість відновити суспільну пам'ять упродовж цього періоду. Можемо навіть говорити про існуючі латентні форми суб'єктності в умовах радянських репресій (Губка, 2003, с. 7–52).

На думку І. Губки, слід враховувати здатність радянської системи до адаптації без втрати основних засад. Репресивний апарат не зникає навіть після формальних політичних змін, вносячи зміни в інтенсивність та методи, дотримуючись фундаментальної функції контролю над особистістю. Із тексту випливає, що радянська держава постає, не лише політичною структурою, але й особливим типом соціального порядку, у якому насильство виконувало дисциплінарну та нормативну функції. Сутність цієї системи не тільки у покаранні за порушення, але формування моделі поведінки, заснованої внутрішньому самоконтролі та навіть за відсутності безпосередніх фізичних обмежень, особа діяла у межах нав'язаних самообмежень (мовчання, уникнення конфлікту, самоцензура). Навіть після виходу з-під безпосереднього контролю каральних органів індивід продовжував коригувати свою поведінку відповідно до очікувань системи. Тобто репресії стали довготривалим процесом, який не завершувався актом звільнення, а продовжувався у формі внутрішніх обмежень (Губка, 2003, с. 78–92).

Пише автор й про використання часу як інструменту репресій. У тексті наголошується на ролі очікування – допиту, вироку, етапування тощо. Тобто час виступає як форма психологічного тиску: невизначеність тривалості покарання, відсутність чіткого розуміння майбутнього, формували стан постійної напруги. У книзі широко описані повсякденні репресивні практики, опис побутових умов ув'язнення, процедур допиту, взаємодії з представниками влади тощо. Репресії перестають бути винятковими подіями, вони частина повсякденного досвіду, коли масовий терор поступається місцем повсякденному адміністративному контролю.

Ще одним наслідком репресивної політики стало руйнування соціальних зв'язків – зникнення довіри між людьми через постійний контроль та загрози доносу. За такої ситуації навіть родинні стосунки зазнавали значних трансформацій, кожен контакт

ставав джерелом небезпеки. Окремий акцент зроблено і на мовному контролі, оскільки саме мова стала ключовим механізмом контролю та стабілізації режиму. Паралельно із цим, навіть попри репресії відбувалося поступове накопичення альтернативної пам'яті, яка функціонувала поза офіційним дискурсом. Усні спогади, приватні записи в майбутньому стали основою для переосмислення радянського досвіду

Публікований текст дозволяє перейти від звичайного опису репресивних подій до теоретичного узагальнення механізмів функціонування радянської державної репресивної системи. Репресії, на думку автора, стали менш видимими, але більш інтегрованими у соціальні структури, які забезпечували стабільність за рахунок внутрішньої дисципліни та контролю (Губка, 2003, с. 125–150).

Текст також демонструє ефективність функціонування радянської системи не так на постійному застосуванні фізичного насильства, як на здатності формувати внутрішні обмеження, що змушували особистість самостійно відтворювати визначені моделі поведінки. Таким чином репресивна система функціонувала як саморегулювальний механізм, за яким зовнішній контроль трансформувався у внутрішній. При цьому людині нав'язувалася зовнішня ідентичність «ворога», «злочинця», «неблагонадійного» та ін.

Важливою є й категорія «травми» у тексті, яка постає як соціально зумовлений феномен, який має тривали та навіть міжпоколіннєвий характер. Репресивний досвід не припиняється після фізичного звільнення, він трансформується і впливає на взаємини між людьми, ставлення до влади та власної ідентичності. Травма виявляється й у фрагментарності пам'яті, складнощах артикуляції пережитого, постійному поверненні до травматичних епізодів. Публікований текст демонструє механізми їхнього тривалого впливу на свідомість. Репресивна спадщина впливає не тільки на тих, хто безпосередньо зазнав їх, але й на ширші соціальні групи, формуючи культуру страху, мовчання і недовіри. Можемо навіть зробити висновок, що репресії стають не тільки інструментом політичного контролю, але й глибоким антропологічним інструментом, спрямованим на формування нового типу людини – дисциплінованої, мовчазної, внутрішньо обмеженої. У цей період розвивається також феномен самоцензури (Губка, 2003, с. 151–172).

Пам'ять насильства вбудовується у повсякденні практики, формує поведінкові стратегії, які відтворюються у встановленні негласних правил поведінки: не ставити зайвих питань, не обговорювати певні теми, уникати відкритої конфронтації з владою. Таким чином були сформовані поведінкові стратегії, які відтворювалися навіть за відсутності прямої загрози.

Ще одна праця «У царстві сваволі» стає не лише як джерело фактологічної інформації про репресивну політику радянської системи, але й передусім як складний наратив осмислення влади, суб'єктності та історичної відповідальності через індивідуальний досвід. Автор не просто подає хронологію власного життєвого шляху, але здійснює інтерпретацію, відтворення минулого, моральне судження. У цій книзі радянська влада постає як всеосяжна система, яка пронизує повсякденне життя, трансформує соціальні практики і поступово перетворює насильство на нормативний спосіб регулювання реальності. Влада діє не тільки через прямий примус, арешти, ув'язнення, а через створення атмосфери постійної загрози, невизначеності, страху, які в результаті формують спосіб мислення та поведінки індивіда. Через розмитість і всюдисущість владного контролю дали підстави охарактеризувати як «царство сваволі» – специфічний соціальний порядок, у якому відсутні сталі правила, а життя людини перебуває у стані постійної умовності (Губка, 2000b, с. 29–49).

За спогадами І. Губки, репресивна держава не з'явилася раптово, а поступово вrostала у життєвий світ індивіда, нормалізуючи обмеження, залежність і страх як природні умови існування. Фактично, текст І. Губки, написаний після пережитого, став спробою відтворення зруйнованої суб'єктності, простором повернення собі імені, досвіду та здатності оцінювати. Водночас став формою, хоч і запізнілою, опору системі, яка намагалася позбавити людину права на інтерпретацію власної долі. У цьому тексті, як і в інших, важливим аналітичним виміром є осмислення травми як тривалого, незавершеного процесу. Травматичний досвід не локалізується в одному епізоді, а розгортається в часі, охоплюючи передісторію насильства, його безпосередню реалізацію та довготривалі наслідки. Травма тут виступає не як винятковий стан, що порушує «нормальний» хід життя, але навпаки, – вона стає частиною внутрішньої реальності, у якій особа має жити, адаптуватися та водночас зберігати внутрішню дистанцію до нав'язаних порядків. Певною специфічною рисою праці є стриманість автора в описі фізичного насильства та тілесних страждань. Вважаємо, що відсутність детальних описів є не лише дефіцитом джерела, але його внутрішньою логікою, яка віддзеркалює специфіку пам'яті людини, що пережила системне насильство (Губка, 2000b, с. 51–115).

Пам'ять у тексті І. Губки виконує також чітко виражену моральну функцію. Автор не прагне нейтральності чи дистанційного спостереження. Натомість його спогади насичені оцінками, які відображають чітку опозицію між людською гідністю та свавіллям тоталітарної системи. У цій праці пам'ять стає інструментом історичної відповідальності, відновлення справедливості, спрямованої не тільки на фіксацію злочинів, але й на попередження їх повторення через забуття.

У праці І. Губки держава постає через конкретні дії, рішення, які впливають на людські долі. Авторські оцінки, акценти, мотиви, обурення формують уявлення про відповідальність не лише юридичну категорію, але й як моральний обов'язок пам'яті. Публіковані свідчення стають символічним актом відповідальності перед тими, хто не мав змоги говорити, і перед майбутніми поколіннями, які могли б втратити чутливість до насильства у випадку втрати інформації про його історичні форми. Таким чином, мемуарний текст виконує функцію колективного нагадування, попри те, що сам наратив залишається глибоко індивідуальним, який однак постійно апелює до широкої спільноти. Особисте не протиставляється колективному, а стає його репрезентативною частиною. Через власну історію автор говорить про досвід цілого покоління, яке формувалося в умовах репресій та страху, підозри, примусу до мовчання (Губка, 2000b, с. 215–237).

Описані події не вибудовуються лінійно, чітко хронологічно, вони з'являються у формі тематичних вузлів, навколо яких концентрується авторська рефлексія. Аналітично маємо змогу розглядати текст не як послідовний історичний наратив, а як складну мозаїку переживань, які формують цілісне бачення тоталітарної реальності. Автор фіксує як страх поступово стає звичним фоном життя, а несправедливість – звичною. Пам'ять у тексті І. Губки виконує функцію дестабілізації звичного, повертаючи подіям їхню первинну травматичність, відмовляючись приймати насильство як «звичну» історичну дійсність. Саме через це мемуари набувають виразного актуального звучання, постійно нагадуючи про надзвичайну крихкість людської гідності в умовах репресивної системи. Ретельне аналітичне прочитання дає змогу виявити ще один аспект – міжпоколіннєву тяглість травматичного досвіду, який проявляється не у формі прямого опису, а через специфічний спосіб авторської рефлексії минулого. При

цьому пам'ять не замикається у межах індивідуальної біографії, вона виходить за її кордони, зачіпаючи родини, локальні спільноти, навіть ширші соціальні середовища. Травма постає як колективний феномен, який передається не тільки через події, але й через мовчання, інтонації, моральні оцінки, способи інтерпретації реальності тощо. Індивідуальна пам'ять тут водночас є певною формою застереження – сигналізує про те, що історичне насильство не зникає автоматично зі зміною політичних декорацій, залишаючи тривалий слід у соціальній уяві та практиках повсякдення (Губка, 2000b, с. 331).

Автор не намагається героїзувати пережите, навпаки пам'ять тут не використовується для самопіднесення, а функціонує як форма відповідальності. Автор намагається засвідчити масштаб і буденність насильства, яке руйнувало людські долі.

Важливою складовою є мовна організація тексту. Мова мемуарів І. Губки поєднує елементи документальності з емоційно насиченими оцінками, які створюють особливу напругу між описом і судженням. Автор не приховує власної позиції, але й не розчиняє події у чисто емоційному викладі. Така збалансованість дозволяє розглядати текст як джерело знання і як моральний інструмент.

Минуле не фіксується як завершений етап, остаточно відокремлений від сучасності. Воно навпаки постійно повертається через оцінки, паралелі, порівняння. Травматичний досвід не інтегрується повністю у звичайну біографічну пам'ять, а залишається елементом свідомості, який визначає спосіб осмислення історії в цілому.

Багаторівнева структура пам'яті доводить, що індивідуальна доля у тоталітарних умовах не може бути відокремлена від ширших соціальних процесів. Мемуари І. Губки постають як цілісне свідчення про специфічний тип історичного досвіду, в якому влада, насильство, пам'ять формують єдиний цілісний комплекс.

У спогадах І. Губки влада постає як структура, яка не тільки підкорює, але й формує тип людини, здатної жити в умовах постійної невизначеності. Суб'єтність хоч і не знищується цілковито, але зазнає глибокої трансформації. Людина звикає існувати в режимі обмеженої автономії, постійно коригуючи власні дії, відповідно до невидимих, але відчутних меж дозволеного. Цей стан постає як наслідок структурного примусу, в умовах якого адаптації стає єдиною можливістю фізичного та психологічного виживання. Така адаптація супроводжується внутрішнім напруженням, відчуттям моральної невизначеності та постійної загрози втрати власної ідентичності (Губка, 2000b).

Мемуари І. Губки постають як джерело, яке дозволяє осмислити тоталітарне минуле не лише як сукупність репресивних практик, а й як специфічний тип соціальної реальності, у якій насильство, страх і мовчання стають структурними елементами повсякденного життя. Подана інформація виконує функцію історичного та морального свідчення, спрямованого на подолання забуття і відновлення зв'язку між пережитим і осмисленим.

Отже праця І. Губки дає змогу характеризувати її як багатовимірне свідчення радянського досвіду, у якому індивідуальна пам'ять виконувала функцію осмислення влади, насильства та їхніх тривалих соціальних наслідків. Текст не просто фіксує пережиті події, він є формою історичної рефлексії, спрямованою на відновлення порушеної суб'єктності. У мемуарах радянська влада репрезентується як система сваволі, яка функціонує поза правовими та моральними межами. Її особливістю є проникнення в повсякденні практики, формування атмосфери страху, невизначеності.

Суб'єкність особистості хоч не знищується цілковито, але зазнає глибокої деформації. За таких умов індивід змушений адаптуватися до системи, використовуючи стратегії виживання. Саме в подальшому написання спогадів постає як спосіб часткового відновлення цієї суб'єктності, повернення права на інтерпретацію власного досвіду та історії (Губка, 2000b).

Важливим складовим є усвідомлення травми як тривалого та незавершеного процесу. У мемуарах вона не обмежується конкретними епізодами репресій, а охоплює ширший життєвий і часовий простір. Травматичний досвід інтегрується у структуру пам'яті, визначаючи спосіб сприйняття минулого та пізніших історичних реалій. Текст І. Губки можна вважати свідченням довготривалості наслідків репресій, які не зникають із зміною політичних форм. Також показується руйнівний вплив тоталітарного режиму на соціальні зв'язки, довіру та моральні орієнтири. Спогади демонструють як великі історичні процеси реалізуються у повсякденному досвіді окремої людини і виявляють ті приховані механізми влади та насильства, які залишаються поза межами офіційних наративів. Саме тому текст І. Губки стає важливим матеріалом для дослідження періоду другої половини XX століття.

Висновки. Отже, І. Губка у своїх працях доходить висновку, що 1950 – 1980 рр. слід розглядати як цілісний етап визвольних змагань, у межах якого відбулася зміна форм, але не сутності боротьби. Від збройного опору до ідейного та громадянського спротиву, від підпілля до публічності – такі трансформації обумовлювалися як зовнішніми обставинами, так і внутрішньою логікою національного руху. Саме в той час було закладено підвалини сучасного українського громадянського суспільства та сформовано світоглядні орієнтири, які визначили напрям подальшого державотворення.

Загальна логіка розвитку подій у 1960 – 1980 рр., викладена у цих трьох нарисах, дозволяє трактувати цей період не як маргінальний або другорядний у рамках національно-визвольних змагань, а як один із ключових етапів формування модерної української політичної нації. У цей період виникла необхідність переосмислення стратегії боротьби та зміни її інструментарію. Саме в цій ситуації визвольний рух продемонстрував здатність до адаптації, зберігши при цьому основні ідейні засади та стратегічну мету.

Відмова від відкритого збройного протистояння після початку 1950-х рр. не означала ідейної капітуляції або інтеграції в радянський політичний простір. Навпаки, як послідовно показує автор, цей крок був продиктований прагматичним усвідомленням нових реалій і необхідністю збереження людського потенціалу нації. Боротьба переносилася у сферу культури, історичної пам'яті, моралі та права, де радянська держава, попри розгалужений апарат контролю, виявилася менш ефективною. У цьому сенсі 1950 – 1960-ті рр. стали періодом акумуляції досвіду та формування основи для наступних етапів активізації руху. Тож аналізований період постає як цілісний історичний етап, що поєднує елементи поразки й відновлення, адаптації та наступальності, індивідуального героїзму й колективної дії. Його значення полягає не лише в підготовці безпосередніх політичних змін, а й у формуванні світоглядних і ціннісних орієнтирів, які забезпечили спадкоємність українського визвольного руху та створили підґрунтя для відновлення незалежної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

*Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області (далі – **Архів УСБУ ЛО**).*

Губка, І. (1997). Дорогами життя. Спогади. *Воля і Батьківщина*, 1–4.

Губка, І. (1998). Дорогами життя. Спогади. *Воля і Батьківщина*, 1–3.

Губка, І. М. (2000а). *Пириятин: перемога і трагедія*. Львів: НВФ «Українські технології».

Губка, І. М. (2000b). *У царстві сваволі*. Спогади. Частина І. Львів: «Українські технології».

Губка, І. (2002а). Гряде доба націй (до 10-річчя створення Конгресу Українських Націоналістів). *За вільну Україну*, 13-14 грудня, 4.

Губка, І. М. (2002b). *Пириятин: перемога і трагедія*. Львів: НВФ «Українські технології».

Губка, І. М. (2003). *У царстві сваволі (стежка додому)*. Спогади. Частина ІІ. Львів: НВФ «Українські технології».

Губка, І. М. (2004). *Дорогою боротьби (історичні замальовки)*. Частина І. Львів: ПТВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2005а). *Дорогою боротьби (переможні бої УПА)*. Частина ІІ. Львів: ВФ «Афіша».

Губка, І. (2005b). *Правда про Норильськ*. Львів: ПТВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2006а). *Дорогою боротьби (етапи і зони)*. Частина ІІІ. Львів: ПТВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2006b). *Дорогою боротьби (не бійся)*. Частина ІV. Львів: ТЗОВ «ВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2007). *Дорогою боротьби (борці за Україну 1960–1990)*. Львів: ПТВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2009). *Дорогою боротьби (Лицар Служби Безпеки)*. Частина V. Львів: «Афіша».

Губка, І. (2010). Слава Стецько (1920–2010). *Воля і Батьківщина*, 1–2, 101–112.

Губка, І. М. (2011). *Дорогою боротьби («Сіроманці» – курінь окремого призначення)*. Частина VІІІ. Львів: ТЗОВ «ВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2012). *Дорогою боротьби (Силою і зброєю!)*. Львів: ТЗОВ «ВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2013а). *Дорогою боротьби (Норильськ: звитяга і перемога!)*. Львів: ТЗОВ «ВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2013b). *Унівська битва*. Львів: ПТВФ «Афіша».

Губка, І. М. (2013c). *Долина смерті. Ботугичаг*. Львів.

Зайцев, Ю. Д. (2016). Губка Іван Миколайович. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. URL: <https://esu.com.ua/article-32227>

Павлів, Б. (2002). Борець з юних літ. *За вільну Україну*, 22–23 березня, 5.

Реабілітовані історією. (2020). *Реабілітовані історією*. У двадцяти семи томах. Львівська область. Книга шоста: м. Жовква, Жовківський район. Львів: Простір-М.

Українські політичні в'язні. (2001). *Українські політичні в'язні і крах більшовицької імперії*. Упорядник Іван Губка. Львів: Українські технології.

REFERENCES

Arkhiv Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy u Lvivskii oblasti [Archives of the Security Service of Ukraine in Lviv Region – ASSULR].

Hubka, I. (1997). Dorohamy zhyttia. Spohady [On the Roads of Life. Memories]. *Volia i Batkivshchyna*, 1–4. [in Ukrainian].

Hubka, I. (1998). Dorohamy zhyttia. Spohady [On the Roads of Life. Memories]. *Volia i Batkivshchyna*, 1–3. [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2000a). *Pyriatyn: peremoha i trahediia* [Pyriatyn: Victory and Tragedy]. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2000b). *U tsarstvi svavoli. Spohady* [In the Kingdom of Arbitrariness. Memories]. Chastyna I. Lviv: «Ukrainski tekhnolohii». [in Ukrainian].

Hubka, I. (2002a). Hriade doba natsii (do 10-richchia stvorennia Konhresu Ukrainskykh Natsionalistiv) [The Age of Nations is Coming (to the 10th Anniversary of the Congress of Ukrainian Nationalists)]. *Za vilnu Ukrainu, 13-14 hrudnia*, 4. [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2002b). *Pyriatyn: peremoha i trahediia* [Pyriatyn: Victory and Tragedy]. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2003). *U tsarstvi svavoli (stezhka dodomu). Spohady* [In the kingdom of arbitrariness (the path home). Memories]. Chastyna II. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2004). *Dorohoiu borotby (istorychni zamalovky)* [On the path of struggle (historical sketches)]. Chastyna I. Lviv: PTVF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2005a). *Dorohoiu borotby (peremozhni boi UPA)* [On the path of struggle (victorious battles of the UPA)]. Chastyna II. Lviv: VF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. (2005b). *Pravda pro Norylsk* [The truth about Norilsk]. Lviv: PTVF «Afisha». 156 s. [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2006a). *Dorohoiu borotby (etapy i zony)* [On the path of struggle (stages and zones)]. Chastyna III. Lviv: PTVF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2006b). *Dorohoiu borotby (ne biisia)* [On the Path of Struggle (Don't Be Afraid)]. Chastyna IV. Lviv: TzOV «VF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2007). *Dorohoiu borotby (bortsi za Ukrainu 1960 – 1990)* [On the Path of Struggle (Fighters for Ukraine 1960 – 1990)]. Lviv: PTVF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2009). *Dorohoiu borotby (Lytsar Sluzhby Bezpeky)* [On the Path of Struggle (Knight of the Security Service)]. Chastyna V. Lviv: «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. (2010). Slava Stetsko (1920 – 2010) [Slava Stetsko (1920 – 2010)]. *Volia i Batkivshchyna*, 1–2, 101–112. [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2011). *Dorohoiu borotby («Siromantsi» – kurin okremoho pryznachennia)* [On the Path of Struggle («Siromantsi» – a separate purpose hut)]. Chastyna VIII. Lviv: TzOV «VF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2012). *Dorohoiu borotby (Syloi i zbroieiu!)* [On the Path of Struggle (By Force and Weapons!)]. Lviv: TzOV «VF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2013a). *Dorohoiu borotby (Norylsk: zvytiaha i peremoha!)* [On the path of struggle (Norilsk: courage and victory!)]. Lviv: TzOV «VF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2013b). *Univska bytva* [Univ battle]. Lviv: PTVF «Afisha». [in Ukrainian].

Hubka, I. M. (2013c). *Dolyna smerti. Botuhychah* [Valley of death. Botugychag]. Lviv. [in Ukrainian].

Zaitsev, Yu. D. (2016). Hubka Ivan Mykolaiovych [Hubka Ivan Mykolaiovych]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Elektronnyi resurs] / Redkol.: I. M. Dziuba, A. I. Zhukovskyi, M. H. Zhelezniak [ta in.]; NAN Ukrainy, NTSh. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzhen NAN Ukrainy. Rezhym dostupu: <https://esu.com.ua/article-32227>. [in Ukrainian].

Pavliv, B. (2002). Borets z yunyk lit [Fighter from the Young Years]. *Za vilnu Ukrainu*. 22–23 bereznia, 5. [in Ukrainian].

Reabilitovani istoriieiu. (2020). Reabilitovani istoriieiu. U dvadtsiaty semy tomakh. Lvivska oblast. Knyha shosta: m. Zhovkva, Zhovkivskyi raion [Rehabilitated by History. In twenty-seven volumes. Lviv region. Book six: Zhovkva city, Zhovkva district]. Lviv: Prostir-M. [in Ukrainian].

Ukrainski politychni viazni. (2001). Ukrainski politychni viazni i krakh bilshovytskoi imperii [Ukrainian Political Prisoners and the Collapse of the Bolshevik Empire]. Uporiadnyk Ivan Hubka. Lviv: Ukrainski tekhnolohii. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 12 червня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.*

УДК 378.017.4(438)«20»

DOI 10.69550/3041-1467.8.348615

Оксана МЕДВІДЬ

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана вул. Лесі Українки, 46, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

ORCID: 0000-0002-8777-9760

ResearcherID: F-9444-2018

Oksana MEDVID'

PhD (History), Associate Professor of Department of Ukraine's History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksana-medvid@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О. (2025). Концепція викладання громадянської освіти у вищих навчальних закладах Польщі. *Axis Europae*, 8, 133–142. doi: 10.69550/3041-1467.8.348615

Bibliographic Description of the Article: Medvid', O. (2025). Kontseptsiiia vykladannia hromadianskoï osvity u vyshchych navchalnykh zakladakh Polshchi (pochatok XXI st.) [The concept of teaching civic education in Poland's higher educational institutions (at the beginning of the 21st century)]. *Axis Europae*, 8, 133–142. doi: 10.69550/3041-1467.8.348615 [in Ukrainian].

КОНЦЕПЦІЯ ВИКЛАДАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ПОЛЬЩІ (ПОЧАТОК XXI СТ.)

Анотація. Пропонована публікація присвячена аналізу впровадження викладання громадянської освіти у вищих навчальних закладах Польщі. **Мета статті** – проаналізувати цілі та основні підходи до викладання громадянської освіти у вищих навчальних закладах Республіки Польща, показати інтеграцію польських програм у освітній процес Європейського Союзу. **Методологія дослідження** базується на загальноприйнятих принципах науковості, об'єктивності, історизму, методах зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у здійсненні комплексного аналізу викладання громадянської освіти у ВНЗ Польщі на основі освітніх програм та нормативних документів. **Висновки.** Концепція громадянської освіти у вищих навчальних закладах Польщі відображає сучасні виклики демократичного суспільства. Вона спрямована на формування свідомих громадян, які володіють знаннями про державний лад, права людини, принципи демократії. Законодавча база громадянської освіти у вищих навчальних закладах Польщі має комплексний характер і поєднує національні та європейські норми. Її основою є Конституція Республіки Польща, Закон «Про вищу освіту і науку» 2018 р., підзаконні акти МОН, а також міжнародні документи, Хартія основних прав ЄС, Європейська хартія освіти для демократичного громадянства та Комюніке Болонського процесу створюють єдину

міжнародно-правову основу громадянської освіти у Польщі та формують сучасну концепцію громадянської освіти у вищій школі Польщі, надаючи їй європейського змісту та перспектив розвитку. Польська модель законодавчого забезпечення громадянської освіти зорієнтована на принципи демократії, свободи, гуманізму та соціальної відповідальності, що відповідає загальноєвропейським тенденціям і сприяє розвитку активного громадянського суспільства. Польська практика свідчить, що ефективна громадянська освіта можлива лише за умови поєднання теоретичних знань із практичною громадянською активністю. Такий підхід забезпечує сталий розвиток демократичної культури студентства та зміцнення громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянська освіта, патріотичне виховання, демократичне суспільство, громадянська активність, Республіка Польща.

THE CONCEPT OF TEACHING CIVIC EDUCATION IN POLAND'S HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS (AT THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY)

Abstract. The publication is devoted to the analysis of the implementation of teaching civic education in higher educational institutions in Poland. **The purpose of the research** is to analyze the goals and main approaches to teaching civic education in higher educational institutions of the Republic of Poland, to show the integration of the Polish programs into the educational process of the European Union. **The methodology of the research** is based on generally accepted principles of scientificity, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources. **The scientific novelty** consists in the implementation of a comprehensive analysis of the teaching of civic education in the Polish universities based on the educational programs and the regulatory documents. **Conclusions.** The concept of civic education in higher education institutions in Poland reflects the modern challenges of a democratic society. It is aimed at forming conscious citizens, who have knowledge about the state system, human rights, and the principles of democracy. The legislative framework for civic education in higher education institutions in Poland is comprehensive and combines the national and European norms. It is based on the Constitution of the Republic of Poland, the Law on Higher Education and Science of 2018, The by-laws of the Ministry of Education and Science, as well as international documents, the EU Charter of Fundamental Rights, the European Charter of Education for Democratic Citizenship and the Bologna Process Communiqué create a single international legal framework civic education in Poland and form a modern concept of civic education in higher education in Poland, giving it a European content and development prospects. The Polish model of legislative support for civic education is oriented towards the principles of democracy, freedom, humanism and social responsibility, which corresponds to European trends and contributes to the development of an active civil society. The Polish practice shows that effective civic education is possible only if it is combined with theoretical knowledge with practical civic activity. Due to the above-mentioned approach, there could be seen the sustainable development of a democratic student culture and the strengthening of civil society.

Key words: civic education, patriotic upbringing, democratic society, civic activism, Republic of Poland.

Постановка проблеми. Громадянська освіта є невід'ємною частиною сучасної системи освіти демократичних країн. У Польщі вона виконує важливу роль у підготовці

молоді до активної участі у громадському та політичному житті. Особливу увагу громадянській освіті приділяють на рівні вищої освіти, адже саме в університетах формується зріла громадянська позиція, готовність студентів до відповідальної участі в житті суспільства. Концепція викладання громадянської освіти у польських вищих навчальних закладах є результатом багаторічного розвитку освітньої політики країни. Ця концепція враховує історичний досвід, сучасні виклики та європейські стандарти.

Аналіз останніх досліджень. На шляху інтеграції української вищої школи в європейський освітній процес з'явилася низка аналітичних статей та монографій про концепцію розвитку громадянської освіти в країнах Європейського Союзу. Л. Рябовол порівнює європейський досвід і українську практику впровадження громадянської освіти (Рябовол, 2020), Т. Демчук розглядає інституційні механізми впровадження європейських стандартів (Демчук, 2025), Ю. Окуньовська здійснила політичний аналіз освітніх практик ЄС та їхнього значення для України (Окуньовська, 2021). Концепцію викладання громадянської освіти у навчальних закладах країн ЄС, в тому числі й в Польщі, розглядали О. Бублик (Бублик, 2022), О. Овчарук (Овчарук, 2021), О. Олійник та А. Солошенко (Олійник, Солошенко, 2020), І. Петрова (Петрова, 2024).

Мета статті – проаналізувати цілі та основні підходи до викладання громадянської освіти у вищих навчальних закладах Республіки Польща, показати інтеграцію польських програм у освітній процес Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. Формування громадянської освіти у вищих навчальних закладах Польщі є процесом, тісно пов'язаним із політичними та суспільними трансформаціями, які переживала країна від кінця XVIII ст. до сьогодення. Її зміст і цілі змінювалися відповідно до історичних умов, ідеологічних парадигм і суспільних запитів. Польська модель громадянської освіти поступово еволюціонувала від патріотичного виховання в умовах бездержавності до сучасної європейської системи освіти для демократії та активного громадянства. Після падіння комуністичного режиму розпочався процес реформування освіти відповідно до принципів демократії та громадянського суспільства. Вища школа стала простором реалізації нової парадигми виховання – освіти для демократії. У навчальні програми впроваджувалися курси «Права людини», «Демократичні інституції», «Європейська інтеграція», «Етика публічного життя».

Значна увага приділялася вихованню толерантності, соціальної активності та критичного мислення студентів. Як відзначає М. Рахва, «у цей період відбувається перехід від авторитарної педагогіки до педагогіки участі, де студент постає не лише об'єктом, а й суб'єктом освітнього процесу» (Rachwa, 2024). Розвиток студентського самоврядування, волонтерських рухів, молодіжних організацій став практичним виміром громадянської освіти.

Вступ Польщі до Європейського Союзу у 2004 р. суттєво вплинув на модернізацію вищої освіти. Громадянська освіта отримала новий вимір – європейський, зорієнтований на формування компетентностей активного, відповідального та толерантного громадянина Європи.

Зміст освітніх програм почав інтегрувати європейські стандарти освіти для сталого розвитку, міжкультурного діалогу, прав людини та громадянської участі. Велику роль у цьому відіграли програми Erasmus+, волонтерські ініціативи, студентські обміни, що реалізують принцип «освіти через участь» (education through participation).

Основною метою громадянської освіти у вищих навчальних закладах Польщі є формування активного громадянина, здатного критично мислити, захищати свої права, виконувати обов'язки та брати участь у демократичному процесі.

Серед основних завдань громадянської освіти у ВНЗ в Польщі можна виділити наступні: розвиток навичок критичного мислення і аналізу соціально-політичних процесів; формування знань про державний лад, конституційні права; виховання поваги до закону, толерантності, недискримінації; підготовка до участі у громадському житті та волонтерських ініціативах; стимулювання зацікавленості в політичному житті держави.

У Польщі переважає інтегрований підхід, громадянська освіта є складовою різних навчальних дисциплін. Деякі університети мають окремі курси з громадянської освіти: «Основи громадянського суспільства», «Демократія і права людини», «Політична культура». Інші впроваджують громадянські компетентності в рамках філософії, політології, правознавства. Застосовується комплексний підхід, орієнтований не лише на знання, а й на формування навичок дискусії, командної роботи, участі у суспільних ініціативах.

Зміст громадянської освіти залежить від профілю спеціальності, проте базові модулі присутні в більшості програм. Серед них: «Історія демократії в Польщі та Європі», «Конституційна система Республіки Польща», «Права людини в міжнародному і національному праві», «Функціонування місцевого самоврядування», «Інструменти громадянської активності (ініціативи, петиції, громадські слухання), «Етика і культура публічної дискусії». На рівні магістратури можуть додатково вивчатися теми європейської інтеграції, глобального громадянства, роль громадянського суспільства в сталому розвитку.

Викладання громадянської освіти у вищих навчальних закладах Польщі активно використовує інноваційні форми навчання: дискусії, дебати, симуляційні ігри, проектна діяльність з реальними громадськими ініціативами, волонтерство як частина навчального процесу, критичний аналіз законодавчих актів, участь у міжнародних молодіжних програмах (Erasmus+, European Solidarity Corps). Ці методи сприяють розвитку реальних навичок, необхідних для функціонування в демократичному суспільстві.

Завдяки громадянській освіті польські студенти краще розуміють механізми державного управління, підвищується рівень політичної участі молоді, активізується студентське самоврядування. В університетах Польщі активно діють студентські парламенти, дебатні клуби, громадські організації, що створює сприятливе середовище для розвитку громадянської активності. Громадянська освіта формує молодь з чіткою громадянською позицією, здатну боронити демократичні цінності, брати участь у виборах, бути соціально відповідальною.

Розвиток громадянської освіти у вищих навчальних закладах Польщі ґрунтується на комплексній нормативно-правовій базі, яка відображає демократичні засади функціонування держави та принципи європейської інтеграції. Законодавчі акти визначають не лише організацію вищої освіти, але й виховну місію університетів, спрямовану на формування громадянських компетентностей, поваги до прав людини, свободи та відповідальності.

Основою усієї системи громадянської освіти є Конституція Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. Вона проголошує Польщу демократичною правовою державою,

що реалізує принципи свободи, рівності, справедливості та солідарності (ст. 2) (Konstytucja, 1997).

У статті 70 Конституції гарантується право кожного на освіту та обов'язок держави забезпечувати громадянам рівний доступ до неї. Особливо важливою для громадянського виховання є стаття 82, яка визначає, що «обов'язком громадянина Республіки Польща є турбота про спільне благо». Таким чином, Конституція задає виховну парадигму, згідно з якою освіта має не лише надавати знання, а й формувати відповідальне ставлення до суспільства і держави.

Крім того, Конституція (ст. 25, 31, 32, 47, 53) гарантує свободу совісті, віросповідання, думки й висловлювання – засадничі елементи громадянських компетентностей. Ці положення стали нормативним підґрунтям для розвитку демократичної культури у вищій школі (Konstytucja, 1997).

Питання організації вищої освіти, зокрема громадянського виховання студентів, регулює Закон від 20 липня 2018 р. «Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce» (так звана Ustawa 2.0 або Konstytucja dla nauki). Відповідно до ст. 4 цього закону, вища освіта у Польщі базується на принципах свободи викладання, досліджень та творчості, а діяльність університетів повинна служити «вихованню в дусі відповідальності за Республіку Польщу, за зміцнення демократії та поваги до прав людини» (Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r.).

Закон підкреслює, що університети мають виховну місію (misja wychowawcza), яка полягає у формуванні не лише фахівця, а й активного громадянина, здатного брати участь у суспільному житті. Згідно зі ст. 11 цього закону, до завдань вищих навчальних закладів належать «розвиток громадянських, соціальних і моральних компетентностей студентів» (Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r.).

Закон також надає університетам автономію у створенні власних освітніх програм, що дозволяє включати курси з громадянської освіти, прав людини, етики, міжкультурної комунікації, європейських студій тощо.

Важливим чинником розвитку правового забезпечення громадянської освіти стали європейські інтеграційні процеси. Польща як держава – член ЄС імплементувала у своє законодавство низку принципів, визначених документами Європейського Союзу, Ради Європи та Болонського процесу. До таких документів належать: Хартія основних прав Європейського Союзу (2000), Європейська хартія освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (Рада Європи, 2010), Комюніке Болонського процесу (Берген, 2005; Єреван, 2015).

Важливе місце у формуванні нормативних засад громадянської освіти займає Хартія основних прав Європейського Союзу (2000 р.), яка визначає фундаментальні демократичні цінності, права і свободи людини. У ст. 14 закріплено право кожного на освіту, що повинна сприяти повазі до прав людини та демократичних принципів, тоді як статті 11, 12 і 21 гарантують свободу слова, об'єднань і заборону дискримінації – базові елементи громадянської компетентності. Таким чином, Хартія виступає правовим і ціннісним орієнтиром громадянської освіти, формуючи підґрунтя для виховання особистості, здатної до активної участі в демократичному суспільстві та європейській спільноті (Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000).

Важомих міжнародним документом, що визначає концептуальні засади громадянської освіти в Європі, є Європейська хартія освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи у 2010 р. У документі підкреслено, що освіта має забезпечувати розвиток демократичної

культури, заснованої на правах людини, рівності, участі та відповідальності. Хартія визначає громадянську освіту як процес, що сприяє формуванню активних, поінформованих і відповідальних громадян, здатних діяти на користь спільного блага та захищати демократичні цінності. Вона стала методологічним орієнтиром для держав-членів Ради Європи, зокрема Польщі, у формуванні національних стратегій громадянської освіти у школах та університетах (Council of Europe. Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education, 2010).

Комюніке Болонського процесу, ухвалене міністрами освіти європейських держав, визначають стратегічні напрями розвитку Європейського простору вищої освіти. У низці комюніке (Берген, 2005; Льовен, 2009; Єреван, 2015) підкреслено, що метою європейського простору вищої освіти є не лише підвищення якості навчання, а й виховання активного, відповідального та соціально свідомого громадянина Європи. Болонський процес наголошує на розвитку у студентів громадянських і соціальних компетентностей, необхідних для життя у демократичному суспільстві, міжкультурного діалогу, дотримання прав людини та сталого розвитку. Таким чином, громадянська освіта розглядається як невід'ємна складова європейської місії університетів, спрямована на поєднання професійної підготовки з вихованням громадянської відповідальності (Communiqué, 2005; Communiqué, 2015).

Впровадження цих документів у польське освітнє законодавство посприяло утвердженню ідеї освіти для активного громадянства як складової європейського освітнього простору (Kamiński, 2010).

Крім основних законів, функціонування громадянської освіти регламентується підзаконними актами Міністерства науки і вищої освіти Польщі. Зокрема, Розпорядження Міністра науки і вищої освіти від 27 вересня 2018 р. визначає стандарти підготовки у галузях педагогіки, соціології, права, політології, психології, де чітко зазначено необхідність формування у студентів громадянських, етичних і соціальних компетентностей. Це створює нормативну основу для інтеграції громадянських/соціальних навичок у програму вищої освіти. Розпорядження Міністра науки і вищої освіти від 25 липня 2019 р. стосується першочергово педагогічної освіти та містить положення про соціальні та громадянські компетентності як складову підготовки майбутнього вчителя. Це важливий приклад законодавства, що визначає громадянські навички в контексті вищої школи. Розпорядження Міністра науки і вищої освіти від 14 травня 2025 р. містить критерії оцінювання діяльності вищих навчальних закладів, серед яких фігурує розвиток студентських компетентностей (включно з громадянськими) як один із показників якості освіти.

Важливу роль відіграють статuti університетів, у яких закріплено виховні цілі, принципи студентського самоврядування, волонтерської діяльності, міжнародної співпраці. Згідно з цими положеннями, громадянська активність студентів визначається невід'ємною частиною освітнього процесу.

Висновки. Концепція громадянської освіти у вищих навчальних закладах Польщі відображає сучасні виклики демократичного суспільства. Вона спрямована на формування свідомих громадян, які володіють знаннями про державний лад, права людини, принципи демократії. Законодавча база громадянської освіти у вищих навчальних закладах Польщі має комплексний характер і поєднує національні та європейські норми. Її основою є Конституція Республіки Польща, Закон «Про вищу освіту і науку» 2018 р., підзаконні акти МОН, а також міжнародні документи, що регламентують розвиток демократичних компетентностей. Хартія основних прав ЄС,

Європейська хартія освіти для демократичного громадянства та Комюніке Болонського процесу створюють єдину міжнародно-правову основу громадянської освіти у Польщі та визначають спільні європейські принципи – повагу до прав людини, демократичну участь, соціальну відповідальність і міжкультурний діалог – які формують сучасну концепцію громадянської освіти у вищій школі Польщі, надаючи їй європейського змісту та перспектив розвитку. Польська модель законодавчого забезпечення громадянської освіти зорієнтована на принципи демократії, свободи, гуманізму та соціальної відповідальності, що відповідає загальноєвропейським тенденціям і сприяє розвитку активного громадянського суспільства. Польська практика свідчить, що ефективна громадянська освіта можлива лише за умови поєднання теоретичних знань із практичною громадянською активністю. Такий підхід забезпечує сталий розвиток демократичної культури студентства та зміцнення громадянського суспільства.

Перспективним напрямом дослідження є вивчення досвіду викладання громадянської освіти в університетах інших країн – членів Європейського Союзу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Демчук, Т. М. (2024). Громадянська освіта: міждисциплінарність у становленні категорії. *Empirio*, 1(2), 14–24. DOI: <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.2.14-24>

Дідук, І. (2024). Потенціал освітніх впливів на громадянську ідентифікацію в системі державної освітньої політики. *Проблеми політичної психології*, 16(30), 224–237. DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-173>

Інститут освітньої аналітики. (2024). *Освітня аналітика України: Щорічна доповідь*. Київ: МОН України.

Інститут освітніх ініціатив / ІВЕ Україна. (2023). *Методичні рекомендації з упровадження громадянської освіти в Україні з урахуванням європейських підходів*. Київ.

Kamiński, A. (2010). *Edukacja obywatelska w Polsce i w Europie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. URL: https://eul.ceo.org.pl/sites/eul.ceo.org.pl/files/edukacja_obywatelska_w_polsce.pdf

Konstytucja. (1997). *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970780483>

Council of Europe. (2010). *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*. Strasbourg: Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>

Communiqué. (2005). Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education – Bergen. (2005). *The European Higher Education Area – Achieving the Goals*. URL: <https://www.ehea.info/page-ministerial-conference-bergen-2005>

Communiqué. (2015). Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education – Yerevan. (2015). *The European Higher Education Area 2020: Implementation and New Priorities*. URL: <https://www.ehea.info/page-ministerial-conference-yerevan-2015>

Мелеганіч, Г. І. (2019). Громадянська освіта як необхідна передумова євроінтеграції України. *Міжнародний науковий вісник*, 2(18), 22–37. DOI: [https://doi.org/10.24144/2218-5348.2019.2\(18\).22-37](https://doi.org/10.24144/2218-5348.2019.2(18).22-37)

Мелешенко, Т. (2020). Громадянська освіта в педагогічних закладах вищої освіти. *Вища освіта України*, 1(76). DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2020.1\(76\).11](https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2020.1(76).11)

Невинна, Г. (2025). Громадянська освіта як необхідна умова розбудови сталої демократії. *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Політологія*, 20, Article 10. DOI: <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-10>

Окуньовська, Ю. В. (2023). Становлення громадянської освіти в Україні. *Політичне життя*, 2(2). DOI: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.2.2_j

Олійник, О. М., Солошенко, А. А. (2020). Громадянська освіта як фундамент європейського виміру вищої освіти України. *Вища освіта України*, 4, 52–60.

Ольховік, М. В., Коновалюк, О. Ю. (2022). Громадянська освіта в контексті правового виховання. *Civic education in the context of legal education*, 3, 186–190.

Петрова, І. В. (2024). Європейські рамки компетентностей і їх імплементація в українських освітніх програмах. *Освіта і управління*, 27(1), 21–33.

Пилинський, Я. (2016). *Громадянська освіта в Україні*. Київ: НаУКМА.

Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. (2018). *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U. 2018 poz. 1668). URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001668>

Rachwa, M. (2024) *Edukacja obywatelska w Polsce. Rozważania na tle przedmiotu historia i terażniejszość*. URL: https://www.researchgate.net/publication/390159095_Edukacja_obywatelska_w_Polsce_Rozwazania_na_tle_przedmiotu_historia_i_terazniejszoscCivic_Education_in_Poland_Reflections_on_the_Subject_History_and_the_Present?utm_source=chatgpt.com

Rozporządzenie. (2018). *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 września 2018 r. w sprawie standardów kształcenia*. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001861>

Швидун, В., Швидун, Л. (2024). Підготовка педагогів до розвитку громадянських компетентностей здобувачів освіти під час підвищення кваліфікації. *Вища освіта України*, 1(92), Article 17. DOI: [https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2024.1\(92\).17](https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2024.1(92).17)

Шевченко, А. Є., Кудін, С. В. (2023). Особливості викладання курсу «Громадянська освіта» в Україні (з 2022 р.). *Професійна освіта: методологія, теорія та технології*, 17, 242–263. DOI: <https://doi.org/10.31470/2415-3729-2023-17-242-263>

Charter of Fundamental Rights of the European Union. (2000). *Official Journal of the European Communities*, 364/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>

REFERENCES

Demchuk, T. M. (2024). Hromadyanska osvita: mizhdystsyplinarnist u stanovlenni katehoriyi [Civic education: interdisciplinarity in the formation of a category] *Empirio*, 1(2), 14–24. DOI: <https://doi.org/10.18523/3041-1718.2024.1.2.14-24> [in Ukrainian].

Diduk, I. (2024). Potensial osvitnikh vplyviv na hromadyans'ku identyfikatsiyu v systemi derzhavnoyi osvitynoyi polityky [The potential of educational influences on civic identification in the system of state educational policy]. *Problemy politychnoyi psykholohiyi*, 16(30), 224–237. DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol16-Year2024-173> [in Ukrainian].

Instytut osvithnoyi analityky. (2024). *Osvitnya analityka Ukrayiny: Shchorichna dopovid* [Educational Analytics of Ukraine: Annual Report.]. Kyiv: MON Ukrayiny. [in Ukrainian].

Instytut osvithnikh initsiatyv / IBE Ukrayina. (2023). *Metodychni rekomendatsiyi z uprovadzhennya hromadyanskoyi osvity v Ukrayini z urakhuvannyam yevropeyskykh*

pidkhodiv [Methodological recommendations for the implementation of civic education in Ukraine taking into account European approaches]. Kyiv. [in Ukrainian].

Kamiński, A. (2010). *Edukacja obywatelska w Polsce i w Europie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [Civic Education in Poland and Europe]. URL: https://eul.ceo.org.pl/sites/eul.ceo.org.pl/files/edukacja_obywatelska_w_polsce.pdf [in Polish].

Konstytucja. (1997). *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdm19970780483> [in Polish].

Communiqué. (2005). Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education – Bergen. *The European Higher Education Area – Achieving the Goals*. URL: <https://www.ehea.info/page-ministerial-conference-bergen-2005> [in English].

Communiqué. (2015). Communiqué of the Conference of European Ministers Responsible for Higher Education – Yerevan. *The European Higher Education Area 2020: Implementation and New Priorities*. URL: <https://www.ehea.info/page-ministerial-conference-yerevan-2015> [in English].

Council of Europe. (2010). *Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education*. Strasbourg: Council of Europe. URL: <https://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education> [in English].

Melehanych, H. I. (2019). Hromadyans'ka osvita yak neobkhidna peredumova yevrointehratsiyi Ukrayiny [Civic Education as a Necessary Prerequisite for Ukraine's European Integration]. *Mizhnarodnyy naukovyy visnyk*, 2(18), 22–37. DOI: [https://doi.org/10.24144/2218-5348.2019.2\(18\).22-37](https://doi.org/10.24144/2218-5348.2019.2(18).22-37) [in Ukrainian].

Meleshchenko, T. (2020). Hromadyans'ka osvita v pedahohichnykh zakladakh vyshchoyi osvity [Civic education in pedagogical institutions of higher education]. *Vyshcha osvita Ukrayiny*, 1(76). DOI: [https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2020.1\(76\).11](https://doi.org/10.31392/NPU-VOU.2020.1(76).11) [in Ukrainian].

Nevynna, H. (2025). Hromadyans'ka osvita yak neobkhidna umova rozbudovy staloyi demokratiyi [Civic education as a necessary condition for building a sustainable democracy]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seriya: Politolohiya*, 20, Article 10. DOI: <https://doi.org/10.32782/2312-1815/2025-20-10> [in Ukrainian].

Okunovska, Yu. V. (2023). Stanovlennya hromadyans'koyi osvity v Ukrayini [The formation of civic education in Ukraine]. *Politychne zhyttya*, 2(2). DOI: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2023.2.2j> [in Ukrainian].

Oliynyk, O. M., & Soloshenko, A. A. (2020). Hromadyans'ka osvita yak fundament yevropeys'koho vymiru vyshchoyi osvity Ukrayiny [Civic education as the foundation of the European dimension of higher education in Ukraine]. *Vyshcha osvita Ukrayiny*, 4, 52–60. [in Ukrainian].

Olkhovik, M. V., & Konovalyuk, O. Yu. (2022). Hromadyans'ka osvita v konteksti pravovoho vykhovannya [Civic education in the context of legal education]. *Civic Education in the context of legal education*, 3, 186–190. [in Ukrainian].

Petrova, I. V. (2024). Yevropeyski ramky kompetentnostey i yikh implementatsiya v ukrayinskykh osvitnikh prohramakh [European framework of competences and their implementation in Ukrainian educational programs]. *Osvita i upravlinnya*, 27(1), 21–33. [in Ukrainian].

Pylynsky, Ya. (2016). *Hromadyanska osvita v Ukrayini* [Civic education in Ukraine]. Kyiv: NaUKMA. [in Ukrainian].

Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. (2018). *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U. 2018 item 1668). URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001668> [in Polish].

Rachwa, M. (2024). *Edukacja obywatelska w Polsce. Rozważania na tle przedmiotu historia i terażniejszość* [Civic education in Poland. Reflections on the Subject History and the Present]. URL: https://www.researchgate.net/publication/390159095_Edukacja_obywatelska_w_Polsce_Rozwazania_na_tle_przedmiotu_historia_i_terazniejszoscCivic_Education_in_Poland_Reflections_on_the_Subject_History_and_the_Present?utm_source=chatgpt.com [in Polish].

Rozporządzenie. (2018). *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 września 2018 r. w sprawie standardów kształcenia* [Regulation of the Minister of Science and Higher Education of 27 September 2018 on education standards]. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180001861> [in Polish].

Shvydun, V., & Shvydun, L. (2024). Pidhotovka pedahohiv do rozvytku hromadyans'kykh kompetentnostey здобувачів освіти під час підвищення кваліфікації [Training of teachers to develop civic competencies of education seekers during advanced training]. *Vyshcha osvita Ukrayiny*, 1(92), Article 17. DOI: [https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2024.1\(92\).17](https://doi.org/10.32782/NPU-VOU.2024.1(92).17) [in Ukrainian].

Shevchenko, A. Ye., & Kudin, S. V. (2023). Osoblyvosti vykladannya kursu «Hromadyanska osvita» v Ukrayini (z 2022 r.) [Peculiarities of teaching the course «Civic Education» in Ukraine (since 2022)]. *Profesiina osvita: metodolohiia, teoriia ta tekhnolohii*, 17, 242–263. DOI: <https://doi.org/10.31470/2415-3729-2023-17-242-263>. [in Ukrainian].

Charter of Fundamental Rights of the European Union. (2000). *Official Journal of the European Communities*, 364/1, 18.12.2000. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> [in English].

Стаття надійшла до редакції 13 березня 2025 р.

Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.

УДК 355.48(477)(470:477)«2014/2022»:070.48(430)

DOI 10.69550/3041-1467.8.348694

Вячеслав ОНИЩАК

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vonuschak@ukr.net@gmail.com)

ORCID: 0009-0003-2191-117X

Vyacheslav ONYSCHAK

Postgraduate Student at the Department of Ukraine's History and Law, Junior Research Fellow at the Research Sector Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vonuschak@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Онищак, В. (2025). Російсько-українська війна 2014 – 2022 рр. на сторінках газети Die Zeit: історіографічні аспекти. *Axis Europae*, 8, 143–152. doi: 10.69550/3041-1467.8.348694

Bibliographic Description of the Article: Onyshchak, V. (2025). Rosiisko-ukrainska viina 2014 – 2022 rr. na storinkakh hazety Die Zeit: istoriohrafichni aspekty [The Russo-Ukrainian War of 2014 – 2022 on the pages of the periodical Die Zeit: historiographical aspects]. *Axis Europae*, 8, 143–152. doi: 10.69550/3041-1467.8.348694 [in Ukrainian].

**РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 2014 – 2022 рр. НА СТОРІНКАХ
ГАЗЕТИ DIE ZEIT: ІСТОРІОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ**

Анотація. У статті здійснено історіографічний аналіз висвітлення російсько-української війни у німецькому тижневику Die Zeit у 2014 – 2022 роках. **Мета дослідження** – проаналізувати еволюцію інтерпретацій російсько-української війни у публікаціях Die Zeit у 2014 – 2022 роках та визначити їх значення для формування європейського історіографічного й суспільного наративу. **Методологія дослідження** базується на поєднанні загальнонаукових і спеціально-історичних методів. Застосовано принципи історизму, об'єктивності та системності, що дало змогу розглядати публікації німецької газети Die Zeit у контексті конкретних політичних і суспільних умов 2014 – 2022 рр. Використано історіографічний метод для аналізу стану наукової розробки проблеми та визначення місця медійних джерел у сучасних дослідженнях російсько-української війни. **Наукова новизна** роботи полягає у комплексному дослідженні медійного дискурсу німецької газети Die Zeit щодо російсько-української війни з використанням поєднання історіографічного аналізу, контент- та дискурс-аналізу. **Висновки.** Розглянуто еволюцію медійного дискурсу від фази шоку та моральної мобілізації до усвідомлення війни як події європейського цивілізаційного масштабу. Показано, що публікації Die Zeit виконували подвійну функцію – джерела фіксації подій і чинника формування європейської історичної свідомості. Доведено, що німецька журналістика поступово трансформувалася з позиції аналітичної дистанції до нормативної солідарності з Україною, що стало складовою феномену Zeitenwende.

Ключові слова: російсько-українська війна, історіографія, медіа, Die Zeit, Німеччина, гібридна війна, Zeitenwende.

THE RUSSO-UKRAINIAN WAR OF 2014 – 2022 ON THE PAGES OF THE PERIODICAL DIE ZEIT: HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS

Abstract. *The article presents a historiographic analysis of the coverage of the Russian-Ukrainian war in the German weekly Die Zeit in 2014 – 2022. The purpose of the study is to analyze the evolution of interpretations of the Russian-Ukrainian war in Die Zeit publications in 2014 – 2022 and determine their significance for the formation of the European historiographical and social narrative. The research methodology is based on a combination of general scientific and special historical methods. The principles of historicism, objectivity, and systematicity were applied, which made it possible to consider the publications of the German newspaper Die Zeit in the context of specific political and social conditions of 2014 – 2022. The historiographic method was used to analyze the state of scientific development of the problem and determine the place of media sources in modern studies of the Russian-Ukrainian war. The scientific novelty of the work lies in the comprehensive study of the media discourse of the German newspaper Die Zeit regarding the Russian-Ukrainian war using a combination of historiographical analysis, content analysis and discourse analysis. Conclusions.* *The evolution of media discourse from the phase of shock and moral mobilization to the awareness of war as an event of European civilizational scale is examined. It is shown that the publications of Die Zeit performed a dual function – a source of recording events and a factor in the formation of European historical consciousness. It is proven that German journalism gradually transformed from a position of analytical distance to normative solidarity with Ukraine, which became a component of the Zeitenwende phenomenon.*

Keywords: *Russian-Ukrainian war, historiography, media, Die Zeit, Germany, hybrid war, Zeitenwende.*

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена сучасними викликами в інформаційному полі та необхідністю розуміння того, як німецькі медіа репрезентують російсько-українську війну 2014 – 2022 років. Незважаючи на численні публікації щодо російської агресії, залишається недостатньо вивченим механізм формування журналістських наративів і дискурсивних стратегій у провідних західних ЗМІ. Це ускладнює об'єктивну оцінку впливу медіа на громадську думку та політичне мислення, а також перешкоджає формуванню ефективної інформаційної політики. Таким чином, постає завдання системного аналізу контенту і дискурсу німецьких медіа з метою визначення специфіки репрезентації української кризи та її трансформації протягом російської агресії.

Мета дослідження. Проаналізувати еволюцію інтерпретацій російсько-української війни у публікаціях *Die Zeit* у 2014 – 2022 роках та визначити їх значення для формування європейського історіографічного й суспільного наративу.

Виклад основного матеріалу. Історіографічне осмислення сучасної російсько-української війни є одним із найдинамічніших напрямів гуманітарних досліджень останнього десятиліття. Її вивчення у вітчизняній та зарубіжній науці відбувається у міждисциплінарному полі, де перетинаються історія, політологія, комунікаційні студії, журналістика, культурологія та соціальна психологія. Після 2014 р. відбулася справжня інтелектуальна мобілізація. Створено сотні аналітичних і наукових праць, що прагнуть осмислити не лише перебіг війни, а й те, як вона відображалася у свідомості суспільств, насамперед через медійні канали. Для історіографії війни ключовим є

усвідомлення подвійної ролі медіа так як вони є і джерелом, і чинником історичного процесу. З одного боку, вони фіксують події та віддзеркалюють суспільні настрої, з іншого боку впливають на формування міжнародної реакції та надання оцінок. Саме тому дослідження європейських медіа, зокрема німецьких, є не лише складовою інформаційної історії, а й важливим напрямом політичної та культурної історії Європи XXI століття.

У вітчизняній науці проблему інформаційного виміру війни досліджували український історик і публіцист Ярослав Грицак, український історик, історіограф, доктор історичних наук, професор, дійсний член НТШ, Віталій Масненко, (Говерла, 2020, с. 240–242). Згодом з'явилися праці, присвячені іміджу України в міжнародних ЗМІ (Катерини Савон, Людмила Матвієнко), де підкреслюється, що медіа стали одним із головних чинників європейського позиціонування України після 2014 р. Відображенням тематики російсько-української війни у засобах масової інформації вивчають сучасні вчені Микола Галів, Василь Ільницький, Ореста Карпенко, Віталій Тельвак, Юлія Талалай та Володимир Старка (Галів, Ільницький, Карпенко, 2024; Ільницький, Тельвак, Талалай, 2024; Pnytskyi, Telvak, 2024; Telvak, Pnytskyi, 2023; Ільницький, Старка, Галів, 2022). Проте окремі з цих праць мають політологічний характер, не містять аналізу конкретного німецького видання в історіографічному контексті. Саме цим і зумовлюється необхідність нашого дослідження.

У західній науці активно розвивалася концепція гібридної війни, аналіз цього поняття провів американський військовий аналітик і політолог Френк Хофман (Frank Hoffman) який розглядав її як теорію військової стратегії, також Сер Лоуренс Фрідман (Lawrence Freedman), почесний професор військових досліджень в Королівському коледжі Лондона, що вважається провідним фахівцем у галузі британських стратегічних досліджень, розглядає отримання інформації суспільством, а саме весь медійний простір, як поле боротьби.

Історики Енн Епплбаум, (Anne Applebaum) Андреас Умланд, (Andreas Umland) підкреслювали, що інформаційна складова російської агресії це не супровід, а центральний елемент війни, спрямований на підлив європейського єднання. Ці підходи створюють теоретичну базу для вивчення західних медіа, як частини історичного процесу.

Серед німецьких дослідників помітну роль відіграють Йоахім Краузе (Joachim Krause), які аналізували зовнішню політику ФРН після 2014 р., і Роберт Місік, (Robert Misik) який розглядав *Die Zeit*, як інституцію громадської рефлексії. Проте саме журналістські тексти є тим джерелом, де зафіксовано не лише позицію уряду чи експертів, а й ментальний образ війни, притаманний німецькому суспільству.

Початок 2014 р. став для німецьких медіа своєрідним моментом прозріння. Якщо до того Україна перебувала на периферії німецького інформаційного простору, то події Євромайдану і подальша анексія Криму зробили її центральною темою. Саме тоді *Die Zeit* активно долучається до формування публічних дискусій про Україну. В 2014 р. Україні присвячено 112 статей. У лютому–березні цього ж року на шпальтах газети з'являються тексти, які визначають рамку майбутньої дискусії де боротьба України подається, як випробування для Європи, а агресія Росії – як виклик системі міжнародного права.

Так, у публікації Аліси Боти (Alice Bota) «Unser Pfand in Kiew» наголошується, що Європейський Союз уже не може залишатися стороннім спостерігачем: «Київ – це не периферія, це дзеркало нашої відповідальності». Авторка підкреслює, що для

українців Майдан став символом європейського вибору, а для німців – моральним тестом на здатність підтримувати свободу. Саме тут виникає фрейм, який потім неодноразово повторюватиметься у наступні роки – «Україна як дзеркало Європи» (Die Zeit, Nr.10, 27.02.2014).

Інший постійний оглядач, Міхаель Туманн (Michael Thumann), у статті «Russlands Verletzung» розглядає дії Кремля через категорію «раненої імперської свідомості»: анексія Криму, на його думку, є реакцією на «втрату» України, як символічного простору імперії. М. Туманн наголошує, що В. Путін використовує поняття «історичної справедливості», як виправдання агресії. Це свідчить, що Die Zeit від самого початку намагався вийти за межі суто політичного аналізу, пропонуючи культурно-історичне осмислення війни (Die Zeit, Nr.10, 27.02.2014).

Далі, у тексті Йохена Бітнера (Jochen Bittner) «Nach der Revolte, vor dem Kampf» увагу зосереджено на внутрішній складності українського суспільства. На Донбасі ще панує невизначеність, але вже помітно, як Росія активно використовує інформаційні канали для дестабілізації. Цей матеріал поєднує спостереження з місця подій і аналітичний висновок, починається інформаційна фаза війни, що передуватиме відкритим бойовим діям (Die Zeit, Nr.10, 27.02.2014).

Серія публікацій у березні 2014 року – «Zug und Druck» Йозефа Йоффе (Josef Joffe) (Die Zeit, Nr.11, 06.03.2014) та «Test the West» (спільний матеріал Тіни Гільдебрандт (Tina Gildebrandt), М. Туманна і Б. Ульріха, (Bernd Ulrich) – формують ще один фрейм: Європа запізнюється, а Росія діє швидко. Й. Йоффе проводить аналогію між «крикетом» і «бейзболом»: Захід діє повільно, формально, в межах правил, тоді як Москва цим користується і діє агресивно, без обмежень. Це порівняння стало метафорою асиметрії політичних культур (Die Zeit, Nr.11, 2014).

Таким чином, уже в перші тижні війни Die Zeit задає три головні лінії німецького медіа це бездіяльність Заходу, імперська політика помсти Росії і запізнення в прийнятті рішень і нерішучість Європи.

Цей корпус текстів важливий не лише, як фактографічний матеріал, а як джерело для реконструкції того, як формується історична свідомість у режимі реального часу. З позицій історіографії спостерігається перетин двох ліній: опису подій і самоусвідомлення Європи, як учасника історії.

У 2015 – 2016 рр. акценти в дискурсі Die Zeit зміщуються. Війна на Донбасі входить у тривалу фазу, на передній план виходять теми санкцій, дипломатії, кризи біженців. У статтях М. Туманна та Б. Ульріха обговорюються межі компромісів із Москвою. Журналісти розмірковують чи не перетворилася реальна політика на прикриття для слабкості. Водночас у цих текстах з'являються перші нотки втоми від війни у європейців і це стане характерним для всієї європейської медійної риторики другої половини десятиліття.

Науковий інтерес становить те, що журналісти Die Zeit дедалі частіше використовують історичні аналогії з періодом холодної війни, із досвідом Югославії, з «мюнхенським синдромом» Заходу. Це свідчить про перехід від оперативного репортажу до історіографічного наративу, коли події осмислюються крізь історичну пам'ять.

Важливо, що ці процеси відбуваються синхронно з появою у німецькій академічній літературі нової хвилі праць про політику пам'яті – від монографій професорки історії Європейського університету Віадрина, Клаудії Вебер (Klaudia Weber) і німецького політолога Андреаса Умландта (Andreas Umland) до збірників

Інституту східноєвропейських досліджень у Мюнхені (Weber, 2018). Die Zeit, фактично, працює, як місток між наукою і громадською свідомістю. Його журналісти не лише повідомляють, а формулюють інтелектуальні рамки, що згодом проникають у науковий обіг.

У 2017 – 2018 рр. у німецькому публічному просторі виразно фіксується зниження інтенсивності інформаційного інтересу до України, що відображає типову для тривалих конфліктів динаміку «звикання». Саме цей період особливо важливий для історіографічного аналізу, адже він показує, як медійна тиша і зниження частотності публікацій змінюють рамки сприйняття війни. Якщо у 2014 – 2015 рр. Україна перебувала у центрі уваги, то з 2017 р. тема поступово переміщується в аналітичні рубрики й огляди. Для порівняння в 2014 році війні в Україні Die Zeit присвячено 112 статей то в 2017 тільки 29.

З'являється стаття Аліси Боти (Alice Bota) «Der verdrängte Krieg ist zurück» У контексті захоплення українських кораблів у Керченській протоці газета звертає увагу на системне ігнорування Росією міжнародного морського права та на байдужість частини європейських політиків. Стаття, присвячена соціальному виміру української реальності. Авторка передає атмосферу післяреволюційних змін, повільного реформування й постійної напруги між очікуванням і розчаруванням. Ключовою фразою стає визначення: «крихка надія українців на зміни, які так повільно приходять». Для історика цей текст цінний тим, що демонструє поступове зміщення дискусії з воєнно-політичного виміру на гуманітарно-соціальний. Саме через такий фокус формується глибше розуміння війни, що не тільки руйнує, а й трансформує суспільство (Die Zeit, Nr.49, 28.11.2018).

Водночас Die Zeit продовжує друкувати матеріали, що аналізують стратегічні наслідки санкційної політики. Наприклад, у статті Малте Борна (Malte Born) Марен Дженсен (Maren Jensen), Крістіни Плетт (Kristina Plett) «Lässt sich Putin zum Umdenken bewegen, wenn man Nord Stream 2 stoppt?» автори зважують економічні аргументи за і проти санкцій, порівнюючи ефективність європейських і американських підходів. Вони приходять до висновку, що санкції мають більше політичне, ніж економічне значення: «Вони є знаком, що Європа не забула про агресію, навіть якщо не може її зупинити» (Die Zeit, Nr.39, 17.09.2020).

Німеччина визнає обов'язок діяти без упевненості у практичних засобах реалізації. Такий підхід стає характерним і для офіційної зовнішньої політики Німеччини часів уряду Ангели Меркель, де баланс між економічними інтересами і моральними принципами підтримується за допомогою мови компромісу.

Паралельно з офіційним дискурсом, у 2019 – 2020 рр. Die Zeit приділяє увагу внутрішнім європейським дебатам про ідентичність і безпеку. Серія матеріалів у розділі «Zeit Online Dossier Ukraine» зосереджується на темах біженців, волонтерства, гуманітарних наслідків війни, що дозволяє побачити, як журналістика зміщується від великої політики до історій окремих людей. Це важливо для історіографії.

Після 2020 р. у публікаціях Die Zeit поступово з'являються передчуття нового загострення. М. Туманн і Й. Йоффе у своїх колонках неодноразово попереджають, що Москва використовує дипломатію лише як інструмент тиску. Водночас на шпальтах газети активізуються дебати про енергетичну залежність від Росії, зокрема у зв'язку з будівництвом Nord Stream 2. У статтях аналітичного відділу звучать питання: чи не повторює Німеччина помилки минулого, коли прагнення врегулювати проблему діалогом оберталося втратами безпеки?

2021 рік стає своєрідним підготовчим етапом до історичного перелому, який німецькі журналісти згодом назвуть *Zeitenwende* – «зміна епохи». *Die Zeit* дедалі частіше вживає метафору «тривожної тиші»: напруга наростає, але політичні лідери ще намагаються переконати себе, що великої війни не буде.

З початком повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р. медіадискурс зазнає кардинальної трансформації. Газета публікує серію аналітичних матеріалів, що фіксують момент історичного зламу: «Putins Krieg», «Die Rückkehr der Geschichte», «Was jetzt zu tun ist». Їхня спільна риса – рішуче відкидання старої «остполітік» і визнання того, що Європа усвідомлює що залишатись осторонь та витримувати нейтральність вже неможливо.

Редакційна політика *Die Zeit* цього періоду демонструє радикальний зсув від аналітичного дистанціювання до відкритої нормативної позиції. Якщо раніше газета зберігала «німецьку стриманість», то тепер звучать фрази: «Wir müssen Ukraine helfen, sonst verraten wir uns selbst» («Ми маємо допомогти Україні, інакше зрадімо самих себе»). Таке зміщення тональності відображає зміну суспільних настроїв – переосмислення війни, як битви за європейську ідентичність.

Цікаво, що 2022 р. став також моментом реінтеграції морального аргументу у політичну мову. У публікаціях А. Боти, Й. Біттнера, М. Туманна відчувається намагання відновити втрачену довіру до політичних інститутів через мову цінностей. У статті М. Біттнера, наприклад, йдеться: «Після Бучі питання про відносини з Росією більше не є питанням дипломатії – це питання совісті».

Для історика ці тексти мають особливе значення: вони засвідчують, як журналістика виконує функцію морального архіву епохи. У них документується не лише перебіг війни, а й еволюція європейської самосвідомості від скепсису й втоми до усвідомленої солідарності з Україною.

Якщо співвіднести публікації *Die Zeit* з академічною літературою того ж періоду, можна побачити взаємодію двох рівнів історіографії: медійного і наукового. Наукові праці (А. Умланд, Тімоті Снайдера (Timothy Snyder), Марі Мендрас (Marie Mendras), Генріха Августа Вінклера (Heinrich August Winkler) фіксують кризу міжнародного порядку і повернення «історії», як моральної категорії; водночас *Die Zeit* транслює ті ж ідеї у масовий простір, формуючи підґрунтя для колективної пам'яті порівнюючи Путіна з Гітлером, Муссоліні, Мілошевичом.

Таким чином, корпус публікацій 2014 – 2022 рр. становить цілісний історіографічний масив, у якому можна виділити кілька етапів еволюції висвітлення подій: 2014 – 2015 рр. – фаза шоку і моральної мобілізації; 2016 – 2018 рр. – період аналітичного осмислення та часткової «втоми»; 2019 – 2021 рр. – фаза обережного реалізму та критики «старої політики»; 2022 р. – момент перелому.

Історіографічно ці етапи можна розглядати, як процес переходу від опису війни до усвідомлення її як події європейського масштабу, що змінила саме розуміння минулого.

Висвітлення України у *Die Zeit* відзначається унікальним поєднанням аналітичної глибини, емоційності та аргументації. У ньому поступово формується новий європейський наратив. Україна постає не як об'єкт співчуття, а як суб'єкт історії, який своєю боротьбою випробовує цінності Заходу на справжність.

Висновки. У сучасній історіографії бракувало системного аналізу саме німецького джерельного корпусу, а дисертація заповнює цю прогалину. Газета *Die Zeit* у 2014 – 2022 рр. виступала своєрідним дзеркалом Європи, де відображались коливання

між Realpolitik і моральною політикою. Публікації провідних авторів А. Боти, М. Туманна, Й. Бітнера, Й. Йоффе, Б. Ульріха, формують історичний контекст, у якому видно, як Німеччина поступово переосмислює власну роль у східноєвропейській безпековій історії.

З позицій історіографії *Die Zeit* може розглядатися, як джерело, що фіксує еволюцію європейської саморефлексії у час війни в Європі. Зміна дискурсу від 2014 по 2022 рік є не просто журналістським феноменом, а частиною більшої трансформації європейської історичної свідомості.

Отже, результати історіографічного аналізу показують, що в німецькому інтелектуальному просторі війна Росії проти України стала каталізатором перегляду не лише зовнішньої політики, а й самої ідентичності Заходу. Цей процес триває, а вивчення медіакорпусу *Die Zeit* дає змогу побачити його в динаміці, у живому русі думок і суперечностей, що формують історію сучасної Європи. Газета постає як джерело, що фіксує процес європейської саморефлексії та трансформацію історичної свідомості. Україна у цьому наративі дедалі чіткіше постає не об'єктом співчуття, а суб'єктом історії.

Подальші студії можуть бути спрямовані на аналізі ролі журналістики у формуванні колективної пам'яті про війну в Європі XXI століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

Галів, М., Ільницький, В., Карпенко, О. (2024). Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022 – 2024). *Новітня доба*, 12, 75–96.

Ільницький, В., Тельвак, В., Талалай, Ю. (2024). Сучасна російсько-українська війна на шпальтах «The British Army Review» (2022 – 2024). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, Спецвипуск*, 130–146.

Ільницький, В., Старка, В., Галів, М. (2022). Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*, 5, 43–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043>

Масненко, В. В. (2020). Важлива монографія про сучасну російсько-українську війну: Рец. на кн.: Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна. Ужгород: РІК-У, 2018. 312 с. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Історія*, 2 (43), 240–242.

Матвієнко, Л. В. (2020). *Україна в міжнародних ЗМІ, методичні рекомендації*. Миколаїв: НУК.

Савон, К. (2019). Міжнародний імідж України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Наукові записки*, 64.

Applebaum, A. (2020). Die Ablösung beginnt. *Die Zeit*, 25, aktualisiert 13.06.2020.

Bittner, J. (2014). Nach der Revolte, vor dem Kampf. *Die Zeit*, 10, 27.02.2014.

Bittner, J., Machowecz, M. (2022). Muss der Westen mitkämpfen?. *Die Zeit*, 14, aktualisiert 30.03.2022.

Bota, A. (2014). Unser Pfand in Kiew. *Die Zeit*, 10, 27.02.2014.

Bota, A. (2018). Der verdrängte Krieg ist zurück. *Die Zeit*, 49, 28.11.2018.

Bota, A., Lau, J. (2022). «Man kann einfach nicht behaupten, dass dies nur Putins Krieg ist». *Die Zeit*, 37, aktualisiert 09.09.2022.

- Born, M., Jensen, M., Plett, C.** (2020). Lässt sich Putin zum Umdenken bewegen, wenn man Nord Stream 2 stoppt?. *Die Zeit*, 39, aktualisiert 17.09.2020.
- Galeotti, M.** (2016). *Hybrid War or Gibridnaya Voyna? Getting Russia's non-linear military challenge right*. Mayak.
- Freedman, L.** (2019). *Ukraine and the Art of Strategy*. Oxford.
- Hildebrandt, T., Thumann, M., Ulrich, B.** (2014). Test the West. *Die Zeit*. Nr. 11, 06.03.2014.
- Hoffman, F.** (2007). Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. *Arlington, Studies*. 72 p. URL: https://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf.
- Ilnytskyi, V., Telvak, V.** (2024). Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 31, 218–237. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306344
- Joffe, J.** (2014). Zug und Druck. *Die Zeit*, 11, 06.03.2014.
- Krause, J.** (2019). *Die deutsche Außenpolitik nach 2014: Sicherheit, Russland und die Ukraine*. Hamburg.
- Misik, R.** (2015). *Die Zeit und die Öffentlichkeit: Journalismus als Ort der Selbstreflexion*. Wien.
- Merz, F.** (2022). Wir müssen eingestehen, dass wir uns geirrt haben. *Die Zeit*. Nr. 14, 30.03.2022.
- Mendras, M.** (2012). *Russian Politics: The Paradox of a Weak State*. London.
- Snyder, T.** (2017). *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century*. New York.
- Telvak, V., Ilnytskyi, V.** (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 27, 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552
- Thumann, M.** (2014). Russlands Verletzung. *Die Zeit*, 10, 27.02.2014.
- Umland, A.** (2017). *Russia's Hybrid War and Its Implications for Europe*. Stuttgart. Was jetzt? (2022). *Die Zeit*, 08, 16.02.2022.
- Weber, C.** (2018). *Krieg der Erinnerung: Russland, die Ukraine und Europa*. Berlin.
- Winkler, H. A.** (2011). *Geschichte des Westens*. München.

REFERENCES

- Haliv, M., Ilnytskyi, V., & Karpenko, O.** (2024). Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukrainsiv v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2022 – 2024) [The issue of the genocide of Russia against Ukrainians in the Ukrainian mass media (2022 – 2024)]. *Novitnia doba*, 12, 75–96. [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V., Telvak, V., & Talalai, Yu.** (2024). Suchasna rosiisko-ukrainska viina na shpaltakh «The British Army Review» (2022 – 2024) [The Modern Russian-Ukrainian War in the Columns of «The British Army Review» (2022 – 2024)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii, Spetsvyypusk*, 130–146. [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V., Starka, V., & Haliv, M.** (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy [Russian propaganda as an element of preparation for armed aggression against Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 43–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043> [in Ukrainian].

Masnenko, V. V. (2020). Vazhlyva monohrafiia pro suchasnu rosiisko-ukrainsku viinu: Rets. na kn.: Ofitsynskiy Yu. Suchasna rosiisko-ukrainska viina- Uzhhorod: RIK-U.-2018. 312 s. [An important monograph on the modern Russian-Ukrainian war: Review of the book: Ofitsynskiy Yu. Modern Russian-Ukrainian War]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: seriia: Istoriia – Scientific Bulletin of Uzhhorod University: series: History*, 2 (43), 240–242 [in Ukrainian].

Matviienko, L. V. (2020). *Ukraina v mizhnarodnykh ZMI, metodychni rekomendatsii* [Ukraine in international media, methodological recommendations]. Mykolaiv: NUK. [in Ukrainian].

Savon, K. (2019). Mizhnarodnyi imidzh Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [International image of Ukraine: current state and development prospects]. *Naukovi zapysky – Proceedings*, 64. [in Ukrainian].

Applebaum, A. (2020). Die Ablösung beginnt [The replacement begins]. *Die Zeit – The time*, 25, aktualisiert 13.06.2020. [in German].

Bittner, J. (2014). Nach der Revolte, vor dem Kampf [After the revolt, before the fight] *Die Zeit – The time*, 10, 27.02.2014. [in German].

Bittner, J., Machowecz, M. (2022). Muss der Westen mitkämpfen? [Must the West join the fight?]. *Die Zeit – The time*, 14, aktualisiert 30.03.2022. [in German].

Bota, A. (2014). Unser Pfand in Kiew [Our pledge in Kyiv]. *Die Zeit – The time*, 10, 27.02.2014. [in German].

Bota, A. (2018). Der verdrängte Krieg ist zurück [The suppressed war is back]. *Die Zeit – The time*, 49, 28.11.2018. [in German].

Bota, A., & Lau, J. (2022). «Man kann einfach nicht behaupten, dass dies nur Putins Krieg ist» [«You simply cannot claim that this is only Putin's war»]. *Die Zeit – The time*, 37, aktualisiert 09.09.2022. [in German].

Born, M., Jensen, M., & Plett, C. (2020). Lässt sich Putin zum Umdenken bewegen, wenn man Nord Stream 2 stoppt? [Could Putin be persuaded to change his mind if Nord Stream 2 were stopped?]. *Die Zeit – The time*, 39, aktualisiert 17.09.2020. [in German].

Galeotti, M. (2016). *Hybrid War or Gibridnaya Voyna? Getting Russia's non-linear military challenge right*. Mayak. [in English].

Freedman, L. (2019). *Ukraine and the Art of Strategy*. Oxford. [in English].

Hildebrandt, T., Thumann, M., & Ulrich, B. (2014). Test the West. *Die Zeit – The time*, 11, 06.03.2014. [in German].

Hoffman, F. (2007). Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. *Arlington, Studies*. 72 p. URL: https://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf. [in English].

Ilnytskyi, V., & Telvak, V. (2024). Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Shkhidnoievropeiskiy Istorychniy Visnyk – East European Historical Bulletin*, 31, 218–237. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306344 [in English].

Joffe, J. (2014). Zug und Druck [Tension and pressure]. *Die Zeit – The time*, 11, 06.03.2014. [in German].

Krause, J. (2019). *Die deutsche Außenpolitik nach 2014: Sicherheit, Russland und die Ukraine* [German foreign policy after 2014: Security, Russia and Ukraine]. Hamburg. [in German].

Misik, R. (2015). *Die Zeit und die Öffentlichkeit: Journalismus als Ort der Selbstreflexion* [Time and the public: Journalism as a place for self-reflection]. Wien. [in German].

Merz, F. (2022). Wir müssen eingestehen, dass wir uns geirrt haben [We must admit that we were wrong]. *Die Zeit – The time*, 14, 30.03.2022. [in German].

Mendras, M. (2012). *Russian Politics: The Paradox of a Weak State*. London. [in English].

Snyder, T. (2017). *On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century*. New York. [in English].

Telvak, V., & Ilnytskyi, V. (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Shkhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 27, 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552 [in English].

Thumann, M. (2014). Russlands Verletzung [Russia's violation]. *Die Zeit – The time*, 10, 27.02.2014. [in English].

Umland, A. (2017). *Russia's Hybrid War and Its Implications for Europe*. Stuttgart. [in English].

Was jetzt? [What now?] (2022). *Die Zeit – The time*, 08, 16.02.2022. [in German].

Weber, C. (2018). *Krieg der Erinnerung: Russland, die Ukraine und Europa* [War of Memory: Russia, Ukraine and Europe]. Berlin. [in German].

Winkler, H. A. (2011). *Geschichte des Westens* [History of the West]. München. [in German].

Стаття надійшла до редакції 15 травня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.

УДК 94:323.215(477):342.95(477)«2014/2022»

DOI 10.69550/3041-1467.8.348622

Роман ТЕРЕЩЕНКО

аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (roman.tereshchenko13@gmail.com)

ORCID: 0009-0005-1708-2799

Roman TERESHCHENKO

Postgraduate Student of the Department of Ukraine's History and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (roman.tereshchenko13@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Терещенко, Р. (2025). Характеристика нормативно-правового забезпечення політики пам'яті в Україні за період 2014 – 2022. *Axis Europae*, 8, 153–170. doi: 10.69550/3041-1467.8.348622

Bibliographic Description of the Article: Tereshchenko, R. (2025). Kharakterystyka normatyvno-pravovoho zabezpechennia polityky pam'iaty v Ukraini u 2014 – 2022 [Characteristics of the legal framework for the memory policy in Ukraine 2014 – 2022]. *Axis Europae*, 8, 153–170. doi: 10.69550/3041-1467.8.348622 [in Ukrainian].

**ХАРАКТЕРИСТИКА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ
У 2014 – 2022 рр.**

Анотація. *Мета дослідження* – здійснити аналіз нормативно-правового забезпечення політики пам'яті в Україні впродовж 2014 – 2022 рр., визначити основні напрями законодавчої діяльності, виявити ключові етапи еволюції правової бази та оцінити ефективність імплементації прийнятих правових актів у контексті формування національної ідентичності та соціального захисту учасників бойових дій. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності та об'єктивності. Використано історико-правовий метод для аналізу законодавчих актів та нормативно-правових документів різних рівнів; проблемно-хронологічний метод – для структурування матеріалу за тематичними напрямками та часовими періодами; компаративний метод – для порівняння різних етапів нормотворчості та виявлення закономірностей еволюції законодавства; метод критичного аналізу – для оцінки ефективності імплементації правових норм та виявлення проблемних аспектів їх практичної реалізації. **Наукова новизна.** Вперше здійснено системний аналіз нормативно-правових актів, що регулювали політику пам'яті у 2014 – 2022 рр., виокремлено три основні напрями законодавчої діяльності: правове визнання російської агресії та статусу її учасників, декомунізація символічного простору, формування правових засад комеморативних практик. Проаналізовано динаміку правового оформлення статусу учасників бойових дій від початкового визначення АТО до ООС,

досліджено еволюцію декомунізаційного законодавства та його імплементації, виявлено проблеми практичної реалізації законодавчих норм, зокрема множинність актів, розпорошення повноважень між різними органами влади, бюрократизацію процедур отримання статусу та соціальних гарантій. **Висновки.** Доведено, що нормативно-правове забезпечення політики пам'яті 2014–2022 рр. характеризувалося динамічністю та реактивністю, еволюціонуючи паралельно з розвитком подій на фронті та змінами в суспільній свідомості. Законодавче оформлення пам'яті про війну виконувало подвійну функцію: надавало офіційного статусу подіям, особам та організаціям, легітимізуючи їх роль у боротьбі за незалежність, і створювало правові механізми соціальної підтримки ветеранів та їхніх родин. Попри значний обсяг прийнятих законів та постанов, їх практична реалізація стикалася з системними проблемами, що знижувало ефективність державної політики у сфері вшанування пам'яті та соціального захисту захисників України.

Ключові слова: політика пам'яті, нормативно-правові акти, учасники бойових дій, декомунізація, російсько-українська війна, АТО, ООС.

CHARACTERISTICS OF THE LEGAL FRAMEWORK FOR THE MEMORY POLICY IN UKRAINE 2014 – 2022

Abstract. *The purpose of the research* is to conduct an analysis of the normative legal framework for memory policy in Ukraine during 2014 – 2022, identify the main directions of legislative activity, reveal key stages of legal base evolution, and evaluate the effectiveness of the implementation of adopted legal acts in the context of the national identity formation and social protection of combatants. **The methodology of the research** is based on the principles of historicism, systematicity, and objectivity. The historical legal method has been applied to analyze legislative acts and normative legal documents at various levels; the problem chronological method has been used to structure material by the thematic areas and time periods; the comparative method has been applied to compare different stages of norm making and identify patterns in legislative evolution; the critical analysis method has been utilized to assess the effectiveness of legal norm implementation and identify problematic aspects of their practical realization. **Scientific Novelty.** There has been conducted A systematic analysis of normative-legal acts regulating memory policy during 2014 – 2022 for the first time, and three main directions of legislative activity have been identified: legal recognition of the Russian aggression and the status of its participants, the decommunization of symbolic space, and the formation of the legal foundations for the commemorative practices. The dynamics of legal formalization of combatants' status from the initial definition of ATO to JFO have been analyzed, the evolution of decommunization legislation and its implementation have been studied, and issues on the practical implementation of legislative norms have been identified, including the multiplicity of acts, dispersion of powers among various government bodies, and bureaucratization of procedures for obtaining status and social guarantees. **Conclusions.** It was proved that the normative legal framework for memory policy in 2014 – 2022 was characterized by dynamism and reactivity, evolving in parallel with the development of events at the front and changes in public consciousness. The legislative formalization of war memory performed a dual function: it gave official status to events, people, and organizations, legitimizing their role in the struggle for independence, and created legal mechanisms for the social support of the veterans and their families. Despite the significant volume of adopted laws and resolutions, their practical implementation faced

systemic problems that reduced the effectiveness of state policy in the field of honoring memory and social protection of Ukraine's defenders.

Keywords: *memory policy, regulatory acts, combatants, decommunization, RUSSO-Ukrainian WAR, ATO, JFO.*

Постановка проблеми. Нормативно-правове регулювання політики пам'яті 2014 – 2022 років заклало правову рамку політики пам'яті в Україні. Система нормативно-правових актів створила формально-юридичні підстави для повноважень суб'єктів формування політики пам'яті, об'єктивувала нові символи та практики вшанування, встановила соціальні гарантії для учасників бойових дій. Законодавче оформлення пам'яті про війну виконувало подвійну функцію: по-перше, воно надавало офіційного статусу подіям, особам та організаціям; по-друге, створювало правові механізми матеріальної підтримки носіїв цієї пам'яті – ветеранів та їхніх родин.

Актуальність дослідження зумовлена потребою системного аналізу законодавчої бази, що склалася впродовж восьми років після початку російської агресії, оцінки її ефективності та виявлення проблемних аспектів імплементації. Розуміння цих процесів є важливим для вдосконалення сучасної політики пам'яті та ветеранської політики в умовах повномасштабної війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти нормативно-правового забезпечення політики пам'яті досліджували В. Ільницький та Р. Царик, які проаналізували організаційні, нормативні та концептуальні засади політики пам'яті України щодо сучасної російсько-української війни (Ільницький, Царик, 2025b; Ільницький, Галів, Царик, 2025). Л. Силенко, С. Сівков та Д. Комарницький розглянули адміністративно-правовий аспект вшанування ветеранів війни як компонент реалізації соціально-економічної функції держави (Sylenko, Sivkov, Komarnytskyi, 2025). Питання декомунізаційного законодавства аналізувалися О. Гриценком (Гриценко, 2019), С. Набоком (Набок, 2016), а також у висновках Венеціанської комісії (Opinion on the Law of Ukraine on the Condemnation of the Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes and Prohibition of Propaganda of their Symbols, 2015). Окремі аспекти порушеного питання окреслювалися у працях В. Ільницького, М. Галіва, П. Дворянин, О. Карпенко, О. Свійонтик, Р. Терещенка, В. Тельвака, Ю. Талалай, А. Огар (Ільницький, Царик, 2024a; Ільницький, Царик, 2024b; Галів, Ільницький, Карпенко, 2024; Ільницький, Тельвак, Талалай, 2024; Telvak, Ilnytskyi, 2023; Ilnytskyi, Telvak, 2024; Свійонтик, Терещенко, 2024; Ільницький, Царик, 2025a; Дворянин, Галів, 2025; Haliv, & Ohar, 2021; Haliv, & Sviontyk, 2023). Назагал доводиться констатувати, що комплексного дослідження всього масиву нормативно-правових актів періоду 2014 – 2022 рр. досі не проведено.

Мета дослідження – здійснити комплексний аналіз нормативно-правового забезпечення політики пам'яті в Україні впродовж 2014 – 2022 рр., визначити основні напрями законодавчої діяльності та оцінити ефективність імплементації прийнятих правових актів.

Виклад основного матеріалу. Аналіз нормотворчості 2014 – 2022 рр. у сфері політики пам'яті дозволяє виокремити три основні напрями законодавчої діяльності:

– правове визнання російської агресії та статусу її учасників – напрям був спрямований на створення соціально-правових засад для інтеграції ветеранів у суспільство;

– прийняття декомунізаційного законодавства – напрям забезпечував ідеологічний розрив з радянським минулим, символіка якого активно використовувалася російською пропагандою для легітимації агресії;

– формування правових засад комеморації – цей напрям створював новий календар пам'ятних дат та визначав механізми державної підтримки меморіальних ініціатив.

Характерною особливістю нормотворчості цього періоду стала її динамічність та реактивність: законодавство еволюціонувало паралельно з розвитком подій на фронті, від початкового визначення конфлікту як «антитерористичної операції» (Указ Президента України № 405/2014, 2014) до його переосмислення як Операції Об'єднаних Сил (Указ Президента України, 2018) та подальшого усвідомлення масштабів повномасштабного вторгнення. Водночас саме в цій динамічності криються й основні проблеми: множинність нормативно-правових актів, розпорошення повноважень між різними органами влади, бюрократизація процедур часто перетворювали декларовані гарантії на важкодоступні для пересічних ветеранів привілеї (Міхєєва, 2020).

Правове оформлення статусу учасників війни стало першочерговим завданням державної політики після російської агресії навесні 2014 р. Як зазначають Л. Силенко, С. Сівков та Д. Комарницький, вшанування ветеранів війни є багатовимірним феноменом, що поєднує моральний, правовий, соціальний та економічний виміри, а держава відіграє стратегічну роль у формуванні історичної пам'яті, патріотизму та національної єдності саме через визнання та вшанування захисників (Sylenko, Sivkov, Komarnytskyi, 2025). Таким чином, ветеранська політика є невід'ємною складовою політики пам'яті, оскільки комеморативні практики – від законодавчого закріплення статусу учасників бойових дій до створення меморіальних об'єктів – є інструментами зміцнення національної ідентичності та фіксації суспільної правди про війну.

14 квітня 2014 р. виконувач обов'язків Президента України Олександр Турчинов оголосив про початок антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей (14 квітня 2014 р. офіційно оголошено про початок Антитерористичної операції на Сході України). Саме цей день вважається офіційною точкою відліку правового оформлення війни, хоча фактичні бойові дії та російська окупація почалися дещо раніше. Формулювання «антитерористична операція» визначало юридичну рамку подій, що мало як внутрішньополітичні (збереження можливості мирного врегулювання), так і міжнародно-правові (унікнення визнання стану війни) мотиви.

Ключовим законодавчим актом, що створив правову основу для соціального захисту учасників АТО, став Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» № 3551-ІІ від 22 жовтня 1993 р. (Закон України, 1993). Цей закон оригінально стосувався ветеранів Другої світової війни та інших збройних конфліктів радянського періоду, проте був адаптований до нових реалій через внесення змін 1 липня 2014 року (Закон № 1547-VII). Зміни передбачали включення до категорії учасників бойових дій осіб, «які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення» (Закон України, 2014).

20 серпня 2014 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 413 «Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення». Ця постанова детально визначала процедуру підтвердження участі в бойових діях, перелік необхідних

документів та органи, відповідальні за надання статусу. Згідно з документом, статус надавався на підставі службових документів (витяги з бойових донесень, журналів бойових дій, наказів командування), що підтверджували факт перебування особи в зоні АТО та виконання нею бойових завдань (Постанова КМУ № 413, 2014).

Постановою КМУ № 383 було закріплено створення 11 серпня 2014 р. Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (Постанова КМУ № 383, 2014). Хоча цей орган мав статус центрального органу виконавчої влади, його повноваження були обмеженими: служба координувала діяльність інших міністерств, але не мала власного бюджету для фінансування соціальних програм.

Наступні роки характеризувалися поступовим розширенням категорій осіб, які підпадали під визначення УБД. 20 грудня 2018 р. Верховна Рада прийняла Закон № 2658-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання статусу учасника бойових дій деяким категоріям осіб» (Закон України, 2018). Цей закон розширив перелік осіб, які могли претендувати на статус УБД, включивши до нього, зокрема, військовослужбовців Національної гвардії, прикордонників, працівників Служби безпеки України, поліцейських та навіть цивільних осіб, які перебували в зоні бойових дій у складі груп розмінування чи надавали медичну допомогу пораненим.

Важливою віхою стала зміна юридичного статусу самого конфлікту. 30 квітня 2018 р. Президент України Петро Порошенко видав Указ № 116/2018 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 р. «Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях»», яким завершувалася антитерористична операція і розпочиналася Операція Об'єднаних Сил (Указ Президента України, 2018). Ця зміна мала не лише військово-стратегічне, а й правове значення: термін «антитерористична операція» змінювався на формулювання, що точніше відображало характер конфлікту як міждержавної збройної агресії.

Попри формально розгалужену систему правових гарантій, у практичній реалізації законодавства виникли численні перешкоди. Найгострішою проблемою стала множинність нормативно-правових актів, що регулювали статус ветеранів та їхні пільги. Згідно з дослідженням, станом на 2024 рік налічувалося 156 нормативно-правових актів різного рівня, які так чи інакше стосувалися прав ветеранів (Український досвід ветеранської політики, 2025). Ці акти приймалися 19 різними органами державної влади, що призводило до дублювання норм, суперечностей між різними документами та розмивання відповідальності за їх виконання.

Бюрократизація процедури отримання статусу учасника бойових дій стала предметом гострої критики з боку ветеранських організацій. Для оформлення статусу необхідно було зібрати довідки з 6-10 різних установ, включаючи військові частини, медичні заклади, органи соціального захисту населення. Середній термін оформлення становив від 4 до 6 місяців, а в окремих випадках процес затягувався на роки через втрату документів у зоні бойових дій, розформування військових частин чи бюрократичну тяганину (Півень, Бойко, 2024).

У 2014–2015 рр., коли документування участі в бойових діях велося несистемно, особливо гостро цю несистемність відчули особи, які воювали в складі добровольчих батальйонів. Багато з цих формувань пізніше були розформовані або інтегровані до регулярних військ, що ускладнило збір підтверджувальних документів. Закон від 04 грудня 2019 року № 329-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання статусу та соціальних гарантій окремим особам із числа учасників

антитерористичної операції» спростив процедуру для цієї категорії (Закон України, 2019).

Відсутність автоматизації процесів стала очевидною проблемою. Лише 2024 року постановою КМУ № 1041 від 10 вересня було запроваджено автоматичне надання статусу учасника бойових дій через електронні системи обліку, що значно спростило процедуру (Постанова КМУ № 1041, 2024). Проте до цього часу більшість процесів здійснювалися в паперовому форматі, що сповільнювало опрацювання заяв та сприяло бюрократичним зловживанням.

Правове визнання Революції Гідності як невід’ємної складової боротьби за незалежність України відбувалося паралельно з визнанням учасників АТО/ООС. Указ Президента № 872/2014 від 13 листопада 2014 року встановив 21 листопада Днем Гідності та Свободи на вшанування подій Революції Гідності 2013–2014 років та Помаранчевої революції 2004 року (Указ Президента України №872/2014, 2014). Указ Президента № 39/2019 від 20 лютого 2019 року передбачив вручення державних нагород учасникам Революції Гідності та волонтерам до п’ятої річниці подій (Указ Президента України № 39/2019, 2019). Ці правові акти символічно пов’язували Майдан і війну як два етапи єдиного процесу боротьби проти російської експансії, хоча соціальні гарантії для учасників Революції Гідності залишалися значно меншими порівняно з учасниками бойових дій.

Закон від 29 липня 2025 року № 4513-IX «Про внесення зміни до статті 11 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»» розширив категорію осіб з особливими заслугами перед Батьківщиною, включивши до неї нагороджених орденом Героїв Небесної Сотні та Героїв України (посмертно) за громадянську мужність під час Революції Гідності (Закон України, 2025). Це законодавче рішення, прийняте вже після початку повномасштабного вторгнення, ретроспективно легітимізувало зв’язок між подіями 2014 року та сучасною війною.

Паралельно з правовим визнанням учасників війни відбувався інший, не менш важливий процес – законодавче оформлення розриву з радянською спадщиною. Декомунізація, яка в інших пострадянських країнах часто залишалася на рівні символічних жестів, в Україні набула характеру комплексної державної політики, закріпленої в законодавстві. Декомунізація була, зокрема, і питанням національної безпеки, бо ностальгія за СРСР інструменталізувалася Росією впродовж агресії.

9 квітня 2015 року Верховна Рада України прийняла пакет із чотирьох законів, які згодом отримали назву «декомунізаційні закони». Ці документи були розроблені за активної участі Українського інституту національної пам’яті на чолі з Володимиром В’ятровичем і підтримані 271 депутатом при необхідній більшості 226 голосів (10 років тому Верховна Рада України прийняла чотири закони, спрямовані на декомунізацію, 2025). 15 травня 2015 року закони підписав Президент Петро Порошенко, а 21 травня вони були опубліковані й наступного дня набули чинності.

В. Ільницький та Р. Царик підкреслюють, що команда Українського інституту національної пам’яті брала активну участь у розробці ключових законів щодо реалізації політики пам’яті, зокрема декомунізаційного пакету 2015 року. Дослідники зазначають, що ще у 2016 р. було розроблено законопроект «Про засади політики національної пам’яті», а наступного року – законопроект «Про державні та інші свята, пам’ятні дати і скорботні дні», які, так і не були схвалені (Ільницький, Царик, 2025). Проте варто зазначити, що після повномасштабного вторгнення все ж був прийнятий Закон «Про засади державної політики національної пам’яті Українського народу»

метою якого стало комплексне законодавче врегулювання питань формування та реалізації державної політики національної пам'яті Українського народу, визначення її основних принципів та завдань, повноважень та основних напрямів діяльності суб'єктів політики національної пам'яті.

Закон № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» став центральним у пакеті. Документ засуджував обидва тоталітарні режими як злочинні, забороняв публічне використання їхньої символіки (серп і молот, свастика, зображення лідерів режимів) та встановлював відповідальність за пропаганду комуністичної ідеології. Закон також передбачав демонтаж пам'ятників, пов'язаних із комуністичним режимом, та перейменування топонімічних об'єктів, названих на честь діячів комуністичного періоду. Стаття 436-1 Кримінального кодексу України, введена цим законом, встановила кримінальну відповідальність за виготовлення, поширення комуністичної та нацистської символіки та публічне заперечення злочинного характеру цих режимів (Закон України № 317-VIII, 2015).

Закон № 318-VIII «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» передав під юрисдикцію Українського інституту національної пам'яті державні архіви, що містили документи про репресії радянського періоду. Це рішення відкрило доступ дослідникам до раніше закритих матеріалів КДБ, НКВС та інших органів радянської безпеки, що дозволило розпочати масштабні дослідження злочинів комуністичного режиму проти українського народу (Закон України № 318-VIII, 2015).

Закон № 314-VIII «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» надав офіційне визнання учасникам національно-визвольних рухів, включаючи Українську повстанську армію (УПА), Організацію українських націоналістів (ОУН), учасників Української революції 1917 – 1921 років та дисидентів радянського періоду. Закон визначав ці організації та їхніх членів як «борців за незалежність України», забороняв публічне заперечення їхнього внеску в боротьбу за державність та передбачав вшанування їхньої пам'яті (Закон України № 315-VIII, 2015).

Закон № 316-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939 – 1945 років» змінював підходи до комеморації Другої світової війни. Замість радянського концепту «Великої Вітчизняної війни», закон використовував загальноприйнятну міжнародну термінологію «Друга світова війна» та переносив акцент з «радянського народу» на «український народ» як суб'єкт боротьби проти нацизму. Документ також передбачав перейменування 9 травня з «Дня Перемоги» на «День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні», а 8 травня було встановлено «Днем пам'яті та примирення» (Закон України, 2015b).

Декомунізаційні закони не можна розглядати ізольовано від контексту російсько-української війни. Як зазначав Володимир В'ятрович, декомунізація була необхідною передумовою для зміцнення національної ідентичності та протидії російській пропаганді, яка активно використовувала радянську символіку та риторику «захисту російськомовного населення» для виправдання агресії (9 квітня виповнилося 5 років, як в Україні розпочалася декомунізація на законодавчому рівні, 2020). Президент Петро Порошенко у своєму посланні до Верховної Ради 7 вересня 2017 р. підкреслював, що декомунізація є питанням національної безпеки, оскільки розриває

ідеологічний зв'язок із «руським міром», який використовується Росією як підґрунтя для територіальних претензій (Порошенко в Раді підбив підсумки декомунізації, 2017).

Водночас декомунізаційне законодавство зазнало критики як з боку міжнародних інституцій, так і частини українських науковців. Критики вказували, що законодавство не розмежовувало критичне вивчення історії комунізму від його пропаганди, що могло призвести до обмеження академічних досліджень.

Венеціанська комісія Ради Європи у жовтні 2015 р. опублікувала висновок щодо декомунізаційних законів, в якому висловила занепокоєння щодо:

- 1) надто широкого трактування «пропаганди комунізму», що могло обмежити свободу слова та академічних досліджень;
- 2) відсутності чіткого розмежування між символікою комуністичного режиму та символами, що мають художню чи історичну цінність;
- 3) недостатніх гарантій незалежності для органів, відповідальних за імплементацію законів (насамперед УНП).

Проте Комісія визнала легітимність мети законів – протидію тоталітарній ідеології та формування демократичної історичної свідомості (Opinion on the Law of Ukraine on the Condemnation of the Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes and Prohibition of Propaganda of their Symbols, 2015).

Закон № 314-VIII став найбільш дискусійним елементом декомунізаційного пакету. Найбільш суперечливим аспектом закону стало визнання ОУН та УПА. Закон визначав період діяльності УПА як 1941 – 1944 роки, що викликало критику з боку істориків, оскільки фактично УПА діяла до початку 1950-х років. С. Набок, аналізуючи закон, вказував на його символічний характер: визнання УПА не супроводжувалося реальними соціальними гарантіями для більшості ветеранів, оскільки на момент прийняття закону їх залишалося лише кількасот осіб старшого віку (Набок, 2016).

5 грудня 2018 р. Верховна Рада прийняла Закон № 2640-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту ветеранів УПА» (Рада визнала всіх ветеранів ОУН–УПА учасниками бойових дій, 2018). Цей закон надав ветеранам УПА статус учасників бойових дій, що прирівнювало їхні соціальні гарантії до пільг ветеранів Другої світової війни.

Декомунізаційне законодавство викликало неоднозначну реакцію Польщі, де визнання УПА розцінювалося як героїзація організації, відповідальної за Волинську трагедію 1943 – 1944 рр. (Коморовський: закон про УПА ускладнює примирення, 2015).

Паралельно з декомунізацією та визнанням статусу учасників війни відбувалося формування нового календаря пам'ятних дат, який би відображав українську національну перспективу замість радянської. Цей процес не обмежувався символічною заміною одних свят іншими, а передбачав створення цілісної системи комеморації, що поєднувала традиційні релігійні свята, історичні роковини визвольних змагань та дати, пов'язані з сучасною війною.

14 жовтня 2014 р. Президент України Петро Порошенко видав Указ № 806/2014 «Про День захисника України», яким встановлював це свято замість радянського 23 лютого. 18 липня 2021 р. Верховна Рада прийняла Закон № 1654-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо перейменування свята», яким День захисника України був перейменований на «День захисників і захисниць України» для підкреслення гендерної рівності. Президент Володимир Зеленський підписав цей закон 29 вересня 2021 р. (Закон України, 2021).

23 серпня 2019 р. Президент України Володимир Зеленський видав Указ № 621/2019 «Про День пам'яті захисників України, які загинули у боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України». Цей день було встановлено на 29 серпня – дату, пов'язану з Іловайською трагедією 2014 р., коли українські військові потрапили в оточення і зазнали значних втрат (Указ Президента України № 621/2019, 2019).

Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 778 затвердила Комплексний план заходів щодо вшанування пам'яті захисників України, який передбачав проведення урочистих заходів, покладання квітів до меморіалів, оголошення хвилини мовчання (Постанова КМУ, 2019). План також передбачав фінансування з державного бюджету заходів з увічнення пам'яті загиблих захисників, включаючи створення меморіалів та підтримку родин загиблих.

На відміну від 14 жовтня та 29 серпня, які отримали статус загальнодержавних пам'ятних дат, інші роковини подій війни залишилися на рівні регіональних чи неофіційних комеморацій. Наказ Міністра оборони України та Головнокомандувача Збройних Сил України № 21/24 від 20 січня 2022 р. встановив День вшанування захисників Донецького аеропорту, який відзначається щорічно 20 січня (Наказ Міністра оборони України, 2022).

Декомунізаційне законодавство торкнулося не лише топоніміки та символіки, а й календаря пам'ятних дат, пов'язаних із радянським минулим. Закон України від 9 квітня 2015 р. № 2031-VIII «Про внесення зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки» забороняв використання символіки, асоційованої з радянською армією (Закон України, 2017).

Закон № 315-VIII змінив підходи до вшанування пам'яті про Другу світову війну. 8 травня було встановлено «Днем пам'яті та примирення», а 9 травня перейменовано з радянського «Дня Перемоги» на «День перемоги над нацизмом у Другій світовій війні» (Закон України № 315-VIII, 2015). Ці зміни відображали прагнення інтегруватися в європейську традицію комеморації. Остаточний розрив із радянською датою відбувся вже у 2023 р., коли Верховна Рада скасувала святкування 9 травня, встановивши 8 травня єдиним Днем пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (Закон України, 2023).

Висновки. Нормативно-правове забезпечення політики пам'яті в Україні впродовж 2014 – 2022 рр. було безпрецедентно динамічним, а його обсяг – масштабним. За вісім років було створено правову систему, яка охоплювала три основні напрями: правове визнання російської агресії та статусу її учасників, декомунізацію та формування нових засад комеморації.

Законодавче оформлення пам'яті про війну виконувало подвійну функцію. По-перше, воно надавало офіційного статусу релевантним подіям, особам та організаціям, що було правовою підставою для другої функції: створення правових механізмів соціальних гарантій учасників бойових дій, ветеранів, їхніх родин тощо.

Декомунізаційні закони 2015 р. стали переломним моментом у правовому оформленні розриву з радянською спадщиною. Попри критику з боку міжнародних інституцій та частини наукового середовища, ці закони виконали важливу функцію деколонізації символічного простору та протидії російській пропаганді.

Водночас практична реалізація законодавства виявила низку системних проблем. Множинність нормативно-правових актів (156 станом на 2024 р.), розпорощення

повноважень між 19 органами влади, бюрократизація процедур перетворювали декларовані гарантії на важкодоступні для ветеранів привілеї. Лише впровадження автоматизації процесів у 2024 р. частково вирішило ці проблеми.

Досвід 2014 – 2022 рр. показав, що ефективна політика пам'яті потребує не лише прийняття законів, а й створення дієвих механізмів їх імплементації, достатнього фінансування та координації діяльності різних органів влади. Ці уроки є важливими для вдосконалення сучасної політики пам'яті та ветеранської політики в умовах повномасштабної війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

10 років тому Верховна Рада України прийняла чотири закони, спрямовані на декомунізацію. (2025). *Комітет з питань гуманітарної та інформаційної політики. Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/260872.html>

14 квітня 2014 року офіційно оголошено про початок Антитерористичної операції на Сході України. (б. д.). *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/14/2014-ofitsiyno-ogolosheno-pro-pochatok-antyterorystychnoyi-operaciyi-na-shodi-ukrayiny>

9 квітня виповнилося 5 років, як в Україні розпочалася декомунізація на законодавчому рівні. (2020). *Український інститут національної пам'яті*. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/9-kvitnya-vypovnylosya-5-rokiv-yak-v-ukrayini-rozpochalasya-dekomunizaciya-na-zakonodavchomu-rivni>

Галів, М., Ільницький, В., Карпенко, О. (2024). Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022 – 2024). *Новітня доба*, 12, 75–96.

Гриценко, О. (2019). Декомунізація в Україні як державна політика. *Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/grytsenko_dekomunizatsia.pdf

Дворянин, П., Галів, М. (2025). Напрями діяльності українських волонтерів в умовах російсько-української війни: вітчизняний медійний дискурс (2014 – 2022). *Вісник гуманітарних наук*, 8, 1–28. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15788374>

Закон України. (1993). *Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»* (від 22.10.1993 № 3551-ХІІ). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>

Закон України. (2014). *Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України»* (від 01.07.2014 № 1547-VII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1547-18>

Закон України № 314-VIII. (2015). *Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті»* (від 09.04.2015 № 314-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19>

Закон України № 315-VIII. (2015). *Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років»* (від 09.04.2015 № 315-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19>

Закон України № 317-VIII. (2015). *Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»* (від 09.04.2015 № 317-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>

Закон України № 318-VIII. (2015). Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917 – 1991 років» (від 09.04.2015 № 318-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318-19>

Закон України. (2017). Закон України «Про внесення зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо заборони виготовлення та пропаганди георгіївської (гвардійської) стрічки» (від 16.05.2017 № 2031-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2031-19>

Закон України. (2018). Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання статусу учасника бойових дій деяким категоріям осіб» (від 20.12.2018 № 2658-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-19>

Закон України. (2019). Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо надання статусу та соціальних гарантій окремим особам із числа учасників антитерористичної операції» (від 04.12.2019 № 329-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-20>

Закон України. (2021). Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо перейменування свята» (від 14.07.2021 № 1643-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1643-20>

Закон України. (2023). Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» (від 29.05.2023 № 3107-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3107-20>

Закон України. (2025). Закон України «Про внесення зміни до статті 11 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо розширення категорії осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною» (від 29.07.2025 № 4513-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4513-20>

Ільницький В., Галів М., Царик Р. (2025). Формування засад політики пам'яті в Україні щодо сучасної російсько-української війни. *Посібник*. Дрогобич: Посвіт.

Ільницький, В., Тельвак, В., Талалай, Ю. (2024). Сучасна російсько-українська війна на шпальтах «The British Army Review» (2022 – 2024). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, Спецвипуск*, 130–146.

Ільницький В., Царик Р. (2024a). Матеріально-культурні аспекти увічнення пам'яті українських захисників і захисниць під час російсько-української війни (2014 – 2024). *Вісник Черкаського університету. Серія: історичні науки*, 2, 105–116.

Ільницький В., Царик Р. (2024b). Пізнавально-інформаційні та виховні заходи щодо ушанування пам'яті учасників і жертв російсько-української війни (2014 – 2024). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 81 (2), 4–13.

Ільницький, В., Царик, Р. (2025a). Формування історико-меморіального наративу сучасної російсько-української війни. *Українські історичні студії*, 17(59), 212–223.

Ільницький, В., Царик, Р. (2025b). Організаційні, нормативні та концептуальні засади політики пам'яті України щодо сучасної російсько-української війни. *Axis Europae*, 6, 197–213. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326258

Коморовський: закон про УПА ускладнює примирення. (2015). *LB.ua*. URL: https://lb.ua/news/2015/04/23/302733_komorovskiy_zakon_upa_uslozhnyaet.html

Міхєєва, О. Ю. (2020). Проблеми реалізації державної політики соціального захисту учасників АТО/ООС. *Прикарпатський юридичний вісник*, 4(1), 25–32. URL: https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-4-2020/part_2/012-5.pdf

Набок, С. (2016). Борці за незалежність України: визнання символічне? *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 1, 246–268. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nabok_bortsi.pdf

Наказ Міністра оборони України. (2022). *Наказ Міністра оборони України «Про День вшанування захисників Донецького аеропорту»* (від 20.01.2022 № 21/24). URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/24-vid-20-01-2022-pro-den-vshanuvannia-zakhisnikiv-donetskogo-aeroportu>

Півень, О., Бойко, Г. (2024). Що не так із законодавством, яке регулює статус ветеранів. *Юридична газета*. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/sferi-praktiki/viyskove-pravo/shcho-ne-tak-iz-zakonodavstvom-yake-regulyue-status-veteraniv.html>

Порошенко в Раді підбив підсумки декомунізації. (2017). *Слово і Діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/09/07/novyna/polityka/poroshenko-radi-pidbyv-pidsumky-dekomunizacziyi>

Постанова КМУ № 383. (2014). *Постанова КМУ «Про Державну службу України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції»* (від 11.08.2014 № 383). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/383-2014-p>

Постанова КМУ № 413. (2014). *Постанова КМУ «Про затвердження Порядку надання статусу учасника бойових дій особам, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення»* (від 20.08.2014 № 413). URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/247586818>

Постанова КМУ. (2019). *Постанова КМУ «Про затвердження Комплексного плану заходів щодо вшанування пам'яті захисників України»* (від 21.08.2019 № 778-р). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-2019-p>

Постанова КМУ № 1041. (2024). *Постанова КМУ «Про внесення змін до Порядку надання статусу учасника бойових дій»* (від 10.09.2024 № 1041). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1041-2024-p>

Рада визнала всіх ветеранів ОУН-УПА учасниками бойових дій. (2018). *Texty.org.ua*. URL: <https://texty.org.ua/fragments/89827/>

Свійонтик, О., Терещенко, Р. (2024). Діяльність Українського інституту національної пам'яті щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну у 2014 – 2021 роках. *Новітня доба*, 12, 18–32. DOI: 10.33402/nd.2024-12-18-32.

Указ Президента України № 405/2014. (2014). *Указ Президента України «Про початок АТО»* (від 14.04.2014 № 405/2014). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4052014-16886>

Указ Президента України №872/2014. (2014). *Указ Президента України «Про День Гідності та Свободи»* (від 13.11.2014 № 872/2014). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8722014-18001>

Указ Президента України. (2018). *Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року»* (від 30.04.2018 № 116/2018). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1162018-24042>

Указ Президента України № 39/2019. (2019). *Указ Президента України «Про відзначення державними нагородами України»* (від 20.02.2019 № 39/2019). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/392019-26082>

Указ Президента України № 621/2019. (2019). *Указ Президента України «Про День пам'яті захисників України, які загинули у боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України»* (від 23.08.2019 № 621/2019). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6212019-29269>

Український досвід ветеранської політики. (2025). *Policy Monitoring*. URL: https://pm.in.ua/wp-content/uploads/2025/07/Doslidzhennya-Ukrayinskyj-dosvid_vetpolityky-1313.pdf

Haliv, M., Ohar, A. (2021). Transformations of culture/memory policy in modern Ukraine. *Skhidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 19, 250–256. DOI: 10.24919/2519-058X.19.233819

Haliv, M., Sviontyk, O. (2023). Ukrainian historians on «historiographic front» of the Russian-Ukrainian war. *Skhidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 28, 263–269. DOI: 10.24919/2519-058X.28.287563

Ilnytskyi, V., Telvak, V. (2024). Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk East European Historical Bulletin*, 31, 218–237. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306344

Opinion on the Law of Ukraine on the Condemnation of the Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes and Prohibition of Propaganda of their Symbols. (2015). *Venice Commission*. CDL-AD(2015)041. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)041-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)041-e)

Sylenko, L., Sivkov, S., Komarnytskyi, D. (2025). Honoring War Veterans as a Component of the Implementation of the Socio-Economic Function of the State: Administrative-Legal Aspect. *Baltic Journal of Economic Studies*, 11(2), 293–301. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/2900>

Telvak, V., Ilnytskyi, V. (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoevropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 27, 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552

REFERENCES

10 rokiv tomu Verkhovna Rada Ukrainy pryiniala chotyry zakony, spriamovani na dekomunizatsiiu. (2025). [10 years ago, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted four laws aimed at decommunization]. *Komitet z pytan humanitarnoi ta informatsiinoi polityky. Verkhovna Rada Ukrainy*. URL: <https://www.rada.gov.ua/print/260872.html> [in Ukrainian].

14 kvitnia 2014 roku ofitsiino oholosheno pro pochatok Antyterorystychnoi operatsii na Skhodi Ukrainy. (n. d.). [On April 14, 2014, the Anti-Terrorist Operation in the East of Ukraine was officially announced]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/14/2014-oficiyno-ogolosheno-propochatok-antyterorystychnoyi-operatsiyi-na-shodi-ukrayiny> [in Ukrainian].

9 kvitnia vypovnylosia 5 rokiv, yak v Ukraini rozpochalasia dekomunizatsiia na zakonodavchomu rivni. (2020). [April 9 marked 5 years since decommunization began in Ukraine at the legislative level]. *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty*. URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/9-kvitnya-vypovnylosya-5-rokiv-yak-v-ukrayini-rozpochalasya-dekomunizatsiya-na-zakonodavchomu-rivni> [in Ukrainian].

Haliv, M., Ilnytskyi, V., & Karpenko, O. (2024). Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukraintziv v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2022 – 2024) [The issue of Russian genocide against Ukrainians in the Ukrainian media (2022 – 2024)]. *Novitnia doba*, 12, 75–96. [in Ukrainian].

Hrytsenko, O. (2019). Dekomunizatsiia v Ukraini yak derzhavna polityka [Decommunization in Ukraine as a state policy]. *Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/grytsenko_dekomunizatsia.pdf [in Ukrainian].

Dvorianyn, P., & Haliv, M. (2025). Napriamy diialnosti ukrainskykh volonteriv v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: vitchyzniani mediinyi dyskurs (2014 – 2022) [Direct activities of Ukrainian volunteers in the conditions of the Russian-Ukrainian conflict: foreign media discourse (2014 – 2022)]. *Visnyk humanitarnykh nauk*, 8, 1–28. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15788374> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy. (1993). *Zakon Ukrainy «Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu»* [Law of Ukraine «On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection»]. (vid 22.10.1993 № 3551-XII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy. (2014). *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy»* [Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine»]. (vid 01.07.2014 № 1547-VII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1547-18> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy № 314-VIII. (2015). *Zakon Ukrainy «Pro pravovyi status ta vshanuvannia pamiati bortsiv za nezalezhnist Ukrainy u XX stolitti»* [Law of Ukraine «On the Legal Status and Honoring the Memory of Fighters for Ukraine's Independence in the 20th Century»]. (vid 09.04.2015 № 314-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy № 315-VIII. (2015). *Zakon Ukrainy «Pro uvichnennia peremohy nad natsyzmom u Druhii svitovii viini 1939 – 1945 rokiv»* [Law of Ukraine «On Perpetuating the Victory over Nazism in the Second World War of 1939 – 1945»]. (vid 09.04.2015 № 315-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy № 317-VIII. (2015). *Zakon Ukrainy «Pro zasudzhennia komunistychnoho ta natsional-sotsialistychnoho (natsystskoho) totalitarnykh rezhymiv v Ukraini ta zaboronu propahandy yikhnoi symboliky»* [Law of Ukraine «On Condemnation of the Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and Prohibition of Propaganda of Their Symbols»]. (vid 09.04.2015 № 317-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy № 318-VIII. (2015). *Zakon Ukrainy «Pro dostup do arkhiviv represyvykh orhaniv komunistychnoho totalitarnoho rezhymu 1917 – 1991 rokiv»* [Law of Ukraine «On Access to the Archives of Repressive Organs of the Communist Totalitarian Regime of 1917 – 1991»]. (vid 09.04.2015 № 318-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318-19> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy. (2017). *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zminy do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo zaborony vyhotovlennia ta propahandy heorhiivskoi (hvardiiskoi) strichky»* [Law of Ukraine «On Amending the Code of Ukraine on Administrative Offenses regarding the Prohibition of the Manufacture and Propaganda of the St. George (Guards) Ribbon»]. (vid 16.05.2017 № 2031-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2031-19> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy. (2018). *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo nadannia statusu uchashnyka boiovykh dii deiakym katehoriiam osib»* [Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding Granting the Status of Combatant to Certain Categories of Persons»]. (vid 20.12.2018 № 2658-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-19> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy. (2019). *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo nadannia statusu ta sotsialnykh harantii okremym osobam iz chysla uchashnykiv antyterorystychnoi operatsii»* [Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Granting Status and Social Guarantees to Certain Persons from Among the Participants of the Anti-Terrorist Operation»]. (vid 04.12.2019 № 329-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/329-20> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy. (2021). *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo pereimenuvannia sviata»* [Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Renaming of a Holiday»]. (vid 14.07.2021 № 1643-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1643-20> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy. (2023). *Zakon Ukrainy «Pro uvichnennia peremohy nad natsyzmom u Druhii svitovii viini 1939 – 1945 rokiv»* [Law of Ukraine «On Perpetuating the Victory over Nazism in the Second World War of 1939 – 1945»]. (vid 29.05.2023 № 3107-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3107-20> [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy. (2025). *Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zminy do statyi 11 Zakonu Ukrainy «Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu» shchodo rozshyrennia katehorii osib, yaki maiut osoblyvi zasluhy pered Batkivshchynoiu»* [Law of Ukraine «On Amending Article 11 of the Law of Ukraine ‘On the Status of War Veterans, Guarantees of Their Social Protection’ regarding the expansion of the category of persons who have special merits to the Motherland»]. (vid 29.07.2025 № 4513-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4513-20> [in Ukrainian].

Ilnytskyi V., Haliv M., & Tsaryk R. (2025). *Formuvannia zasad polityky pamiaty v Ukraini shchodo suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny* [Formation of the principles of memory policy in Ukraine regarding the current Russian-Ukrainian war]. Posibnyk. Drohobych: Posvit. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., Telvak, V., & Talalai, Yu. (2024). Suchasna rosiisko-ukrainska viina na shpaltakh «The British Army Review» (2022 – 2024) [The Modern Russian-Ukrainian War in the Columns of «The British Army Review» (2022 – 2024)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriia, Spetsvypusk*, 130–146. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2024a). Materialno-kulturni aspekty uvichnennia pamiaty ukrainskykh zakhysnykiv i zakhysnyts pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2024) [Material-cultural aspects of commemorating the memory of the Ukrainian defenders during the russo-ukrainian war (2014 – 2024)]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya istorychni nauky*, 2, 105–116. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2024b). Piznavalno-informatsiini ta vykhovni zakhody shchodo ushanuvannia pamiaty uchashnykiv i zhertv rosiisko-ukrainskoi viiny (2014 – 2024) [Cognitive, informational and educational measures to honor the memory of participants and victims of the Russian-Ukrainian war (2014 – 2024)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 81 (2), 4–13. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2025a). Formuvannia istoryko-memorialnoho naratyvu suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Formation of the historical-memorial narrative of the

modern russian-ukrainian war]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 17(59), 212–223. [in Ukrainian].

Ilnytskyi, V., & Tsaryk, R. (2025b). Orhanizatsiini, normatyvni ta kontseptualni zasady polityky pamiati Ukrainy shchodo suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Organizational, normative and conceptual principles of Ukraine's memory policy regarding the modern Russian-Ukrainian war]. *Axis Europae*, 6, 197–213. DOI: 10.69550/3041-1467.6.326258 [in Ukrainian].

Komorovskiy: zakon pro UPA uskladniue prymyrennia. (2015). [Komorowski: the law on the UPA complicates reconciliation]. LB.ua. URL: https://lb.ua/news/2015/04/23/302733_komorovskiy_zakon_upa_uslozhnyaet.html [in Ukrainian].

Mikheieva, O. Yu. (2020). Problemy realizatsii derzhavnoi polityky sotsialnoho zakhystu uchashnykh ATO/OOS [Problems of implementation of the state policy of social protection of ATO/JFO participants]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 4(1), 25–32. URL: https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-4-2020/part_2/012-5.pdf [in Ukrainian].

Nabok, S. (2016). Bortsi za nezalezhnist Ukrainy: vyznannya symbolichne? [Fighters for the independence of Ukraine: symbolic recognition?]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 1, 246–268. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nabok_bortsi.pdf [in Ukrainian].

Nakaz Ministra oborony Ukrainy. (2022). Nakaz Ministra oborony Ukrainy «Pro Den vshanuvannia zakhysnykh Donetskoho aeroportu» [Order of the Minister of Defense of Ukraine «On the Day of Honoring the Defenders of Donetsk Airport»]. (vid 20.01.2022 № 21/24). URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/24-vid-20-01-2022-pro-den-vshanuvannia-zakhisnykh-donetskoho-aeroportu> [in Ukrainian].

Piven, O., & Boiko, H. (2024). Shcho ne tak iz zakonodavstvom, yake rehuliuie status veteraniv [What is wrong with the legislation regulating the status of veterans]. *Yurydychna hazeta*. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/sferi-praktiki/viyskove-pravo/shcho-netak-iz-zakonodavstvom-yake-regulyue-status-veteraniv.html> [in Ukrainian].

Poroshenko v Radi pidbyv pidsumky dekomunizatsii. (2017). [Poroshenko summed up the results of decommunization in the Rada]. *Slovo i Dilo*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2017/09/07/novyna/polityka/poroshenko-radi-pidbyv-pidsumky-dekomunizatsiyi> [in Ukrainian].

Postanova KMU № 383. (2014). *Postanova KMU «Pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy u spravakh veteraniv viiny ta uchashnykh antyterorystychnoi operatsii»* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the State Service of Ukraine for War Veterans and Participants of the Anti-Terrorist Operation»]. (vid 11.08.2014 № 383). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/383-2014-p> [in Ukrainian].

Postanova KMU № 413. (2014). *Postanova KMU «Pro zatverdzhennia Poriadku nadannia statusu uchashnykh boiovykh dii osobam, yaki zakhyschaly nezalezhnist, suverenitet ta terytorialnu tsilisnist Ukrainy i braly bezposeredniu uchast v antyterorystychnii operatsii, zabezpechenni yii provedennia»* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Procedure for Granting Combatant Status to Persons Who Defended the Independence, Sovereignty and Territorial Integrity of Ukraine and Took Direct Part in the Anti-Terrorist Operation, Ensuring Its Conduct»]. (vid 20.08.2014 № 413). URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/247586818> [in Ukrainian].

Postanova KMU. (2019). *Postanova KMU «Pro zatverdzhennia Kompleksnoho planu zakhodiv shchodo vshanuvannia pamiati zakhysnykh Ukrainy»* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Approval of the Comprehensive Plan of Measures to

Honor the Memory of Defenders of Ukraine»]. (vid 21.08.2019 № 778-r). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-2019-p> [in Ukrainian].

Postanova KМУ № 1041. (2024). *Postanova KМУ «Pro vnesennia zmin do Poriadku nadannia statusu uchashnyka boiovykh dii»* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On Amendments to the Procedure for Granting Combatant Status»]. (vid 10.09.2024 № 1041). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1041-2024-p> [in Ukrainian].

Rada vyznaia vsikh veteraniv OUN-UPA uchashnykamy boiovykh dii. (2018). [The Rada recognized all OUN-UPA veterans as combatants]. Texty.org.ua. URL: <https://texty.org.ua/fragments/89827/> [in Ukrainian].

Sviontyk, O., & Tereshchenko, R. (2024). Diialnist Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty shchodo zberezhenia pamiaty pro suchasnu rosiisko-ukrainsku viinu u 2014 – 2021 rokakh [The activities of the Ukrainian Institute of National Remembrance on preserving the memory of the modern Russian-Ukrainian war in 2014 – 2021]. *Novitnia doba*, 12, 18–32. DOI: 10.33402/nd.2024-12-18-32. [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrainy № 405/2014. (2014). *Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro pochatok ATO»* [Decree of the President of Ukraine «On the beginning of the ATO»]. (vid 14.04.2014 № 405/2014). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4052014-16886> [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrainy №872/2014. (2014). *Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Den Hidnosti ta Svobody»* [Decree of the President of Ukraine «On the Day of Dignity and Freedom»]. (vid 13.11.2014 № 872/2014). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8722014-18001> [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrainy. (2018). *Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 kvitnia 2018 roku»* [Decree of the President of Ukraine «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated April 30, 2018»]. (vid 30.04.2018 № 116/2018). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1162018-24042> [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrainy № 39/2019. (2019). *Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro vidznachennia derzhavnykh nahorodamy Ukrainy»* [Decree of the President of Ukraine «On Awarding State Awards of Ukraine»]. (vid 20.02.2019 № 39/2019). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/392019-26082> [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrainy № 621/2019. (2019). *Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Den pamiaty zakhysnykiv Ukrainy, yaki zahynuly u borotbi za nezalezhnist, suverenitet i terytorialnu tsilisnist Ukrainy»* [Decree of the President of Ukraine «On the Day of Remembrance of Defenders of Ukraine who died in the struggle for independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine»]. (vid 23.08.2019 № 621/2019). URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6212019-29269> [in Ukrainian].

Ukrainskyi dosvid veteranskoi polityky. (2025). [Ukrainian experience of veteran policy]. *Policy Monitoring*. URL: https://pm.in.ua/wp-content/uploads/2025/07/Doslidzhennya-Ukrayinskyj-dosvid_vetpolityky-1313.pdf [in Ukrainian].

Opinion on the Law of Ukraine on the Condemnation of the Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes and Prohibition of Propaganda of their Symbols. (2015). *Venice Commission*. CDL-AD(2015)041. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2015\)041-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2015)041-e) [in English].

Haliv, M., & Ohar, A. (2021). Transformations of culture/memory policy in modern Ukraine. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 19, 250–256. DOI: 10.24919/2519-058X.19.233819 [in English].

Haliv, M., & Sviontyk, O. (2023). Ukrainian historians on «historiographic front» of the Russian-Ukrainian war. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 28, 263–269. DOI: 10.24919/2519-058X.28.287563 [in English].

Ilnytskyi, V., & Telvak, V. (2024). Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk East European Historical Bulletin*, 31, 218–237. DOI: 10.24919/2519-058X.31.306344 [in English].

Sylenko, L., Sivkov, S., & Komarnytskyi, D. (2025). Honoring War Veterans as a Component of the Implementation of the Socio-Economic Function of the State: Administrative-Legal Aspect. *Baltic Journal of Economic Studies*, 11(2), 293–301. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/2900> [in English].

Telvak, V., & Ilnytskyi, V. (2023). A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeyskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 27, 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552 [in English].

*Стаття надійшла до редакції 12 травня 2025 р.
Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.*

УДК 94:304(477.86)«1944/1991»
DOI 10.69550/3041-1467.8.348610

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університету імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: 0000-0002-4969-052X

ResearcherID: H-4431-2017

ScopusID: 57203399830

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Street, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vilnickiy@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В. (2025). Нове дослідження про соціально-економічне та громадсько-політичне життя на Івано-Франківщині (1944 – 1991). Рецензія на монографію: Малярчук О. М., Санкович М. В., Палагнюк М. М., Бойда А. В. Соціально-гуманітарні виміри безпеки України: Івано-Франківська область в історичній ретроспективі (1944 – 1991). Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2025. 504 с. *Axis Europae*, 8, 257–264. doi: 10.69550/3041-1467.8.348610

Bibliographic Description of the Article: Ilnytskyi, V. (2025). Nove doslidzhennia pro sotsialno-ekonomichne ta hromadsko-politychne zhyttia na Ivano-Frankivshchyni (1944 – 1991). Retsenziia na monohrafiu: Maliarchuk O. M., Sankovych M. V., Palahniuk M. M., Boida A. V. Sotsialno-humanitarni vymiry bezpeky Ukrainy: Ivano-Frankivska oblast v istorychnii retrospektyvi (1944 – 1991). Ivano-Frankivsk : Symfoniia forte, 2025. 504 s. [New research on socio-economic and socio-political life in Ivano-Frankivsk region (1944 – 1991). Review of the monograph: Malyarchuk O. M., Sankovych M. V., Palahniuk M. M., Boyda A. V. Socio-humanitarian dimensions of the security of Ukraine: Ivano-Frankivsk region in historical retrospect (1944 – 1991). Ivano-Frankivsk: Symphony forte, 2025. 504 p.]. *Axis Europae*, 8, 257–264. doi: 10.69550/3041-1467.8.348610

**НОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ
НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ (1944 – 1991)**

Рецензія на монографію: Малярчук О. М., Санкович М. В., Палагнюк М. М., Бойда А. В. Соціально-гуманітарні виміри безпеки України: Івано-Франківська область в історичній ретроспективі (1944 – 1991). Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2025. 504 с.

Анотація. У публікації прорецензовано колективну монографію Олега Малярчука, Марії Санкович, Михайла Палагнюка, Андрія Бойди, присвячену аналізу особливостей промислового та сільськогосподарського потенціалу Івано-Франківщини

у 1944 – 1991 роках. Відзначено, що автори простежили трансформаційні зміни у лісовій та деревообробній, видобуванні нафти і газу, калійному виробництві, у землеробстві, тваринництві. Наголошено також про визначення авторами внеску регіону у формування республіканського та загальносоюзного народногосподарських комплексів. Окрім цього автори охарактеризували зміст, інструменти та результати економічної політики радянського періоду, показали основні напрями та соціально-економічні наслідки реформ у промисловості. Проаналізований і аспект розглянутий у роботі про діяльність перших «неформальних» громадсько-культурних об'єднань, комітетів, товариств, асоціацій і організацій.

Ключові слова: Івано-Франківська область, соціально-економічний та громадсько-політичний розвиток, Західна Україна, УРСР, промисловість, сільське господарство, історична пам'ять.

NEW RESEARCH ON SOCIO-ECONOMIC AND SOCIO-POLITICAL LIFE IN IVANO-FRANKIVSK REGION (1944 – 1991)

Review of the monograph: Malyarchuk O. M., Sankovych M. V., Palahniuk M. M., Boyda A. V. Socio-humanitarian dimensions of the security of Ukraine: Ivano-Frankivsk region in historical retrospect (1944 – 1991). Ivano-Frankivsk: Symphony forte, 2025. 504 p.

Abstract. There has been reviewed the collective monograph written by Oleh Malyarchuk, Maria Sankovych, Mykhailo PalaHniuk, Andrii Boyda, devoted to the analysis of the features of the industrial and agricultural potential of Ivano-Frankivsk region in 1944 – 1991. It has been noted that the authors traced the transformational changes in THE forestry and woodworking, oil and gas extraction, potash production, agriculture, and livestock breeding. It has also been emphasized that the authors determined the contribution of the region to the formation of the republican and all-Union national economic complexes. In addition, the authors characterized the content, tools, and results of the economic policy of the Soviet period, showed the main directions and socio-economic consequences of reforms in industry. The aspect of the work on the activities of the first «informal» public and cultural associations, committees, societies, associations, and organizations was analyzed and considered.

Key words: Ivano-Frankivsk region, socio-economic and socio-political development, Western Ukraine, Ukrainian SSR, industry, agriculture, historical memory.

Актуальність обраної теми монографії обумовлена тим, що трансформація економіки від одного до іншого типу найбільше позначилася на соціальній сфері. З економічним піднесенням та конкурентоспроможністю пов'язують економічне піднесення країни. Загальна стратегія розвитку наукових досліджень полягає в спрямованості на системний аналіз суспільства в його цілісності, динаміці, внутрішніх суперечностях і перспективних тенденціях. Характерною ознакою вітчизняної історіографії є посилені увага до глибокого і критичного осмислення соціально-гуманітарних процесів, що відбувалися в Україні. У цьому зв'язку важливим науковим завданням істориків є дослідження особливостей впровадження політики радянської влади в деяких регіонах. Партійно-радянська система використовувала потенціал західних земель України для формування загальнодержавного промислового

комплексу, зважаючи на далекосяжні плани панівної комуністичної партії. У західних областях України постали економічні, екологічні, соціальні та інші проблеми, виток яких знаходять у радянській добі.

Дослідники відзначають той факт, що західні землі України і Станіславська (Івано-Франківська) область зокрема, з давніх-давен були відомі своїми надрами: тут видобували сіль і займалися ремеслами з княжих часів. Ще в середні віки зроблено спроби дослідити нафту і природний газ, дещо пізніше – калійні солі. У середині минулого століття відкрито запаси сірки, урано-поліметалічний басейн. Природа наділила Івано-Франківську область масивами лісів, водними ресурсами, великими запасами солі, піску, торфу, вапняку, вугілля, каменю, нафти, газу та ін.

Робота логічно структурована – складається з двох частин: містить вступ, вісім розділів, поділені на підрозділи, висновки, список використаних джерел та додатки. Усі розділи дослідження доповнюють один одного і висвітлюють процес соціально-гуманітарних реформувальних у радянські часи.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1944 – 1991 рр., що отримав в історії назви «сталінщини», «відлиги», «десталінізації», «застою» і «перебудова». Нижня межа дослідження пов'язана з другою радянською (окупаційною) країною у 1944 р. у ході військових дій Другої світової війни. Верхня межа – проголошення незалежності України. Задля глибшого висвітлення деяких сюжетів роботи автори подекуди відхиляються від зазначеної хронології. Географічні межі – територія Станіславської (Івано-Франківської) області західного регіону України. Спектр питань, поставлених у праці, перебуває у предметному полі таких дисциплін: історії України, історії економіки, аграрної історії, політології, соціології, культурології, екології, етнології тощо. Саме тому в процесі роботи застосовано полідисциплінарну методологію, але основний напрям дослідження проведено переважно в межах конкретної спеціальності – історії України. Це визначило предмет аналізу, сукупність поставлених завдань і способи їх розв'язання. У роботі використано цивілізаційний, діалектичний та історико-антропологічний підходи. У вивченні змісту і напрямків державної політики у промисловості, сільському господарстві, освіті, культурі, охороні здоров'я важливе значення мають документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) і Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). У центральних архівах України інформація щодо промислового, сільськогосподарського, соціального життя західних областей УРСР розпорошена. Джерельну базу дослідження становлять матеріали державних архівів Івано-Франківської та Львівської областей, які торкаються різних аспектів дослідження. У роботі використано матеріали місцевих партійних і державних органів з питань промислового і сільськогосподарського, наукового та культурного життя регіону. У них наявне широке коло документів, котрі всебічно висвітлюють політику партії та уряду щодо визначення основних напрямів розвитку областей. Серед найважливіших слід виділити постанови обласних обкомів КП України і виконкомів обласних Рад депутатів трудящих, стенограми нарад, матеріали перевірок.

У першому розділі охарактеризовано складові другої радянської країни, пріоритети економічної концепції та соціалістичні експерименти на селі – підготовку до суцільної колективізації сільського господарства. Найстарішою галуззю промисловості західного регіону України, поряд з лісорозробками, вважаються нафтопромисли, започатковані в першій половині XIX ст. у вигляді дрібних промислів. Згодом цей промисел відокремився від землеробства і перетворився у самостійну галузь промисловості й

сконцентрувався довкола таких міс, як Борислав, Надвірна, Долина. Хоча офіційно й здійснювалося врахування перспектив розвитку того чи іншого родовища в цілому, однак відбулася хижацька експлуатація нафтового поля у критичних масштабах.

Другий розділ розкриває зміни в стратегічній концепції економіки Станіславської області. На перші позиції за «радянськими стратегічними пріоритетами» виходить хімічна промисловість пов'язана з розробкою калійних солей на Калуському хіміко-металургійному комбінаті у зв'язку з державною програмою хімізації народного господарства. Нафтогазовидобувна і нафтогазопереробна залишаються на традиційному другому місці. На третьому – виробництво електроенергії (будівництво Бурштинської ДРЕС), яке у восьмій п'ятирічці за всіма показниками переміститься на перше місце, а хімічна на друге. У той же час, під час шостої п'ятирічки і семирічки «головні показники виконання плану по валовій продукції» Станіславської (Івано-Франківської) області традиційно належали лісовій і деревообробній, харчовій, легкій промисловості з підгалузями.

У третьому розділі охарактеризовано систему підготовки трудових ресурсів через розбудову авторитарної освіти, соціокультурну сферу, побут, зайнятість населення. Розбудова авторитарної освіти в СРСР відбувалася через підміну суті поняття «національно-культурне будівництво». Проголошувана радянським урядом політика становлення структурної мережі національної освіти й культури не відповідала дійсності. Радянський окупаційний режим здійснював суворий і здебільшого репресивний контроль, як над приватними справами, так й думками громадян. У межах ширшого циклу соціальних реформ, уряд запровадив низку масштабних освітніх змін з метою забезпечити економіку кадровим потенціалом. У той же час, незаперечним фактом радянської системи освіти стало кількісне зростання мережі шкіл, значна робота проводилася з організації навчального процесу та ліквідації неписьменності.

Четвертий розділ присвячено процесу індустріалізації західного регіону України на прикладі Станіславської (Івано-Франківської) області. Висвітлено шляхи і методи, якими здійснювали широкомасштабне будівництво заводів, фабрик, електростанцій, проводили інтенсивну реконструкцію і технічне переобладнання робочих місць. Це сприяло промислому піднесенню краю, трудовій зайнятості населення, створенню бази будівельної індустрії з місцевих матеріалів. Господарський комплекс набув загальних визначальних рис радянської планової економіки. У досліджуваний період у західному регіоні Української РСР, як і в республіці, виникли і набули розвитку нові машинобудівні галузі і виробництва. Серед них – автомобільна, електронна промисловість. Створено галузь сільськогосподарського машинобудування – виробництво машин і устаткування для тваринництва і кормовиробництва. Однак консерватизм, опір бюрократичного апарату був на заваді реформ. Інтереси партійної номенклатури, з одного боку, і суспільства та підприємств, з другого, все більше розходилися, що й призвело до глибокої економічної кризи

У п'ятому розділі здійснено аналіз діяльності підприємств лісової, паперової та деревообробної галузей, хімічної промисловості. Будівництво, розширення виробничих потужностей, модернізація сприяли нарощуванню випуску необхідної продукції. За короткий час створено хімічну промисловість у західному регіоні УРСР. Загалом, з точки зору економічних «кількісно-вартісних» показників, хімічна промисловість розвивалася успішно і стабільно. Поряд з цим для неї були характерні ті ж проблеми, що і для інших галузей соціалістичної планової економіки. Роботу промислових підприємств ускладнювали організаційні негаразди. У своїй практичній

діяльності «жива організаторська робота» підмінялася направленням значної кількості листів і вказівок

Шостий розділ розкриває економічну стратегію партійно-радянської влади в аграрному секторі економіки. Застосування системи машин у всіх галузях сільського господарства – визначальний елемент процесу індустріалізації. Технологічний ланцюг мав охоплювати процес від спорадичного застосування машин до комплексної механізації та автоматизації землеробства і тваринництва. Індустріальна основа виробництва створювалася на основі запровадження системи машин з найширшим використанням електроенергії, тобто на новій технічній базі. Важливу роль щодо уточнення господарських пріоритетів і нарощування індустріального потенціалу сільського господарства відіграли рішення березневого (1965 р.) пленуму ЦК КПРС.

Сьомий розділ присвячено соціальній політиці партійно-радянської влади, яка охоплювала мережу закладів культури, освіти, а також галузі, пов'язані з відтворенням головної продуктивної сили суспільства, відновленням її працездатності, зміцненням здоров'я тощо. Упродовж досліджуваного періоду у цьому напрямі були досягнуті помітні успіхи – зміцнювалася, створена у післявоєнні роки розгалужена система установ культури, освіти, охорони здоров'я, спорту. Ними могли користуватися безкоштовно або за незначну плату широкі верстви населення. Разом з тим, якість цих послуг доволі часто була на досить низькому рівні, і домінував традиційний кількісний підхід та ідеологічна складова. На початок 60-х років ХХ ст. у західних областях Української РСР була сформована мережа народних університетів, бібліотек, клубів, музеїв, театрів та інших закладів культури. Вони виступали інституціями духовного обслуговування населення. Головну увагу приділяли вихованню дітей і підлітків, в дошкільних закладах і в позаурочний час, на радянських суспільних цінностях.

У восьмому розділі розглянуто наслідки уніфікації суспільного життя за радянським зразком у західному регіоні України. Ментальність західних українців відрізнялася загостреним почуттям національної самосвідомості і консервативними релігійними світоглядними позиціями. Офіційна «ліквідація» діяльності Греко-католицької церкви і придушення боротьби відділів УПА і підпілля ОУН не означало припинення визвольних змагань і відмови від «батьківської віри», – змінювалися форми й методи боротьби з тоталітарною системою. Можна констатувати про перехід форм і методів боротьби із тоталітарною системою у іншу фазу – пасивного спротиву. Естафету боротьби перейняли дисиденти і молодіжні націоналістичні організації, які проводили активний спротив системі, однак їхні дії мали розрізнений характер. Все ж, вони справляли певний резонанс на народні маси. Національно-демократичне відродження відбувалося через процес створення осередків Руху, ТУМ ім. Т. Шевченка та інших громадських організацій за схемою «знизу–вгору». Клуби, комітети, гуртки, асоціації, товариства, спілки, партії доповнювали один одного.

Численні культурологічні неформальні об'єднання, які почали діяти в Україні з другої половини 1980-х років ставили перед собою одне з найважливіших завдань – відродження української культури, мови, освіти. Серед них виокремлювались осередки Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, Народного руху України за перебудову, «Меморіалу», «Пласту», Українського козацтва і т. д. Ідея національно-культурного відродження стимулювала процес демократизації суспільно-політичної сфери, утвердження плюралізму в житті України.

Підсумовуючи, варто зазначити, що рецензована монографія є давно очікуваним виданням, яке приверне увагу дослідників. Авторам вдалося подати цілісну структурну

характеристику соціально-гуманітарних процесів у західних областях України на прикладі Івано-Франківщини. Прорахунки і напрацювання радянського періоду необхідно враховувати в становленні нової системи господарювання в незалежній Україні.

Стаття надійшла до редакції 30 травня 2025 р.

Стаття рекомендована до публікації 28.11.2025.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Axis Europae Вісь Європи

ВИПУСК 8
ISSUE 8

Головний редактор
Лідія Лазурко

Співредактори
Микола Галів
Василь Ільницький

Літературне редагування
Ірина Невмержицька

Редагування англomовних текстів
Віра Сліпецька, Юлія Талалай

Технічний редактор
Микола Костирко
Лілія Гриник

Макетування та верстка
Наталія Кузнєцова

Дизайн обкладинки
Наталія Кузнєцова

Здано до набору 26.12.2025 р. Підписано до друку 30.12.2025 р.

Гарнітура Times. Формат 70х100 1/16.

Друк офсетний. Папір офсетний.

Ум. друк. арк. 18,5. Зам. № 1450

Наклад 300 примірників

Друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.